

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut mezinárodních studií

Útěk pronásledovaných židů z Vídně v roce 1942
Interpretativní komentář deníku

Diplomová práce

Magdalena Kordová

Německá a rakouská studia

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta sociálních věd
Institut mezinárodních studií

Praha 2007

Autor práce: **Magdalena Kordová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2007**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

KORDOVÁ, Magdalena. *Útěk pronásledovaných židů z Vídně v roce 1942. Interpretativní komentář deníku*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2007. 130 s. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Anotace

Diplomová práce „Útěk pronásledovaných židů z Vídně v roce 1942. Interpretativní komentář deníku“ pojednává o útěku ženy a muže přes Alpy do Itálie. Práce má dvě roviny, zabývá se fenoménem uprchlictví a zpracovává autobiografický pramen, deník. Různost prostředí, ve kterých se děj deníku odehrává, vedla k důkladnému promyšlení všech možností sběru pramenů a způsobů verifikace deníku. Používá jak archivních dokumentů, tak i tištěných pramenů a artefaktů. Deník je nutno vidět jako pramen, který jednak zaznamenává událost samotnou, dále pak ukazuje, jak událost vnímal člověk, který ji prožíval. Tento interpretativní komentář představuje nejenom doposud neznámou trasu ilegálního přechodu přes rakousko-italskou hranici, ale ukazuje i vztah muže a ženy v mezních podmínkách a rozdílné prožívání války v různých prostředích. Ukazuje, že pojem emigrace není ve všech případech opuštění země přesný, především pokud se týká o nelegálního opuštění země, o útěk.

Annotation

Diploma thesis „Escape of persecuted Jews from Vienna in 1942. Interpretative analysis of a diary“ deals with an escape of a man and a woman across the Alps to Italy. The research aimed at studying two levels of the problem, the phenomenon of refuge as such, and a diary as an autobiographical resource, and provides its analysis. Considering the variety of the environments in which the escape happened, the author had to examine all possibilities to access the resources, and also the methods of verification. Thus archive documents were used alongside with printed resources and artifacts. The diary is to be regarded as a resource, which first of all, records the event as such, and also as a document, which reflects the writer's experience. The commentary through interpretation presents not only the so far unknown route of an illegal passage of Austro-Italian border, but also discusses the relationship of the refugees, a man and a woman, in extreme conditions. Consequently it is shown that the term “emigration” is too complex and general to be used precisely, especially in case of an illegal escape.

Klíčová slova

Holocaust, Rakousko, uprchlíci, exil, emigrace, deník, autobiografie, Alpy, druhá světová válka, Židé, Vídeň

Keywords

Holocaust, Austria, refugees, exile, emigration, diary, autobiography, the Alps, Second World War, jews, Vienna

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, dne 16. 5. 2007

Magdalena Kordová

Paní Anně Marii Ellinger rozené Deutsch a panu Ervínu Pollakovi

PŘEDMLUVA.....	5
1. ÚVODNÍ ČÁST	8
1.1. ÚVOD	8
1.2. METODICKÝ POSTUP	9
1.2.1. <i>Práce s egodokumentem.....</i>	<i>11</i>
1.2.2. <i>Prameny pořízené badatelem</i>	<i>13</i>
1.2.3. <i>Nepsané prameny a artefakty.....</i>	<i>13</i>
1.3. ZPRACOVÁNÍ A ZVEŘEJNĚNÍ DENÍKU V TĚTO PRÁCI	14
1.4. ARCHEOGRAFICKÝ ÚVOD.....	15
1.4.1. <i>Deník.....</i>	<i>16</i>
1.5. LITERATURA A PRAMENY.....	17
1.5.1. <i>Rodinná pozůstalost a osobní dokumentace</i>	<i>17</i>
1.5.2. <i>Literatura popisující situaci ve Vídni.....</i>	<i>18</i>
1.5.3. <i>Prameny k popisu situace v Korutanech, venkovské prostředí</i>	<i>19</i>
1.5.4. <i>Zdroje o vysokohorské oblasti a přechodech hranice.....</i>	<i>22</i>
1.5.5. <i>Zdroje k tématu exilu Rakušanů do Itálie</i>	<i>23</i>
1.5.6. <i>Další prameny, paměti a autobiografie</i>	<i>24</i>
2. MINULOST OBOU UPRCHLÍKŮ A JEJICH STAV PŘED ÚTĚKEM.....	26
2.1. PŮVOD A RODINNÉ ZÁZEMÍ PANÍ M., DO ROKU 1942	26
2.1.1. <i>Život paní M. před válkou.....</i>	<i>26</i>
2.1.2. <i>Rodina paní M.</i>	<i>27</i>
2.1.3. <i>Cizinkou v rodném městě</i>	<i>29</i>
2.1.4. <i>Rodiče paní M. v době po anšlusu.....</i>	<i>29</i>
2.1.5. <i>Život paní M. do jejího útěku.....</i>	<i>32</i>
2.1.6. <i>Židovský původ paní M.</i>	<i>32</i>
2.2.: PŮVOD A RODINNÉ ZÁZEMÍ PANA E. DO ROKU 1942	33
2.2.1. <i>Rodina pana E. před válkou</i>	<i>33</i>
2.2.2. <i>Život pana E. do jeho útěku</i>	<i>36</i>
2.2.3. <i>Pokusy o vymanění z pronásledování</i>	<i>38</i>
2.2.4. <i>Židovský původ pana E.</i>	<i>40</i>
2.3. SHRNUTÍ	40
3. KOMENTÁŘ DENÍKU	44
3.1. NÁZEV DENÍKU	44
3.2. VÍDEŇ 1942 – POSLEDNÍ DNY V RODNÉM MĚSTĚ.....	44
3.2.1. <i>Úkryty – život „ponorek“.....</i>	<i>45</i>
3.2.2. <i>Uvolnění z práce.....</i>	<i>47</i>
3.2.3. <i>Informování rodinných příslušníků a přátel, přípravy na odchod.....</i>	<i>47</i>
3.2.4. <i>Analyzující první záznam deníku a první datovaný záznam</i>	<i>48</i>

3.2.5. Rázie den před útekem	49
3.2.6. První náznak komunikace obou uprchlíků.....	50
3.2.7. Poslední rozloučení a první den útěku	50
3.3. CESTA	52
3.3.1. Cesta na nádraží.....	52
3.3.2. Falešné dokumenty, průkazy a další	52
3.3.3. Situace na nádraží	53
3.3.4. Dopravní možnosti – směr Itálie	54
3.4. NA KORUTANSKÉM VENKOVĚ.....	57
3.4.1. Přijetí na venkově	58
3.4.2. Pejorativní označení říšských Němců	60
3.4.3. Pobyt v horách a první změna naplánované cesty	61
3.4.4. Chata Německého alpského svazu a hraniční masiv.....	62
3.4.5. Hledání jiné možnosti přechodu a oddalování odchodu.....	63
3.4.6. Venkovský život – symbol všedního života.....	64
3.5. VÝSTUP SMĚREM K HRANICI A POBYT NA HŘEBENECH.....	66
3.5.1. Úraz – první ohrožení útěku	67
3.5.2. Přijetí na horské chatě	69
3.5.3. Doklad o existenci sýrárny a o způsobu tamního života.....	69
3.5.4. Změněná identita dvou hlavních aktérů	72
3.5.5. Nahodilí návštěvníci chaty – možná nečekaná nebezpečí.....	72
3.5.6. Každodennost i v mezni situaci.....	73
3.5.7. Změna role pastevece - pomocníka	74
3.5.8. Krátké průzkumné prohlídky a přeshraniční vztahy	75
3.5.9. Zvláštní deníkový záznam	77
3.5.10. Vzpomínky na domov a zmínky o rodinných příslušnících	77
3.5.11. Pokračující kontakty a krize s italským pomocníkem.....	78
3.5.12. Sýrárna jako základna a prostředí pro osamocenou paní M.	80
3.5.13. Hranice Východní marky s Mussoliniho Itálií.....	82
3.5.14. Znalost pohybu v terénu. Paralela s Primem Levim	84
3.5.15. Vývoj ve vztahu donedávna neznámých lidí, ženy a muže	86
3.5.16. Další posunutí odchodu	86
3.5.17. Vztah osob v horách k vládnoucímu systému	88
3.5.18. Vzájemná ohleduplnost obou uprchlíků – reflexe druhého	89
3.5.19. Ilegální činnost sýrárníků	90
3.5.20. „Druhý domov“	90
3.5.21. Poslední chvíle na sýrárně a návštěva pozůstatků fronty.....	91
3.5.22. Podezření ze strany místních a den před odchodem.	92
3.5.23. Rizika pro osamocenou paní M.	93
3.5.24. Znak převaděčství – směna peněz	94

3.6. DEFINITIVNÍ OPUŠTĚNÍ VÝCHODNÍ MARKY	94
3.6.1. Rozloučení na chatě a den odchodu z Východní marky.....	94
3.6.2. Cesta s italským pomocníkem	96
3.6.3. Náročnost pochodu v horách a její důsledky.....	98
3.6.4. Příklad specifík místního pojmenování	98
3.6.5. Nová role převaděče a lidé za hranicí	99
3.6.6. Cizí jazyk.....	100
3.6.7. Změna domluveného plánu a cesta s nezasvěcenými Italkami	101
3.6.8. Komunikace paní M. se ženami	102
3.6.9. „Záznam o Lilli Marlen“	102
3.6.10. První znaky italské civilizace a závěr dne přechodu.....	103
3.6.11. Vybavení na cestu	105
3.6.12. Rozdělení rolí mezi paní M. a panem E.	105
3.6.13. Cíle a etapy útěku	106
3.6.14. Cesta oblastí Furlansko–Julské Benátsko	106
3.6.15. Stále přítomný pocit pronásledování	109
3.6.16. Adaptace na nové prostředí.....	110
3.7. TERST	111
3.7.1. Příjezd do přístavního města a pomocníci v Terstu	111
3.7.2. První dvě základní opatření po příchodu do města.....	113
3.7.3. Záznam o “uniknutí peklu”	114
3.7.4. Poslední záznam deníku	114
3.7.5. Neznalost Terstu a situace v něm	115
3.7.6. Emigrace aneb vyhnanství. Následný osud pana E. a paní M.	115
4. ZÁVĚR.....	117
5. ZUSAMMENFASSUNG	122
6. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	124
6.1. PRAMENY.....	124
6.2. LITERATURA, ČLÁNKY A ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	127
7. TRANSKRIPT DENÍKU	131
8.: PŘÍLOHY.....	154

Předmluva

V roce 1999 jsem při krátké návštěvě Vídně dostala k nahlédnutí deníkové zápisky zaznamenávající útěk dvou lidí z Vídně do Itálie přes Kernské Alpy v létě 1942. Tajemství padesát let na půdě uloženého textu, představování si obrazů v deníku zachycených událostí a míst, to vše způsobilo, že deník a samotný příběh začal připoutávat stále více mou pozornost a můj zájem. Kladla jsem si otázku, proč deníkové zápisky leží téměř bez povšimnutí na půdě jednoho vídeňského domu, proč o příběhu nikdo nevyprávěl a proč jsem je dostala k nahlédnutí téměř šedesát let po jejich sepsání právě já. Neodolala jsem a v červnu roku 2002 jsem zakoupila mapy oblastí v deníku popisovaných a vydala se po stopách pronásledované dvojice. Obrazy dostávaly jasnější kontury, ale otázek přibývalo. Tento příběh upozorňoval, že chápání fenoménu války z perspektivy válečných front a proti sobě bojujících armád nestačí. Patří příběh neznámých lidí, který se mi dostal do rukou, do rakouských dějin? Jakou má hodnotu a co ukazuje?

Na přelomu tisíciletí byla pozornost rakouské veřejnosti zaměřena na práci Rakouské komise historiků¹ a činnost Rakouského národního fondu,² který přijímal a zpracovával žádosti o odškodnění osob postižených druhou světovou válkou a jejich potomků. Téměř půl století se Rakouská spolková republika prezentovala jako první oběť Hitlerovy říše a k odškodnění rakouským státem samotným nedocházelo. Až Rakouský národní fond byl pověřen zabývat se osudy obyčejných lidí, proti kterým se tehdejší Východní marka provinila. Jen někteří se rozhodli podat žádost o odškodnění a znovu otevřít bolestnou minulost svou nebo svých rodin. Potomci mnohdy neznali celou minulost svých rodičů, neboť tzv. první generace zatajovala před generací druhou celou pravdu o událostech z druhé světové války. Takový je i osud zde předkládaného deníku. O příběhu se v rodině nemluvalo, a když deník po smrti své matky objevila její dcera, nemohl již nikdo zodpovědět otázky, které si kladla. Bála se neznámou bolestivou minulost své rodiny otevřít a přitom cítila, že k ní patří a že její život ovlivnila. Rozhodla se zprvu žádost o odškodnění k Rakouskému národnímu fondu podat, následně ji však odvolala. Dvěma hlavními důvody, které hrály v jejím rozhodnutí roli,

¹ Historiker Kommission, <http://www.historikerkommission.gv.at/>, 7. 7. 2006.

Historická komise dostala mandát od nejvyšších představitelů Rakouské spolkové republiky v roce 1998. Jejím úkolem bylo zpracovat a podat zprávy o konfiskaci majetku v době nacionálního socialismu a o jeho situaci po roce 1945. V jejím čele stojí předseda univerzitní profesor doktor Clemens Jabloner.

² Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus www.nationalfonds.org/ 7. 7. 2006.

bylo, že se bála bolestivou minulostí zabývat, chtěla ji stejně jako její rodiče znovu zapomenout a bála se příběh své rodiny svěřit rakouskému státu, který se až téměř po šedesáti letech musel se svým podílem na zločinech holocaustu vypořádat. Velkou roli v tomto rozhodnutí hrály také složité a prostému člověku nesrozumitelné dotazníky. Neschopnost „historické rešerše“ a určitá nedůvěra vůči rakouskému státu zapříčinila, že se paní neodhodlala využít poradců, kteří s formální přípravou žádostí pomáhali.

Když jsem v roce 2005 při rešerších pro tuto diplomovou práci dostala možnost nahlédnout do rodinné pozůstalosti, zjistila jsem, že pro podání žádosti o odškodnění je dostatek detailních důkazních materiálů a že se tudíž dá formulovat jasná a podrobná žádost. Po počátečním váhání mi dcera autora deníku dala svůj souhlas ke zpracování deníku. Po určité době pro ni má činnost dokonce znamenala jakési ujištění, že o její minulost jeví někdo opravdový zájem a že se otázkou své minulosti nezabývá sama. Tato podpora a pomoc s formální přípravou podání žádosti k Rakouskému národnímu fondu skončily úspěchem. Žádost byla pozitivně vyřízena.

Deník zaznamenává lidské příběhy a životy. Ty běžely již před jeho sepsáním a po jeho dopsání. Deník může mít, jak je vidět s předchozími řádky, i svůj vlastní příběh. To dokládá i jeden z neznámějších deníků, deník Anny Frankové, nebo v nedávné době uveřejněný český deník Petra Ginze.³ Díky mé práci jakoby se kruh příběhu deníku pana E. uzavřel. Hledání odpovědí na otázky minulosti je složité, ale odpovědi se najít dají a lze se dozvědět ještě víc, než člověk očekával. Závěrem proto děkuji těm, kteří mi v našem putování za deníkovým příběhem pomáhali (ne náhodou to byli i spolužáci z naší fakulty), lidem, které jsme na naší cestě potkávali a kteří nám poskytli pohostinství a zůstávají našimi přáteli, milým a pohostinným lidem z Korutan. Toto poznání znamenalo jedinečnou zkušenost, kterou bych jinak v oblasti zapadlého rakouského venkova asi neudělala. Musím poděkovat mladým sourozencům Christofovi, Barbaře a Elisabeth Buchacherovým, kteří nás v roce 2002 přijali na chatě Ahornach (na níž před 60 lety nocoval autor deníku) jako neznámé horské turisty. Své putování po stopách deníku jsme jim svěřili a o „poutnících“ na horách v roce 1942 se začali dovídat lidé v údolí.

Díky práci na tomto příběhu jsem plně pochopila přesah sdělení tohoto deníku v čase a prostoru. Fenomén uprchlictví, pronásledování, ilegálních přechodů hranic, který je vysoce aktuální i dnes se týká dětí, žen a mužů, kteří opouštějí z různých

³ Chava Pressburger, Deník mého bratra, Zápisky Petra Ginze z let 1941–1942, Trigon Praha 2005.

důvodů a různým způsobem svůj dosavadní život, podstupují nebezpečí, aby se pokusili dostat na svobodu, která pro ně neznamena jistotu, ale další boj s vlastní situací. Jsou to ženy, děti a muži kdekoli na světě, ne pouhá čísla a údaje ve statistikách či anonymní postavy na televizních obrazovkách, za které neseme i my odpovědnost.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce, panu prof. PhDr. Jiřímu Peškovi, CSc., za ochotu a trpělivost, a své mamince, paní Evě Kordové, za její trpělivost, čas a rady. Dále bych ráda poděkovala všem, kteří mi poskytli k diplomové práci rozhovory, rady a kontakty. Byli to lidé v Rakousku, Čechách, Itálii a Německu.

1. Úvodní část

1.1. ÚVOD

V této diplomové práci jsem si předsevzala dva hlavní úkoly: pokusit se zpřístupnit deník člověka přeživšího holocaust a zamyslet se nad fenoménem, který deník popisuje, nad ilegálním útekem ze země pronásledování. Každý člověk prožívá stejnou epochu jinak. Příběh je nutno zkoumat v kontextu individuálního života, zázemí a vývoje jeho aktérů. Použijeme-li jako primární pramen osobní svědectví konkrétního člověka a využijeme-li mikrohistorických a sociálněhistorických metod, odhalí se dosud neznámé skutečnosti, obraz života lidí za války bude nahlížen jinou optikou, zobrazí se jiným způsobem.

Zde představovaný příběh řadím podle Wolfgange Benze mezi příběhy tzv. „malých lidí“,⁴ v této práci interpretovaný deník patří podle Winfrieda Schulzeho mezi osobní výpovědi neliterárních vrstev společnosti.⁵ Tato diplomová práce vychází z oblastí sociálních dějin a mikrohistorie. Zabývá se tématy, která spadají do historie všedního dne. Její snahou je zachytit nejen makrohistorií popsané události druhé světové války, ale i život a situaci různých skupin lidí a jednotlivců nacházejících se na různých místech Rakouska. Analyzovaný primární pramen patří do kategorie tzv. ego-dokumentů.

Při rekonstrukci reálného historického příběhu je nutné představit osoby a prostředí, v kterém se příběh odehrál, v širších souvislostech. Rozhodování, jednání a vnímání jedince je ovlivněno mnoha faktory. Válkou byli postiženi lidé ve velkých městech, v malých obcích v odlehlých územích Evropy, lidé různého věku, pohlaví, lidé s odlišným sociálním a rodinným zázemím. Pro každého člověka byl válečný den dnem všedním.

Základní strukturu práce tvoří úvodní část, kapitola o minulosti uprchlíků, interpretační komentář, závěr. Úvodní část se skládá z úvodu a z kapitoly o metodickém postupu, archeografie, kritiky literatury a pramenů. Komentáři předchází kapitola o minulosti utečenců před útekem. Závěrečná část obsahuje závěr, cizojazyčné resumé, transkriptem deníku, přílohy s fotografiemi a mapovou přílohou.

⁴ Wolfgang Benz, *Das Exil der kleinen Leute. Alltagserfahrungen deutscher Juden in der Emigration*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 1994.

⁵ Andreas Rutz, *Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion?* <http://www.zeitenblicke.de/2002/02/elit/index.html> 17. 12. 2006., s. 5.

1.2. METODICKÝ POSTUP

Autobiografickými prameny a dokumenty z období druhé světové války se historiografie začala zabývat detailně až v 70. letech. Zpracování deníků umožňuje a zároveň vyžaduje využití interdisciplinárních přístupů a metod. Tato diplomová práce využívá především postupů z oblasti sociální historie a z oblasti mikrohistorie. Při zpracování dílčích témat vycházejících z deníkového příběhu bylo použito metod mikrohistorických i sociálněhistorických, a to podle toho, jak byla proveditelná verifikace informací primárního pramene.

Mikrohistorické metody byly použity především pro rekonstrukci rodinného pozadí dvou hlavních aktérů útěku, autora deníku a s ním útěk podstupující ženy. Řada osobních dokumentů, záznamů a pramenů z profesního a rodinného života tuto rekonstrukci umožnila. Jelikož byl v rodinné pozůstalosti těchto dokumentů dostatek a ostatní bylo možné dohledat za pomoci některých institucí na území Rakouska a České republiky, mohla být i doplňující rekonstrukce života obou uprchlíků dostatečně podrobná. Metody sociální a kulturní historie jsou v případě zpracování této kapitoly doplňující.

Při zpracování první části komentáře, která popisuje události a situaci ve Vídni před útekem, byla použita kombinace metod sociálněhistorických a mikrohistorických. Umožnila to řada odborných studií a pamětí, ale i archiválií z Dokumentačního archivu rakouského odboje (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes) a osobních pramenů z pozůstalosti autora deníku. V této části práce jsem se řídila nominativním přístupem, o kterém hovoří Karl Appuhn, jenž uvádí, že základní jednotkou mikrohistoriků jsou „jména lidí“ „[...] mikrohistorikové se musí pokoušet formulovat hypotézu i na základě neúplných důkazů, aniž by museli používat velké množství údajů, aby potvrdili nebo vyvrátili prvotní teorii.“⁶ Verifikaci jmen umožnilo detailně nahlédnout do života a zrekonstruovat zázemí obou pronásledovaných osob, o kterých tato práce pojednává. V jednom případě bylo využito tzv. průkazného modelu (*evidential paradigm*).⁷ Této metody bylo použito ve chvíli, kdy nebylo možné vysvětlit, kde se nacházela dcera pana E. za války, a kdy dostupné dokumenty ze začátku a z konce války spolu nekorespondovaly. Formulace hypotézy a její následné

⁶ Karl Appuhn, *Microhistory*, In: *Encyclopedia of European social history*, Bd. 1, Detroit 2001, s. 106.

⁷ Tamtéž, s. 107.

ověření zaplnilo nezodpovězenou otázku, protože „je lze vystopovat, srovnávat, potvrdit za pomoci nejrozmanitějších archivních pramenů.“⁸

Při zpracování části komentáře, který zachycuje etapu útěku v odlehlých horských oblastech, je verifikace záznamů deníku velice složitá. Dosavadní metodu musel nutně vystřídat jiný postup. Proto v této části převažují metody sociální historie. Například z deníkového záznamu vybrané klíčové téma je v případě neverifikovatelnosti zpracováno metodou sociální historie. V tomto případě uvádím například z jiných pramenů vybrané paralely zachycující podobnou událost, jindy zasazují událost do širších tématických souvislostí. Výběrem a zaměřením na obecnější, zastřešující témata, která jsou pro oblast specifická (horské zemědělství, mlékárenský průmysl, církev a venkov za války, záznamy Německého alpského svazu), byla umožněna verifikace některých autorem deníku zaznamenaných údajů. Záznamy mlékárenského svazu obce Villach⁹ a školní kronika z oblasti Lesachtal¹⁰ je v této práci konkrétním zdrojem pro rekonstrukci situace oblasti v létě 1942. Proto jsem použila Hanischovu publikaci *Österreichische Geschichte*,¹¹ která je rakouskou klíčovou studií v oblasti kulturní historie.

Jako další pomocnou metodu jsem zvolila vlastní seznámení s dějištěm samotného útěku, s místními specifiky oblasti a s jejími obyvateli včetně pamětníků. Tato netypická metoda umožňuje ověření deníkových záznamů, které popisují především topografii území. Osobní poznání místních zvláštností při opakovaných návštěvách umožnilo získání primárních pramenů přímo z oblasti (například fotografií) a doposud nepublikovaných informací od místních obyvatel. Sociálně historický postup musel být z důvodů specifčnosti deníku doplněn o řadu pramenů přímo v prostředí, ve kterém se děj deníku odehrává. Jedná se tedy přímo o materiály z oblasti Korutan. „*Pravidla sociální interakce je možno, podle Geertze, vyvodit, vřadíme-li jednajícího jedinca do odpovídajícího společenského kontextu.*“¹²

⁸ Tamtéž, s. 106.

⁹ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

Archiv sýrárenského společenství v oblasti Gailtal (Gemeinschaft der Gailtaler Almsenerien)

¹⁰ Schulchronik der Schule Liesing und Birnbaum 1942. Archiv školy v obci Liesing v obvodu Kötschach-Mauthen, Korutany.

¹¹ Ernst Hanisch, *Der lange Schatten des Staates*, Österreichische Geschichte, Überreuter, Wien 1994.

¹² Appuhn, *Microhistory*, s. 105.

Mary Lindemann píše o kvalitativním a kvantitativním způsobu zpracování pramenů v sociální historii.¹³ Tato diplomová práce používá kvalitativní metodu. Důvodem pro výběr této metody je, že se jedná se o komentář jednoho textu, jedné konkrétní události, ne o porovnání vybrané řady deníků. Podle Lindemann patří kvalitativní metoda do tzv. „staré“ školy sociální historie, a to k narativní historii. Jak upřesňuje, je orientace směřována na „člověka“.¹⁴ Autorka rozlišuje čtyři základní kategorie pramenů. Podle jejího rozlišení se tato práce zabývá převážně prameny, které nazývá jako nevládní prameny, prameny pořízené badatelem, nepsané prameny a artefakty.¹⁵

Z důvodu narativního charakteru primárního pramene je v této práci zachována struktura chronologická. Tématické oblasti jsou zasazovány do časové osy podle vývoje děje deníku. Jedná se o tématické sekvence. Vedle narativní osy chronologického charakteru se práce soustředí na člověka, jedince a jeho osud. Autor deníku je aktérem útěku, jedná se o tzv. first person narrative,¹⁶ vyprávění, popisování události osobou, která ho prožívala.

1.2.1. Práce s egodokumentem

Na konci 20. století byla věnována pozornost pramenům, které se nazývají egodokumenty. Lindemann říká, že egodokumenty nejsou biografie nebo autobiografická díla, ale spíše texty obyčejných lidí, kteří nikdy neměli záměr rukopis sepsat¹⁷ „*Ego dokumenty jsou definovány jako texty, které vypovídají o dobrovolném či vnuceném vnímání rodiny, obce, země nebo společenské úrovni, jedincem člověkem, který je napsal.*“¹⁸ Podle Winfrieda Schulzeho jsou egodokumenty takové prameny, jež nás informují o stavu, ve němž nám jedinec podává svědectví.¹⁹ Theodora Schulzeho trvdí, že mají výpovědní hodnotu v tom, že je v nich zachyceno osobní lidské jednání, pocit strachu a úzkosti, životní zkušenost.²⁰ V takovém textu je zaznamenán jedinečný život člověka, autora textu, který je hlavním hrdinou zaznamenaného příběhu. Znaky,

¹³ Mary Lindemann, The sources of social history, In: Encyclopaedia of European Social History, Bd. 1, Detroit 2001, s. 31.

¹⁴ Tamtéž, s. 31.

¹⁵ Tamtéž, s. 36.

¹⁶ Dagmar Günther, „And now for something completely different“ Prologomena zur Autobiographie als Quelle der Geschichtswissenschaft In: Historische Zeitschrift Band 272, R. Oldenbourg Verlag München 2001 s. 25.

¹⁷ Lindemann, The sources of social history, s. 38.

¹⁸ Günther, „And now for something completely different“, s. 25.

¹⁹ Schulze W., Ego–Dokumente, s. 9.

²⁰ Theodor Schulze, Interpretation von autobiografischen Texten, In: Handbuch, Qualitativ Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft, Juventa Verlag, München 1997, s. 324.

kteřé uvádějí Lindemann a Schulze, jsou patrné z deníkových zápisů pana E., a především díky nim má tento deník výpovědní hodnotu.

Jak vyplývá ze studie Dagmar Günther,²¹ při studiu těchto pramenů je nutné umět číst mezi řádky a zvažovat i ty „informace“, které v textu uvedeny nejsou. Je nutné pozorovat „subjekt“, který se v textu různým způsobem odráží. Způsob, jakým se v textu odráží tzv. autorovo „já“, ukazuje na osobní myšlenky a emoční svět autora deníku. Benigna von Krusenstjern rozděluje osobní výpovědi do čtyř kategorií, které se různí intenzitou zaměření na vlastní „já“ ve výpovědi jedince.²² Tento deník patří podle tohoto rozdělení především do druhé a třetí kategorie. Deník pana E. není egocentrickou výpovědí, autor deníku není ani pouhým kronikářem kolem se odehrávajících událostí. Autor sám stojí v tomto deníku střídavě v popředí a v pozadí ostatních popisovaných událostí. „Ich“ forma není v tomto textu silná. Jedná se totiž o deník, který připomíná zprávy a zápisky cestovatelů z cest.

V egodokumentu je zaznamenána osobní a jedinečná životní zkušenost (Lebenserfahrung).²³ Ta se liší od vědecké zkušenosti tím, že zachycuje osobní poznání jedince a zároveň proces tohoto poznávání. Přes egodokument lze tudíž nahlížet dobu a prostředí, ve které tzv. biografický subjekt (autor a zároveň hrdina)²⁴ autobiografického pramene žil. Schulze uvádí, že životní příběh historie jedné osoby je součástí celé lidské historie. Liší se však tím, že historie osobní je uchována v hlavách a srdcích lidí, na rozdíl od historie „kolektivní“, která je popsána v knihách. Prameny tohoto druhu neukazují, jak byl svět uspořádán, nýbrž jak jej jednotlivci vnímají. Interpretace autobiografického textu nemůže být zaměřena pouz na jednotlivce, nýbrž současně na druh a tematiku textu. V této práci se jedná o téma: emigrace, útěku a pronásledování židů.

Písemné autobiografické dokumenty mají mnohdy vysokou výpovědní hodnotu díky tomu, že jejich autor zaznamená i své intimní postřehy a myšlenky, které by jinému člověku v osobním kontaktu neřekl. Další výhodou písemného svědectví je, že autor má při formulování na papír čas a prostor si své sdělení rozvrhnout, aby zamýšlené nezapomněl sdělit. I přesto jsou v autobiografickém textu některé skutečnosti vynechány, což může být záměrem. Protikladná tvrzení a odchylky od skutečnosti

²¹ Günther, „And now for something completely different“, s. 27.

²² Rutz, Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion?, s. 6.

²³ Schulze T., Interpretation von autobiografischen Texten, s. 324.

²⁴ Tamtéž, s. 323.

ukazují na autorovo vnímání skutečnosti a jeho reakci na ni. Sociální podmínky, struktury a procesy, rasová diskriminace, migrace a válka vyvolávají změny v individuálních reakcích.²⁵ Může se jednat o podvědomou či vědomou selekci faktů. V případě zde předkládaného deníku byly přítomny právě první dvě zmíněné úrovně: autorův popis skutečných událostí a zaznamenávání autorových vnitřních prožitků, jeho vnímání, které je v deníku zachyceno. Při interpretaci je nutné tyto úrovně opatrně a zvlášť komentovat a hodnotit. „Prožitek“ jednotlivce propůjčuje události subjektivní význam.

Na konci 20. století se v českém i v německém prostředí objevila celá řada pamětí, autobiografických publikací. Deníkové záznamy pana E. nepatří do této kategorie. Autor analyzovaného deníku zemřel těsně po druhé světové válce²⁶ a není známo, zda by byl ochoten o svém osudu hovořit, případně deník zveřejnit. V době těsně po válce, kdy žil a možná svůj text upravoval, byla situace jiná. Snahou přeživších bylo zamlčet, nikoli předat svědectví o prožitém utrpení. Znaky těchto životních pamětí (*Lebenserinnerungen*) mají charakter zpětného vzpomínání na dobu vzdálenou. Takové znaky deník pana E. nemá.

1.2.2. Prameny pořízené badatelem

Do kategorie pramenů pořízených badatelem (*researcher generated sources*) patří v této práci především prameny týkající se lokálních specifik odlehklých oblastí, ve kterých se útek odehrával. Nutnost získat informace o oblasti jižních Korutan za druhé světové války, o kterou se historiografie nepříliš zajímala, mne vedla k hledání vlastních metod, k vlastnímu výběru pramenů, které by mohly podat informace o prostoru ve zkoumaném časovém období. Objevila jsem možnost, jak vyjít ze znalosti prostředí a získaných osobních kontaktů. Tímto historickým pramenem jsou záznamy mlékárenského spolku jihokorutanské oblasti z válečných let.

1.2.3. Nepsané prameny a artefakty

Tato práce využila i pramenů, které Lindemann přiřazuje do kategorie nepsané prameny a artefakty (*nonwritten sources and artifacts*), kam patří například fotografie. Jak říká Lindemann, „fotografie představují materiál k rozboru pro mnoho moderních

²⁵ Schulze T., *Interpretation von autobiografischen Texten*, s. 328.

²⁶ Todesurkunde, Herr E., Wien 1953. Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

historických studií zabývajících se rodinným životem, kulturou ulice, industrializací [...]“²⁷ Jde jednak o fotografie z horské oblasti, v které byl uskutečněn samotný přechod hranice, oblasti, ke které není dostatek psaných pramenů. Fotografie dokládají život lidí v horách, přibližují vzhled chat a jejich obyvatel. Pramen byl získán přímo v Korutanech od osoby, která za války ve vysokohorských oblastech vyrůstala. Do kategorie nepsaných pramenů patří i mapy a soubory map. I tyto nevšední prameny bylo nutno použít při zkoumání zapadlých horských oblastí, o kterých deník útěku vídeňských židů pojednává.

1.3. ZPRACOVÁNÍ A ZVEŘEJNĚNÍ DENÍKU V TÉTO PRÁCI

Stála jsem před otázkou, jakou formu použít při samotném zpracování deníku. Nabízely se dvě možnosti: tradiční ediční forma nebo interpretační forma komentáře s uvedením deníku v přílohové části. Hned po započetí verifikace primárního pramene se ukázalo, že vhodnější bude forma komentáře. Detailní verifikace údajů uvedených v deníku není možná z několika důvodů. V případě deníku popisujícího útěk, ilegální činnost, deníku odehrávajícího se na různých, často odlehlých místech, není možné mnoho údajů a uvedených skutečností ověřit. Je tedy nutné hledat vlastní metody pro vysvětlení, ověření a rekonstrukci situace a událostí popsanych v deníku. Proto je provedení verifikace možné pouze v případě dostupnosti údajů. V případě jejich absence se musí hledat paralely s jinými podobnými událostmi, rekonstrukce podle výpovědí pamětníků, kronik, a doplňujícími materiály.

Pro ilustraci uvádím citace z deníku přímo v textu komentáře, v poznámkovém aparátu jsou tyto citace v překladu. Rozhodla jsem se pro tuto formu, podle příkladu knihy *Kain, wo ist dein Bruder*²⁸, který zpracovává různé egodokumenty z druhé světové války. Fotografie v přílohové části jsou doplňkovou a názornou součástí komentáře, která se snaží přiblížit a upřesnit především obrazy a kontrasty, ve kterých se uprchlíci nacházeli. Podle Pravidel českého pravopisu používám při psaní slova žid malé písmeno.

²⁷ Lindemann, The sources of Social history, s. 37.

²⁸ Hans Dollinger, *Kain, wo ist dein Bruder*, Komet Verlag, Köln 2003.

1.4. ARCHEOGRAFICKÝ ÚVOD

Primárním dokumentem této práce je německy psaný deník pětapadesátiletého muže narozeného v roce 1887. Příběh zaznamenaný deníkem popisuje útěk z Vídně a ilegální přechod dnešní rakousko–italské hranice v roce 1942. Dostupné sborníky pamětí, beletrie a autobiografická literatura podobný příběh v oblasti Korutan nezachycují. Text zaznamenává období mezi 17. červnem a 15. červencem 1942. Popisuje třicet za sebou jdoucích dnů. Děj se odehrává v odlišných prostředích majících svá specifika. Jedná se o tři hlavní oblasti: Vídeň, Korutany, severní Itálii.

Fakt, že se jedná o deník, nenaznačuje pouze struktura textu. Deníkové zápisky jsou označeny nadpisem „Verbannung oder Flucht“, „Vyhnanství aneb útěk“. V deníku chybí podpis autora, datum, věnování. Nevíme, pro koho a kdy přesně autor deník napsal. Manuskript deníku nebyl dochován. Archivní materiál obsahuje 14 strojopisných stran. Pokud jej autor psal přímo při svém pochodu, musel jej následně přepisovat na psacím stroji. Listy jsou ze žlutého tenkého průklepového papíru formátu A4. 13 hustě popsaných stránek má řádkování cca 0,5 řádky. Pro okraje zbývá minimální prostor.

Deník začíná a končí záznamem, který není časově označený. První datovaný záznam je ze dne 17. 6. 1942. Poslední záznam byl napsán 15. 7. 1942. V první části deníku značí autor měsíce arabskými číslicemi, v druhé části římským číslováním. Toto odlišené značení však nemá velký význam. Uvedení, o který den v týdnu se jedná, nacházíme pouze u několika málo záznamů. Odlišení denní doby je pouze v jednom, posledním záznamu. Pravidelnost psaní zápisů je v několika málo případech přerušena. Některé záznamy jsou tvořeny pouze krátkou informativní větou, takových je ale málo.

Deník nebyl doposud nikde zveřejněn ani publikován. Autor deníku nenapsal po válce žádné paměti či vzpomínky. Zemřel v roce 1952 ve věku 65 let. Jeho deník, datované zápisky, zůstal jeho rodině, která mu až do devadesátých let nevěnovala pozornost. Deník se nachází v osobní sbírce dcery autora textu, která žije ve Vídni. Autorka této diplomové práce dostala deník k nahlédnutí poprvé v roce 1999.

Při zpracování textu do přílohového aparátu byla použita následující pravidla. Nedošlo ke krácení textu. Transkript deníku je ponechán ve své původní, německé verzi. Ortografie a interpunkce byly přizpůsobeny dnešnímu německému pravopisu. Zkratky jmen osob jsou ponechány podle autorova textu, jména nejsou rozepsána²⁹. Podtržená či

²⁹ Jména osob byla ponechána na přání majitelky deníku pouze v iniciálových zkratkách.

jinak zvýrazněná místa jsou napsána kurzívou. Topografické názvy jsou ponechány v původním autorově znění. Tato práce není edicí, ale komentářem, a proto je text deníku uveden v přílohové části.

1.4.1. Deník

Deník je slovesný útvar složený ze samostatných zápisů řazených chronologicky a označených datem. Může jít o průběžný záznam denních událostí vedený z praktických důvodů, jako např. deník pracovní, studijní, cestovní apod. Výlučnější charakter má deník, který autor zakládá a vede z osobních, komplexněji motivovaných pohnutek. Jedná se o prozaický žánr monologického charakteru vyprávěný v první osobě, uspořádaný ve formě chronologických záznamů, v němž autor zachycuje události osobního a společenského života. Jako pramen patří mezi autobiografické záznamy. Deníky lze typologicky charakterizovat podle nejrůznějších hledisek, podle doby a okolností vzniku, podle autorovy příslušnosti k určité sociální či generační skupině, podle existenciální situace, v jaké se autor nachází apod.

Psaní deníků, ale taky dopisů a básní, bylo často jediným způsobem, jak sdělit, zachovat, formulovat své prožitky a pocity za mezní situace, ale také jak překonat úzkost a osamění. Forma deníku jako přehledná, ustálená forma nabízí rutinu každodenního úkonu a tím poskytuje chvíli soukromí a reflexe. Zápisky, pokud nejsou určeny konkrétnímu adresátovi, jsou často spíše intimní vnitřní zpovědi a mají funkci psychotherapeutickou. Dále pak umožňují vyjádřit to, co je těžké sdělit v náročné existenční situaci jiné lidské bytosti, která prožívá totéž. Nepochybně bychom našli řadu rozdílů mezi deníkem frontového vojáka a deníkem pronásledovaného, ukrytého nebo internovaného, jedince. V případě druhém k situaci fyzického ohrožení přistupuje faktor diskriminace a lidského ponížení. Takový deník mohl nabízet prostor, v němž autor „bojoval“ o svou identitu, o zachování svého „já“.

Všechny tyto aspekty lze ve studovaném deníku pana E. najít, ať už jsou vyjádřeny přímo nebo nepřímo. Zajímavé srovnání s tímto deníkem nabízejí Klempererovy deníky³⁰, které, vedle svých literárních a filosofických kvalit, výslovně potvrzují, že autor „chce podat svědectví“.

³⁰ Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten, Tagebücher 1942–1945*, Aufbau, Berlin 1996. V českém překladu Radovana Charváta vyšel titul v roce 2002 a 2004. Victor Klemperer, *Deníky 1933–1941. Chci vydat svědectví I*, Paseka 2002 a *Deníky 1942–1945. Chci vydat svědectví II*, Paseka 2004.

1.5. LITERATURA A PRAMENY

Sběr literatury a pramenů pro tuto práci byl složitý. Byl ovlivněn a podmíněn hledáním pramenů k různým geografickým oblastem, o kterých primární pramen – deník – píše. Pro práci byly použity primární prameny z rodinné pozůstalosti autora deníku, literatura odborná, encyklopedická, akta Dokumentačního archivu rakouského odboje, digitální databanky a jiné jednotlivci vydané paměti. Při výběru pramenů určených pro verifikaci a zpracování deníku nebyla v první řadě důležitá pouze jen problematika židovské otázky, ale především dalších tématických oblastí. V kapitole o literatuře a pramenech představím zdroje podle zkoumaných oblastí (Vídeň, Korutany, Itálie). Z toho jasněji vyplynou odlišné možnosti verifikace a způsobu zkoumání deníku v každé z uvedených oblastí, jak již bylo uvedeno v kapitole o metodickém postupu.

1.5.1. Rodinná pozůstalost a osobní dokumentace

Deník z rodinné pozůstalosti je základním pramenem této práce a je představen v archeografickém úvodu. Další prameny z rodinné pozůstalosti autora deníku (pana E.) a jeho spolucestovatelky (paní M.) byly objeveny později a měly zásadní význam pro kapitolu, která pojednává o původu a stavu obou utečenců před útekem, která předchází komentáři. Jedná se o úřední dokumenty, rodné a oddací listy, dopisy, potvrzení a životopisy a podobně. Nejstarší z těchto dokumentů je z konce 19. století, nejmladší z doby poválečné. Také tyto osobní dokumenty je nutné nahlížet kriticky. Především životopis autora deníku z roku 1938, který odhaluje nejen konkrétní informace o pisateli, ale i způsob jeho jednání a chování. Jeho forma odpovídá tomu, že byl psán účelově. Řada skutečností je v něm „podtržena“, řada v něm záměrně chybí. Kromě tohoto specifického životopisu patří mezi zajímavé osobní dokumenty místopřísežné prohlášení matky autora deníku o jeho biologickém otci nebo falsifikát osobního dokladu z Itálie, poválečná korespondence autora, jeho závěť. Poválečné dopisy ukazují změněné mezilidské vztahy a zpětné nahlížení na válečnou situaci přeživšími, a to bezprostředně, bez záměrných velkých analýz.

Nepravost nebo neúplnost takových osobních dokumentů je možné odhalit jen máme-li k dispozici další dokumenty a osobní materiály zkoumaných osob. Doplnění osobních dokumentů a informací z pozůstalosti umožňuje Dokumentační archiv rakouského odboje (DÖW), ve kterém jsou zachovány dotazníky Svazu vězňů koncentračních táborů (KZ-Verband). Tento archiv má též záznamy o rakouských

obětech holocaustu, které jsou v digitální formě³¹ a podle kterých se dá při použití pouze základních osobních údajů o hledané osobě ověřit osud konkrétního jedince. Tak byl ověřen osud rodičů paní M. Dalším zdrojem informací o reálných osobách byly oddělení matrik Židovské obce ve Vídni, Válečný archiv a záznamy KřT Dachau. 12

1.5.2. Literatura popisující situaci ve Vídni

Při výběru pramenů určených pro verifikaci a zpracování deníku nebyla v první řadě důležitá pouze jen problematika židovské otázky. Literatury a pramenů mapujících situaci ve Vídni je velké množství. Hlavním pramenem pro oblast Vídně byl sborník *Erzählte Geschichte*³² a studie Dorana Rabinoviciho *Instanzen der Ohnmacht*.³³ Třetí svazek sborníku *Erzählte Geschichte* přináší konkrétní osudy lidí, pamětníků a přeživších rakouských obětí holocaustu. Současná ředitelka DÖW Brigitte Bailer-Galanda a další výzkumní pracovníci jsou autory úvodních tematických kapitol, které předcházejí individuálním výpovědím přeživších pamětníků. Z tohoto sborníku jsem vybrala obsahově blízké příběhy, snažila se je srovnat, postavit vedle příběhu pana E., který je popsán ve zde předkládaném deníku. Nejbližší mému primárnímu prameni je příběh pana Altschula, který v létě 1942 utekl přes rakousko-švýcarskou hranici v Alpách. Rabinoviciho kniha *Instanzen der Ohnmacht* se sice nezabývá detailně a pouze otázkou útěku, ale je především ucelenou studií zaznamenávající a mapující situaci a vývoj celé vídeňské židovské obce po anšlusu. Zásadním zdrojem pro zkoumání situace ve městě Vídni za druhé světové války jsou denní zprávy gestapa. Ty jsou řazeny podle časový úseků a děleny do tematických oblastí. Z vídeňských denních zpráv gestapa jsem vybrala především časový úsek od jara do léta 1942, tedy období před útekem, při útěku a po útěku v deníku jmenovaných lidí.

Studie Rakouské historické komise jsou nejnovějšími a nejdetailnějšími tematicky řazenými odbornými pracemi, které se zabývají Rakouskem resp. Východní markou za druhé světové války. Obsahují především řadu právních norem a opatření. Jelikož byly vydány také v digitální verzi je možné také využívat jako zvláštní vyhledávací zdroj. Tyto obsáhlé studie se zabývají nejen situací ve Vídni, ale v celém

³¹ Namentliche Erfassung der österreichischen Holocaustopfer: <http://www.doew.at/ausstellung/shoahopferdb.html> 4. 1. 2007.

³² Brigitte Bailer-Galanda (Hg.), *Erzählte Geschichte*. Band 3: Jüdische Schicksale. Berichte von Verfolgten Österreichischer Bundesverlag, Wien 1992.

³³ Doron Rabinovici, *Instanzen der Ohnmacht Wien 1938–1945*, Jüdischer Verlag in Suhrkamp, Frankfurt/Main 2000.

Rakousku. Dalším pramenem pro poznání situace ve Vídni v roce 1942 je časopis vídeňské židovské obce (ŽO) *Jüdische Nachrichten Blatt*. Řada pamětí popisuje život ve Vídni. Kniha vídeňské lékařky Elly Lingens pojednává o ukrývání pronásledovaných osob, o pomoci uprchlíkům. Mladá lékařka Ella Lingens a její manžel pomáhali před svým zatčením v roce 1942 pronásledovaným osobám židovského původu nejen z Rakouska, ale i z Protektorátu, jak potvrzují akta DÖW. Její kniha s titulem *Gefangene der Angst*³⁴ mi pomohla nejen při dokreslování vídeňských událostí a při chápání fenoménu úkrytu a útěku. Tento titul mi zcela náhodou otevřel možnost přiblížit si situaci v Korutanech za války a těsně po ní, neboť syn autorky Elly Lingens žil v době věznění své matky v koncentračním táboře Osvětim se svou chůvou v malé osadě Birnbaum, do které v létě 1942 přišel autor v této práci komentovaného deníku. Peter Michael Lingens, rakouský novinář píšící pro týdeník *der Profil*, se se mnou ochotně setkal.

1.5.3. Prameny k popisu situace v Korutanech, venkovské prostředí

V případě verifikace a přiblížení událostí v Korutanech bylo nutné hledat, jak předznamenáno v kapitole o metodickém postupu, prameny jiným způsobem. Stěžejní je Hanischova kniha *Österreichische Geschichte*³⁵ a kapitoly z příručky *NS-Herrschaft in Österreich*³⁶. Hanischovy kapitoly vysvětlují vývoj rakouské společnosti již od konce devatenáctého století, upozorňují na nutnost chápání společnosti a člověka v kontextu doby a prostoru. Škoda jen, že Hanischovo pojednání o období nacionálního socialismu v dnešním Rakousku je pouze na 50 stranách. Je totiž velice zajímavé a ještě detailnější exkurz by byl v Hanischově podání jistě velice přínosný. Hanisch píše také o roli ženy v době vlády nacionálního socialismu a též vykresluje kontury nacionálního socialismu na venkově a v horských oblastech, píše o integraci a sociální mobilizaci. Stejným způsobem byla využita příručka kolektivu autorů Tálose, Hanische, Neugebauera a Siedlera z roku 2000 *NS-Herrschaft in Österreich*. Velký rozsah tematických oblastí umožňoval dohledat i takové informace a skutečnosti, kterým není v jednotlivých publikacích věnována pozornost. Jedna z kapitol se zabývá otázkou nacionálního socialismu v dřívějších župách a je velice důležitým zdrojem pro tuto práci, protože ani

³⁴ Ella Lingens, *Gefangene der Angst. Ein Leben im Zeichen des Widerstandes*, Berliner Taschenbuch, 2005.

³⁵ Hanisch, *Der lange Schatten des Staates*.

³⁶ Emmerich Tálos (Hg.), *NS-Herrschaft in Österreich*, öbv & hpt, Wien 2000.

DÖW ani Korutanský zemský archiv nemá denní zprávy gestapa tehdejší „Jižní marky“. V řadě *Widerstand und Verfolgung*³⁷, která mapuje téměř všechny dnešní spolkové země, korutanský díl nevyšel. Z kapitol této příručky lze získat nejen informace o situaci ve Vídni, ale též o hospodářském systému v horských oblastech, o situaci na železnici (např. v kapitole, která pojednává o průmyslu).

Celé bádání v Korutanech ztěžují nutná povolení k výzkumu v některých institucích (obecní policejní kroniky – vysvětlující žádost je nutné poslat na zemské ústředí policie v Klagenfurtu). Na druhou stranu otevřenost a pomoc lidí v malých obcích byla, alespoň podle mých zkušeností, překvapující. Získání školních a farních kronik od mladého učitele nebylo komplikované, stejně jako zpřístupnění dokumentace o hospodaření vysokohorských sýráren na hraničním hřebeni v oblasti Gailtal bylo zprostředkováno místními obyvateli. Polský farář působící na faře v horské malé obci Liesing byl velice ochotný, ale opatrný. Školní i farní kroniky dávají obraz o životě v malých oblastech, které nejsou jinými prameny popsány, umožňují verifikaci událostí, ale i jmen, přibližují život lidí za války v horských oblastech. Patří také mezi autobiografické dokumenty, charakterizované již v kapitole o metodickém postupu. Pamětní kniha³⁸ obce Kornat byla psána velice „psavým“ kronikářem, který zaznamenával události pečlivě a často. Z farní kroniky, která plnila dlouhou dobu roli kroniky obecní, je možné dozvědět se o vztahu venkovských obyvatel k válce. Třebaže v jejich blízkosti neprocházely válečné fronty, věděli lidé o válce skrze zprávy o padlých. I samotný fakt, že farář v psaní kroniky za války neustal, ukazuje na způsob života ve vesnici a postoj jednoho z hlavních představitelů obce k vládnoucímu systému. Školní kronika³⁹ ukazuje na nadále pokračující řád věcí. Děti v malých obcích za války do školy chodily. Ukazuje ale i to, jakých organizovaných akcí (obecní setkání za padlé byla povinná) se žáci museli účastnit, a tudíž jak byli systémem ovlivňováni. Zaznamenává i fluktuaci obyvatel. Příchod dětí z měst do malých vesnic a horských oblastí znamenal propojování sociálních skupin a prostředí.

Zvláštním pramenem jsou záznamy mlékárenského svazu horského mlékárenského hospodářství ze čtyřicátých let. Ačkoli jsou spíše statistické a dotazníkového charakteru (hospodářská komora obesílala sýrárny dotazníky a ptala se

³⁷ DÖW (Hg.), *Widerstand und Verfolgung*, DÖW, Wien 1975–1991.

³⁸ Gedenkbuch der Gemeinde Kornat 1942. Archiv fary v obci Liesing, obvod Kötschach-Mauthen, Korutany.

³⁹ Schulchronik der Schule Liesing und Birnbaum 1942.

tak na stav horských hospodářství), potvrzují nám život v horách, fungování chat za války a jejich úlohu. Literatura a prameny mapující Korutany v období po anšlusu jsou zaměřeny především na otázku a problematiku slovinskou, to je zjevné jak z literatury tak z aktů DÖW. Příběh dvou utečenců se ale odehrával na italsko–rakouské hranici, na samém jihozápadě Korutan, v kterém tato problematika nehraje roli. Jak bylo řešeno výše, není „židovská tematika“ hlavním klíčem při hledání pramenů. Přesto jsem použila knihu Augusta Walzla, *Die Kärntner Juden*,⁴⁰ tato kniha byla však využita v první části této práce představující aktéry deníku a v části, která se zabývá již samotným exilem v Itálii. Hovoří totiž i o situaci židů v Terstu za druhé světové války. Walzl zachází v této publikaci do počátků jedné z nejmenších rakouských židovských obcí. Kritikou může být, že rozsah Walzlovy práce, který mapuje celé dějiny židů v Korutanech, je příliš široký a jedná se o starší publikaci.

Dalším pramenem, který potvrzuje propojení městského a horského „světa“ a popisuje život v horách v meziválečném a válečného období, jsou zprávy tehdejšího Německého alpského svazu. Ty totiž dokládají přeshraniční kontakty a vztahy na italsko–rakouském alpském pomezí.⁴¹ Jedná se o zprávu z roku 1932 vydanou ještě Rakouskou sekcí alpského svazu⁴² a o ročenku již sjednoceného Německého alpského svazu z roku 1932.⁴³ Posledním pramenem mapujícím konkrétní oblast je kromě kronik, zpráv alpského spolku, dotazníků mlékárenského svazu, diplomová práce pojednávající o obci San Stefan im Gailal.⁴⁴ Starší, avšak detailní diplomová práce přibližuje život v nejjihnější části Korutan. Jelikož neexistuje sekundární odborná literatura o této malé oblasti za druhé světové války, je diplomová práce, která čerpá převážně z kronik a výpovědí pamětníků velice dobrým doplňkem pro tuto práci. Autorka, původem z popisované oblasti, podává obraz o tamním venkově, a přestože, jak je z její práce patrné, má k oblasti osobní vztah, zachovává si odstup a snaží se hodnotit události kriticky. Ukazuje vývoj alpské venkovské pospolitosti po anšlusu, reakce obyvatelstva na změny a zaangażovanost venkovských a zemědělských obyvatel na systému. Odborná literatura a historiografie se oblastí Lesachtal a Gailtal zabývá v souvislosti

⁴⁰ August Walzl, *Die Juden Kärntens und das Dritte Reich*, Universitätsverlag Carinthia, Klagenfurt 1987.

⁴¹ Franz Rudovsky, *Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, 1932*, s 263.

⁴² Tamtéž.

⁴³ *Zeitschrift des Deutschen Alpenvereins (Jahrbuch)*, Verlag Bruckmann, München 1942.

⁴⁴ Astrid Eichwalder, *Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal von 1830 bis in die zweite Hälfte des 20. Jhrdt.*, Universität für Bildungswissenschaften., Klagenfurt, 1988.

s první světovou válkou a Korutany vůbec především v souvislosti otázkou slovinského odsunu, který pro tuto práci není primární.

1.5.4. Zdroje o vysokohorské oblasti a přechodech hranice

Rekonstrukci situace ve vysokohorských oblastech pomohly též výpovědi pamětníků, kteří vyrůstali jako děti na zemědělských statcích. Chování člověka v horách a specifičnost tamních mezilidských vztahů dokládá i kniha *Periodická tabulka*⁴⁵ od Prima Leviho, která v kapitole „Železo“ ukazuje na zvláštní, až tajemný charakter lidí v horách. Přechody hranice v horách bylo možné porovnat s již zmíněným Altschulovým útekem, přechod přes horské masivy mi z ženské perspektivy přiblížila kniha *Mein Weg über die Pyrenäen*,⁴⁶ jejíž autorka přešla v roce 1940 Pyreneje z Francie. O rakousko–italské hraniční oblasti literatura téměř nepíše. Je možné dohledat pouze krátké jednotlivé poznámky v autobiografických pamětech, v knize Augusta Walzla nebo v knize Klause Voigta.⁴⁷ Voigt je výjimkou, neboť vyčlenil ve své knize *Zuflucht auf Widerruf* jednu kapitolu situaci na hranicích. Italsko–rakouské oblasti v ní však není dáno dostatek prostoru. Více pravděpodobné je, že v této oblasti žádné ilegální přechody organizovány nebyly. Ani v aktech DÖW není podobný přechod hranice v oblasti jihozápadních Korutan zaznamenán. Opačná situace byla především na dnešní rakousko–švýcarské a rakousko–maďarské hranici, o těchto ilegálních přechodech je v DÖW větší množství dokumentů. Historik Alberto Cavaglio ve své studii *„Foreign Jews in the western Alps“*⁴⁸ uvádí, že hlavní oblastí ilegálních hraničních přechodů byla severozápadní Itálie. Šlo především o alpské hraniční pásmo mezi Itálií a Švýcarskem, jakož i o alpskou a přímořskou oblast italsko-francouzskou. Italská oblast hraničící s Říší, respektive s Východní markou, není v centru pozornosti historiků. Příběhy a studie o horských oblastech severozápadní Itálie jsou, ne z verifikačního, ale z obsahového hlediska, pro mou práci srovnávacím materiálem.

V žádné publikaci není jasně stanovena situace na rakousko–italské hranici před rokem 1943. August Walzl a Klaus Voigt, jakož i studie Historické komise ukazují, jaké byly možnosti přechodu hranice na hraničních přechodech. Jmenují především zákony a

⁴⁵ Primo Levi, *Das periodische System*, Süddeutsche Zeitung Bibliothek, München 2004.

⁴⁶ Lisa Fitko, *Mein Weg über die Pyrenäen*, Carl Hanser Verlag, München 1985.

⁴⁷ Klaus Voigt, *Zuflucht auf Widerruf: Exil in Italien 1933–1945*, Klett-Cotta, Stuttgart 1993, s. 31 – 48.

⁴⁸ Alberto Cavaglio, *Foreign Jews in western Alps (1938–43)* In: *Journal in Modern Italian Studies* 10(4) 2005, s. 426 – 446.

omezující opatření, které regulovaly přechod na rakousko–italské hranici. Jak byla střežena celá i tzv. „zelená“ hranice před rokem 1943, žádný titul neuvádí. Ani Helfried Pfeifer v knize *Die Ostmark* způsob střežení italsko–rakouské hranice nedefinuje.⁴⁹

1.5.5. Zdroje k tématu exilu Rakušanů do Itálie

V řadě sborníku *Österreicher im Exil* vydávané DÖW chybí díl, který by pojednával o emigraci a exilu do Itálie⁵⁰. Z německy píšících autorů se problematikou situace židů v Itálii, a to i utečenců, zabývá berlínský profesor Klaus Voigt, který spolupracuje s milánským Centrem pro dokumentaci současného židovstva,⁵¹ a historikem Albertem Cavaglione. Voigtova publikace *Zuflucht auf Wiederruf* je základním verifikačním a doplňujícím pramenem pro část komentáře, který popisuje italskou stranu hranice a cestu do Terstu.⁵² Z Voigtovy studie jsou jasné rozdíly. Situace židů v Itálii byla jiná před rokem 1943 a po něm. Postavení místních židů a židů–utečenců bylo různé. Specifika antisemitismu ve fašistické Itálii jsou ve Voigtově studii jasně popsána. Voigt se zabývá detailně i tím, jaké měli utečenci po příchodu do Itálie možnosti. Situace na hranici je sice popsána ve zvláštní kapitole, avšak lze jí vytknout, že je příliš obecná. Pro doplnění Voigtovy práce jsem si vybrala obsáhlou příručku *Handbuch des deutschsprachigen Exils 1938–1945*.⁵³ Ta je rozdělena podle zemí, které utečence přijímaly. Zabývá se tématy, která se týkají problematiky utečenců za druhé světové války. Příručka o německy mluvícím exilu poukazuje stejně jako kniha Wolfganga Benze *Der Exil der kleinen Leute* na existenci tzv. nepolitické emigrace,⁵⁴ na exil tzv. malých lidí za druhé světové války.

Kromě Walzla a Voigta je krátce popsána situace v Terstu v též Wolfgangem Benzem vydané knize *Dimension des Völkermords*.⁵⁵ Italská historička Picciotto Fargion se ve své krátké, ale podrobné studii zabývá židovskou politikou v Itálii od roku 1938, ale také italskými oblastmi mimo Apeninský poloostrov. Bohužel její přiblížení situace v přístavním Terstu zachycuje dobu po 10. září 1943, kdy začaly v rámci

⁴⁹ Helfried Pfeifer, *Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung*, 1941.

⁵⁰ *Österreicher im Exil* (Mexiko, Sowjetunion, USA, Großbritannien, Belgien, Spanien, Frankreich), DÖW, Wien 1984–2002.

⁵¹ Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea www.cdec.it 16. 6. 2006.

⁵² Voigt, *Zuflucht auf Wiederruf*.

⁵³ Claus-Dieter Krohn (Hg.), *Handbuch des deutschsprachigen Exils 1938–1945*, Primus Verlag Darmstadt 1998.

⁵⁴ Benz, *Das Exil der kleinen Leute. Alltagserfahrungen deutscher Juden in der Emigration*, Fischer München 1991.

⁵⁵ Benz (Hg.), *Dimension des Völkermords*, dtv, München 1996.

operace „Adriatisches Küstenland“ deportace židů z Terstu. Celý sborník obsahuje řadu statistických tabulek. Akta DÖW, která se týkají rakouské emigrace do Itálie, jsou především politickými emigracemi a není jich mnoho. Sborník *Erzählte Geschichte* zaznamenává též vzpomínky na italskou emigraci, avšak Itálie v nich má roli tzv. přestupné stanice a pamětníci vzpomínají na situaci v severozápadní Itálii.

1.5.6. Další prameny, paměti a autobiografie

Hilbergova kniha *Täter, Opfer, Zuschauer*⁵⁶ upozorňuje na diversitu lidí a různě jednajících skupin. Tato publikace upozorňuje též na odlišnosti v případě útěku a emigrace ženy. Fenomén „pomoci“ není literaturou příliš rozebírán, Hilberg však definuje roli tzv. pomocníka a ukazuje se, že ten hraje ve válce a krizové situaci velkou úlohu. Dále jsem čerpala z beletrie, pamětí známých i neznámých lidí přeživších holocaust. Knihy pamětí, které píše především děti obětí a přeživších holocaustu, jsou od 90. let 20. století často vydávány. V českém prostředí upoutala mou pozornost kniha Američanky s českou minulostí *Nalezená minulost*⁵⁷ Heleny Epstein, v německy mluvícím prostoru především kniha Angeliky Schrobsdorff *Du bist nicht wie andre Mütter*⁵⁸. Jaký přínos mohou mít? Poukazují mnohdy na to, čemu se odborná literatura nevěnuje na prvním místě. Ukazují se v nich lidské osudy zasazené do kontextu rodinných historií, rodinné vztahy a vazby, vykreslují vývoj a roli emancipace a modernizace společnosti v první polovině 20. století. Například kniha *Du bist nicht wie andre Mütter* ukazuje na rychlý a pulsující, téměř „bláznivý“ vývoj společnosti v první polovině 20. století a propast mezi generací druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století. Tato kniha stejně jako řada dalších vysvětluje lépe než odborná literatura proměnu rodiny a rodinných vztahů a orientaci ve světě. Pro tuto práci jsou tyto knihy určitou sociální sondou do společnosti.

Knihy dvou nositelů Nobelovy ceny, Imre Kertésze a Elieho Wiesla, Kertészův *Člověk bez osudu*⁵⁹ a Wieslova *Noc*⁶⁰, mají jiný charakter než výše zmíněné paměti, přesto však práci na tomto komentáři ovlivnily. Především Elie Wiesel, který ve své knize *Noc* popsal své prožitky v koncentračním táboře, dává najevo, jak pro něj byl po

⁵⁶ Raul Hilberg, *Täter, Opfer, Zuschauer, Die Vernichtung der Juden 1933–1945*, Fischer, Frankfurt/Main 2003.

⁵⁷ Helena Epsteinová, *Nalezená minulost*, Rybka Publishers, Praha 2000.

⁵⁸ Angelica Schrobsdorff, *Du bist nicht so wie andre Mütter*, dtv, München 2004.

⁵⁹ Imre Kertész, *Člověk bez osudu*, Akademie Praha 2003.

⁶⁰ Elie Wiesel, *Noc*, Sefer, Praha 1999.

celou dobu internace důležitý vztah k otci, jak je v kritické situaci důležité být v blízkosti druhého člověka a mít možnost sdílení. Bezprostřednost, s kterou Wiesel psal, jeho oproštěný jazyk, je jedinečnou formou svědectví. Právě Elie Wiesel jako příslušník chasidského proudu židovství považuje příběhy za důležitou součást lidského života pro názorný přenos zkušenosti. Jako iniciátor vzniku pamětního muzea holocaustu ve Washingtonu jen potvrdil jedno ze svých největších přesvědčení, a to, že je nutné zanechat svědectví.

Rovina této práce, která se zabývá deníkem jako primárním pramenem čerpala především z literatury uvedené v kapitole o metodickém postupu a egodokumentech. Klempererův deník a příklady dalších deníků umožňují srovnání a upozorňují, že autoři deníkových zápisků jsou lidé různého věku, vzdělání a sociálního zázemí.⁶¹

Téměř všechny prameny použité v této práci jsou německé provenience, metodickém postupu čerpá jak z německého, tak z anglofonního výzkumného prostředí. Americká akademická veřejnost a především washingtonské Muzeum holocaustu zpracovává velice často právě materiály z rodinných pozůstalostí, a proto je zkušenost anglofonního světa se zpracováním autobiografických pramenů pokročilejší.

⁶¹ Klemperer, Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten.

2. Minulost obou uprchlíků a jejich stav před útekem

Chceme-li představit oba aktéry útěku a jejich zázemí, musíme sledovat každého zvlášť. Víme totiž, jak udává jeden z poválečných dokumentů,⁶² že se seznámili až v období těsně před útekem. Přesné datum jejich seznámení není v žádných záznamech uvedeno. První záznam poskytuje až deník sám. Primární dokumenty z rodinné pozůstalosti se liší a já bych se chtěla pokusit představit oba dva hlavní aktéry deníku a ukázat, kde jsou jejich osudy shodné a kde kontrastují. V první části představím paní M., její původ a rodinné zázemí, jakož i dopad norimberských zákonů na její osobní situaci. Druhá část představí pana E.

2.1. PŮVOD A RODINNÉ ZÁZEMÍ PANÍ M., DO ROKU 1942

2.1.1. Život paní M. před válkou

Paní M. se narodila jako Anna D. v plně asimilované židovské rodině v malé obci jižně od Vídně 29. 7. 1899, ve Vídni vyrostla a po studiích farmacie žila v jihovýchodní části Korutan v osadě Eisenkappel (Železna Kapla)⁶³, kde pracovala v soukromé lékárně. Zde se roku 1933 ve 34 letech vdala.⁶⁴ Z dokumentů o jejích studijních výsledcích,⁶⁵ je vidět, že patřila původem a výchovou k typu mladých žen z emancipovaných rodin, vycházejících ze vzdělané měšťanské společnosti (Bildungsbürgertum) formující se v 2. polovina 19. století, které kladly důraz na vzdělání svých dětí ve snaze o jejich začlenění do společnosti. V té době se universita postupně otevřela ženám, z nichž mnohé, a právě ženy židovského původu, si z omezené nabídky oborů vybíraly medicínu a farmacii. Nevíme, zda z důvodu zaměstnání či jiných důvodů opustila paní D. na konci dvacátých let Vídeň a začala pracovat v odlehlé korutanské obci.

⁶² Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E., rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

⁶³ DÖW 7249.

⁶⁴ Trauungsurkunde, Bezirkshauptmanschaft Völkermarkt, 1033/1933, 28. 1. 1933. V rodinné pozůstalosti.

⁶⁵ Jahres- u. Semestral-Ausweise, Privat-Mädchen-Obergymnasium in Wien 1912–1917. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

Minulost obou uprchlíků a jejich stav před útekem

Do Vídně se vrátila v roce 1938. Ode dne 28. 12. 1938 je již policejně hlášena na stejné adrese, kde od 22. 8. téhož roku byli nahlášeni její rodiče.⁶⁶ Podle vlastního životopisu přišla do Vídně již v měsíci srpnu.⁶⁷ Zda popudem byla deportace jejího bratra v červnu 1938 do Dachau,⁶⁸ a tedy chtěla být nablízku rodičům, či zda se jednalo o v té době charakteristický přesun židů z nových žup do Vídně,⁶⁹ není známo.

2.1.2. Rodina paní M.

Manžel paní M. odešel podle záznamů uvedených po válce do dotazníku Svazu vězňů koncentračních táborů (KZ-Verband) do Jižní Ameriky (Brazílie) v roce 1939.⁷⁰ Podle potvrzeného domovského listu měl ještě 3. 12. 1938 domovské právo v korutanském Feldkirchu.⁷¹ Pronásledování na základě rasové příslušnosti není doložitelné, neboť v žádných záznamech není uveden jeho původ a sňatek s paní M. byl katolický. Neznáme jeho politickou příslušnost, která by mohla být dalším klíčem k vysvětlení. Jednoznačné však je, že na počátku politicko společenských změn manžel v bezdětném manželství opustil svou devětatřicetiletou ženu, která zůstala sama, vdaná a bezdětná v zemi původu. Můžeme se jen domnívat, zda se pro odchod muže rozhodovali společně, či zda byl jeho odchod jeho vlastním rozhodnutím. To, zda bylo záměrem pana M. připravit situaci pro paní M., která by později svého manžela následovala, jak tomu bylo v mnohých případech, není známo. Neexistuje korespondence ani jiná osobní dokumentace, která by osvětlila vztah manželů M.

Rodiče paní M., za kterými se vrátila v srpnu 1938,⁷² žili toho času v bytě v ulici Peter Jordan StraÙe v 19. městském obvodu Döbling.⁷³ Vzhledem k pokročilému věku se jich nová nařízení netýkala v profesní rovině. Avšak společenský statut bývalého dvorního rady a předsedy senátu vídeňského Zemského soudu spojený s určitým životním standartem a hodnotami,⁷⁴ byl zasažen, stejně jako se musel dostavit pocit ohrožení zprostředkovaně, v životní situaci vlastních, byť již dávno dospělých dětí.

⁶⁶ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

⁶⁷ DÖW 7249.

⁶⁸ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

⁶⁹ Walzl, Die Juden Kärnten und das Dritte Reich, s. 231.

⁷⁰ DÖW 7249.

⁷¹ Heimatschein Abschrift - Karl Maier, Völkermarkt, Eisenkappel, Kärnten 3. 12. 1938.

⁷² DÖW 7249.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

Minulost obou uprchlíků a jejich stav před útekem

Bratr paní M., lékař, by musel podle čtvrtého nařízení z 25. července 1938 ukončit výkon své lékařské praxe.⁷⁵ Lékaři, kteří byli podle norimberských rasových zákonů považováni za židy, museli zavřít své ordinace, byla jim dána výpověď ve všech zdravotnických zařízeních. Protože medicínu vystudovalo mnoho mladých lidí židovského původu, byla právě tato vysokoškolsky vzdělaná společnost velice silně zasažena. Toto nařízení pana D. nezasáhlo, neboť v této době již ve Vídni nežil. Záznamy koncentračního tábora Dachau potvrzují zařazení pana D. do prvních transportů z Rakouska. Pan D. byl odvezen 24. 6. 1938 z Vídně do Dachau.⁷⁶ Jako důvod vazby byl uveden židovský původ. Pan D. byl vězněn pod číslem 16.883 a byl držen v Dachau pouhé tři měsíce, po kterých následoval transport do Buchenwaldu.⁷⁷ Je ale zajímavé, že podle záznamů vídeňského městského a zemského archivu bylo jeho bydliště mezi 17. 4. 1939 – 29. 4. 1939. nahlášeno na adrese shodující se v té době s bydlištěm jeho rodičů a sestry, tedy v 19. městském obvodě. V poznámce byla uvedena destinace „Londýn“.⁷⁸ Lze se domnívat, že jelikož se jednalo o jeden z prvních transportů, mohl se pan D. vrátit do Vídně a poté vycestovat s vyřízeným vízem, k čemuž vede skutečnost, že je udán důvod odhlášení z bydliště. Další možnou variantou návratu do Vídně by mohl být útek z druhého tábora, z Buchenwaldu. Jakou cestu ke svému odchodu do Velké Británie bratr paní M. zvolil, není známo. Jako nepraktikující žid se mohl obrátit například na organizaci Gildmeester Hilfskomitee,⁷⁹ nebo vyřídit a zaplatit veškeré komplikované formality sám a díky konexím, i příbuzenským, které už tato rodina v Anglii z první poloviny 20. století měla, odejít z Východní marky sám. Brigitte Bailer-Galanda dokonce uvádí, že v roce 1939 byli někteří vězni z koncentračních táborů propouštěni, pokud pro ně příbuzní nebo známí v mezičase mohli obstarat výjezdní víza.⁸⁰ Z největší pravděpodobností vedla tato cesta pana D. za hranice. V roce odchodu ze země bylo mladému lékaři 33 let.

⁷⁵ Hannelore Burger, Staatsbürgerschaft und Vertreibung. Vertreibung, s. 43.

⁷⁶ Namenslisten und Zugangsbücher. KZ-Gedenkstätte Dachau, Stiftung Bayerische Gedenkstätte Dachau.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

⁷⁹ Rabinovici, Instanzen der Ohnmacht, s. 76.

⁸⁰ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale, s. 336.

2.1.3. Cizinkou v rodném městě

První podzim v Říši zažila paní M. v rodném městě, zpět u rodičů, bez manžela a bratra. Události Křišťálové noci, všudypřítomné symboly připomínajícími sjednocení s Říší, každodenní projevy násilí kontrastovaly s dosavadním životem na korutanském venkově a s životem ve městě, který paní M. znala z počátku 20. století. Je možné, že právě až v tento moment si zcela asimilovaná a od malička křesťansky vychovávaná žena uvědomila svůj původ. Od 5. října 1938 platilo nařízení, že pasy osob považovaných za židy musí být označeny písmenem „J“.⁸¹ 1. 1. 1939 vstoupilo v platnost nařízení, podle kterého byly osoby považované za židy ve všech oficiálních dokumentech označovány hebrejským jménem.⁸² Z paní Anny M. se tak „stala“ Anna Sara M.⁸³ Osmé nařízení ze 17. 1. 1939 pro ni zcela uzavřelo možnost hledat pracovní uplatnění ve Vídni, židům bylo zakázáno vykonávat práci lékárníků.⁸⁴

Možnost „vycestování“ se stále ztenčovala. O tom, jestli o ní paní M. uvažovala, nevíme. Ještě před Mnichovem, tedy v období mezi 12. březnem a 28. zářím, mohla paní M. využít svých meziválečných kontaktů v Československu a odejít přes hranici k těm lidem, za kterými v meziválečné době jezdila,⁸⁵ eventuelně za svými příbuznými, jako to učinilo mnoho jiných. Můžeme se domnívat, že odchod s bratrem by byl pro paní M. záchranou, ale z neznámých důvodů zůstala paní M. ve Vídni s rodiči. Všechny možnosti legálního odchodu ze země se uzavřely 23. 10. 1941, kdy bylo zakázáno veškeré vystěhovalectví z říšského prostoru.⁸⁶

2.1.4. Rodiče paní M. v době po anšlusu

Matce paní M. bylo v době anšlusu 65 let a otci 75 let⁸⁷. V období mezi březnem 1938 a rokem 1942 vystřídali čtyři bydliště. Záznamy vídeňského magistrátu o hlášení bydliště z období nacismu obsahují poznámku o židovském původu obyvatel bytu či

⁸¹ Shoa.de, <http://www.shoa.de/content/view/123/201/>, 19. 12. 2006.

⁸² Burger, Staatsbürgerschaft und Vertreibung, s. 43.

⁸³ Arbeitsbestätigung, SAMUM Vereinigte Papierindustrie K.G., Wien 18. 2. 1942. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

⁸⁴ Burger, s. 43.

⁸⁵ Reisepass Nr. 171.277, Republik Österreich, Ausgestellt: Wien 8. 11. 1922. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

⁸⁶ Shoa.de, <http://www.shoa.de/content/view/123/201/>, 19. 12. 2006.

⁸⁷ Rodný list paní D., Matrika narozených do ŽO, Nová Cerekev. Sv. 1873 str. 3 č.ř. 196. Národní archiv Praha. Úmrtí list pana Dr. D., Farní úřad v Terezíně 5. 5. 1947. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

domu. V záznamech o bydlišti manželů D. je toto zaznamenáno písmenem „J“.⁸⁸ Z původního bydliště, klasického bytového měšťanského domu v ulici Hainburgergasse ve 3. městském obvodu, odešli manželé D. podle záznamů magistrátu do 19. městského obvodu Döbling, jedné z nejlepších čtvrtí ve městě, do bytové secesní vily se zahradou⁸⁹. Na adrese Peter Jordan StraÙe 10 byli manželé D. hlášeni od srpna 1938 do začátku srpna 1941,⁹⁰ tedy tři roky. Důvod přestěhování není znám, avšak tato adresa je v deníku přímo jmenována jako poslední bydliště před odchodem. Devátý městský obvod Alsergrund, kam se manželé D. přestěhovali následovně, byl již definitivně jiným prostředím. Život v kvalitní lokalitě, která mohla do jisté míry zmírňovat úzkost z událostí a stále se horšící situace, vystřídal život ve čtvrti činžovních domů s hustou kumulací obyvatel. Stejně jako tomu bylo ve dvacátém městském obvodě Leopoldstadt, byl devátý městský obvod Alsergrund shromaždištěm obyvatel židovského původu před transportem a evokoval tudíž jiný dojem. Oba manželé D. byli totiž hlášeni na jedné adrese v bytovém domě jen krátce, necelé dva měsíce do 16. 9. 1941.⁹¹ Je možné odhadovat, že toto dvouměsíční ubytování v devátém obvodě v ulici Säulengasse bylo již organizovaným a vynuceným přestěhováním. Krátká doba ubikace, stálá evidence magistrátem je znakem nuceného přestěhování. Dalších deset měsíců byli oba manželé hlášeni v domě v ulici Seegasse, kde bydleli do 28. 6. 1942.⁹² Taktéž devátý městský obvod a bývalý židovský domov důchodců se v jiných primárních pramenech a literatuře často opakuje, neboť byl shromažďovacím místem vídeňských židovských obyvatel před přípravou transportů, stejně jako druhý a dvacátý městský obvod. Za dva měsíce po přestěhování obou starých manželů do ulice v Seegasse, 1. září 1941, byla vyhlášena povinnost pro všechny osoby židovského původu starší 6 let nosit židovskou hvězdu.⁹³ Tím se změnil pohyb na ulicích, způsob, jak se lidé vnímali navzájem. Každý byl identifikovatelný. K označení v osobní dokumentaci, skryté pod kabátem, přibýlo označení viditelné, upevněné na kabátu. Nenosit hvězdu znamenalo nebezpečí vystavit

⁸⁸ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

⁸⁹ Tamtéž. Fotografie v přílohové části. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

⁹⁰ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale, s. 168.

se odhalení a výslechu. I takovéto přestupky byly zanášeny do knihy Denních zpráv gestapa ve Vídni.⁹⁴

Způsob života rodičů paní M. tedy nebyl v poslední fázi srovnatelný se situací, ve které žili dříve. Život v secesní vile, vystřídalo společné bydlení ve stísněných podmínkách s lidmi zasaženými stejnými událostmi a nařízenými. Staří rodiče paní M. představují jeden z „modelů“ starých a protižidovskými opatřeními postižených Vídeňanů. V ulici Seegasse, kde rodiče paní M. bydleli, docházelo v této době k sebevraždám v důsledku celkového vyčerpání z několik let trvající situace a ze strachu před transporty.⁹⁵ V posledním přihlašovacím listě je uveden důvod odhlášení z bydliště v ulici Seegasse. Byl jím přesun obou manželů do terezínského ghetta.⁹⁶

Asimilovaní, velice dobře situovaní staří manželé, se přes omezující opatření, vystěhování z původního domu a další omezení nerozhodli včas opustit zemi. Věk, podcenění situace v ranné fázi, pro asimilované židy typická silná vazba na místo, pocit náležitosti k Rakousku, to vše zabránilo v mnohých případech včasnému rozhodnutí pro odchod ze země. Hlavním důvodem byla ale neschopnost předjímat další vývoj událostí.

Transporty starých židů byli realizované v pozdější fázi. V případě vídeňských starých obyvatel města bylo za místo internace vybráno ghetto, koncentrační tábor Terezín. Tento multifunkční tábor nazývaný ghettem plnil kromě jiných funkcí funkci tzv. „Altersghetta“, internačního místa pro staré židy z Říše a dalších okupovaných zemí. Tzv. „privilegované přesídlení“⁹⁷ se týkalo rakouských občanů starších 65 let.⁹⁸ Sliby doživotní zdravotní péče, zajištění bydlení a stravy a dalších služeb měly být předplaceny odevzdáním cenných papírů, životních pojistek a dalšího majetku. V Německu měli lidé zaplatit za tyto služby 1800 říšských marek ročně. Jestli však i manželé D. přistoupili na transport „dobrovolně“, není známo. Oba manželé D. byli 28. 6. 1942 odvezeni do Terezína.⁹⁹ Zintenzivnění transportů v létě 1942 vedlo k obrovskému přelidnění ghetta, a město vykonávalo další ze svých funkcí: decimační funkce měla za následek, že v přeplněném městě brzy po příchodu zemřelo mnoho

⁹⁴ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

⁹⁵ Jonny Moser, Demographie der jüdischen Bevölkerung Österreichs 1938–1945, DÖW, Wien 1999, s. 22.

⁹⁶ Historische Wiener Wohnungs-Meldezetteln vor 1948, M-3411–112/05. Abmeldevermerk „Theresienstadt mit Gattin“.

⁹⁷ Anna Hyndráková & kol., Prominenti v ghettu Terezín 1942–1945, USD AV ČR Praha 1996, s. 50.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Namentliche Erfassung der österreichischen Holocaustopfer, DÖW, 16. 6. 2005
<http://www.doew.at/ausstellung/shoahopferdb.html>.

starých židů. Oba manželé D. v roce 1942 v Terezíně zemřeli.¹⁰⁰ Rok 1942 byl mezníkem pro manžele D. i pro jejich dceru. V létě tohoto roku, po odchodu rodičů, již v zemi z rodiny pana D. nežil nikdo.

2.1.5. Život paní M. do jejího útěku

Od začátku roku 1941 již nebydlela paní M. se svými blízkými. V únoru 1941 byla paní M. potřetí v jednom roce přestěhována, a to do ulice Grosse Schiffgasse 24/20 v druhém městském obvodě. Tam byla hlášena až do 28. července 1942, kdy muselo být do záznamů zaneseno, že důvod odhlášení je neznámý. V tu dobu již pobývala, jak dokládá deník, v Korutanech. V tomto záznamu rovněž nechybělo označení „J“. Jak dokládá potvrzení továrny Samum, pracovala již od začátku srpna 1941 jako pomocná pracovnice, a to velmi intenzivně, od sedmé hodiny ráno do půl šesté hodiny večer, jak uvádí potvrzení.¹⁰¹ V té době bydlela v nedaleko položeném devátém městském obvodě. Pracovala tam ještě v únoru 1942. Kdy byla její činnost v této továrně ukončena, není z dostupných materiálů známo.

2.1.6. Židovský původ paní M.

Paní M., rozená D., byla stejně jako její o sedm let mladší bratr¹⁰² již těsně po narození v červenci 1899 pokřtěna a patřila ke katolické církvi.¹⁰³ O vztahu rodiny k náboženství nejsou žádné doložitelné prameny. Ke konverzi paní M. nedošlo na základě vlastního rozhodnutí a v důsledku okolností, nýbrž již v důsledku vědomého rozhodnutí rodičů při narození dětí na přelomu 19. a 20. století. Zda rodiče konvertovali, není z dostupných pramenů známo. Záznam o svatbě obou rodičů v malém osadě Gföhl v Dolním Rakousku – svatební oznámení¹⁰⁴ – spíše poukazuje na možnou konverzi, neboť není zřejmé, že by se v této obci nacházela synagoga či židovská obec.¹⁰⁵ Příslušnost rodičů k židovské obci je zaznamenána v jejich rodných dokumentech. Paní

¹⁰⁰ Theresienstädter Initiative/DÖW (Hg.), Theresienstädter Gedenkbuch, Österreichische Jüdinnen und Juden in Theresienstadt 1942–1945 Prag 2005.

¹⁰¹ Arbeitsbestätigung, SAMUM Vereinigte Papierindustrie K.G., Wien 18. 2. 1942. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁰² Historische Wiener Wohnungs-Meldezetteln vor 1948, M-2257/06.

¹⁰³ Geburtsschein und Taufschein von Frau Anna Maria D., Bruck/Leitha NÖ, Schwechat 1907. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁰⁴ Vermählungsanzeige, Gföhl Mai 1898. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁰⁵ Juden in Krems, <http://www.judeninkrems.at> 16. 5. 2005.

D. pocházela z početné židovské rodiny z Českomoravské vrchoviny,¹⁰⁶ pan D. z moravské rodiny velké židovské obce v Boskovicích.¹⁰⁷ Příslušnost k vídeňské náboženské obci však nebyla potvrzena žádným záznamem v matrikách ŽO Vídeň. Jednalo se tedy o rodinu asimilovanou, podle pamětí neuchováající tradice, která vědomě nechala pokřít své děti a začlenit je do společnosti.

2.2.: PŮVOD A RODINNÉ ZÁZEMÍ PANA E. DO ROKU 1942

Situace rodiny pana E. byla z několika hledisek odlišná od situace paní M. Hlavním rozdílem bylo to, že rodina byla evidována vídeňskou židovskou obcí a podle další řady ukazatelů patřila k židům věřícím nebo alespoň tradici udržujícím. Dalším rozdílem je, že rodina byla širší, pan E. měl již děti. Pan Sigmund E. se narodil ve Vídni 5. 11. 1887 jako první dítě ovdovělé ženy.¹⁰⁸ Žijící ve Vídni a patřící k židovské obci. Na dalších řádkách detailněji popsané životní osudy pana Sigmunda lze v porovnání s osudy paní M. shrnout do následujících bodů. Sociální statut rodiny, v které vyrůstal, byl jiný než v případě paní M. Vyrostl v rodině, kterou jeho matka založila s jiným mužem, též židovského původu, a ze které měl dva nevlastní bratry. Životní zkušenosti nabíral sám, vyučením, prací, zkušeností z války. Do roku 1938 se dvakrát oženil,¹⁰⁹ poprvé podle židovského rituálu.¹¹⁰ Měl jedno manželské a jedno nemanželské dítě. Celou tuto dobu prožil, až na etapu první světové války a krátkodobých prací pro velké firmy, ve Vídni.

2.2.1. Rodina pana E. před válkou

Matka pana E., narozená v roce 1853,¹¹¹ žila do své smrti v lednu 1943 ve Vídni.¹¹² Paní E. byla již od roku 1935 vdovou.¹¹³ Od roku 1933 do roku 1942 bydlela v bytě v ulici Karl Meißlstraße 8/7. Zjevně vzhledem k věku nebylo její odtransportování urychlováno. Na počátku velkých transportů z Vídne byla matka pana E. přestěhována do domu v ulici Seegasse. Stalo se to jen několik dní po útěku jejího

¹⁰⁶ Rodný list, Matrika narozených do ŽO, Nová Cerekev. Sv. 1873 str. 3 č.ř. 196. Národní archiv Praha.

¹⁰⁷ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-12/05.

¹⁰⁸ Geburtsbuch: Rz.: 3013/XVI/1887. Matrikelamt der Israelitischen Kultusgemeinde Wien (IKG).

¹⁰⁹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, MA 61/V-M 250b/05.

¹¹⁰ Heiratsbuch: Rz. 285/I/1911. Matrikelamt - IKG.

¹¹¹ Heiratsbuch: Rz. 285/I/1911. Matrikelamt der IKG Wien.

¹¹² Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-12/05.

¹¹³ Israelitischen Kultusgemeinde Wien http://www.ikg-wien.at/static/unter/html/re_index.htm 23. 4. 2006.

syna z Vídně 26. 6. 1942. Zemřela ve Vídni dne 3. 1. 1943 ve věku nedožitých 90 let, sama bez synů a vnoučat. Byla pohřbena 7. ledna 1943¹¹⁴ na Centrálním hřbitově,¹¹⁵ jediném za války pro pohřbívání židů určeném místě. O osudu svých dvou mladších nevlastních bratrů Rudolfa (1891) a Maxe (1892) se pan E. nezmiňuje.¹¹⁶

Dcera pana E. z prvního manželství, uzavřeného v roce 1911, se narodila v roce 1913 a v roce 1935 se vdala za příslušníka židovské obce původem z Haliče.¹¹⁷ Z Anny E. se stala Anny Lorber. Jak dokládá akt z roku 1946, nacházela se rodina Lorber po válce ve městě Luganu ve švýcarském kantonu Ticino, ve vile uzpůsobené pro utečence.¹¹⁸ Z dokumentace „Švýcarské pomocné komise pro dřívější Rakušany“¹¹⁹ je vidět, že právě vily v turisticky oblíbeném kantonu na hranici s Itálií byly využívány jako ubytovny pro bývalé běžence. Jednalo se tedy o emigraci? Cesty, jak se po válce octnout v cizí zemi, např. ve Švýcarsku, nebyly přímé, je nutno přihlédnout k dalším dokumentům. Do července 1941 byla dcera pana E. hlášena v bytě své babičky. Je však zajímavé, že je v dokumentech jejím hlášení bydliště uveden důvod a čas odchodu z města. 11. 10. 1942 byl pan Lorber odhlášen z 11. městského obvodu, kde pobýval rok, a v poznámce je uvedeno jako důvod transport s jeho manželkou do Terezína. O dalším osudu dcery pana E. a její rodiny nevíme. Další dokument uvádí jen již výše zmíněné setrvávání ve Švýcarsku v roce 1946. Podle zachovalých transportních listin, které se nacházejí v Institutu Tereziánské iniciativy, se jich totiž týkalo „vyreklamování“ Červeným křížem. Obě osoby opustily Terezín 5. února 1945 transportem EW Schweiz.¹²⁰ Tato akce byla spoluorganizována bývalým vídeňským rabínem Murmelsteinem.¹²¹ Počátkem února 1945 měl totiž Murmelstein připravit listinu 1200 osob, ne však pro transport, ale pro převezení do Švýcarska. Tato listina neměla obsahovat seznam prominentů, Murmelstein úkol tedy vyřešil vytvořením transportní listiny na základě dobrovolných přihlášek.¹²² Podle studie *Prominenti v ghettu Terezín*

¹¹⁴ IKG Wien, http://www.ikg-wien.at/static/unter/html/re_index.htm 23. 4. 2006.

¹¹⁵ Moser, *Demographie der jüdischen Bevölkerung Österreichs 1938–1945*, DÖW, Wien 1999, s. 24.

¹¹⁶ *Geburtsbuch der IKG Wien*. 1891 u. 1892.

¹¹⁷ *Heiratsbuch*: Rz. 91/2P/1935. Matrikelamt der IKG Wien.

¹¹⁸ DÖW 16.352/A 39.

¹¹⁹ „Schweizerisches Hilfskomiteet für ehemalige Österreicher“.

¹²⁰ *Transportliste EW Schweiz, 1945*. Archiv Institutu Tereziánské iniciativy, Praha.

¹²¹ O Murmelsteinově činnosti a působení pojednává diplomová práce Barbory Semotanové: *Spolupráce židovských představitelů s nacistickým režimem na příkladu Benjamina Murmelsteina*, Práce byla obhájena na IMS FSV UK v Praze roku 2003.

¹²² Hyndráková, *Prominenti v ghettu Terezín*, s. 69.

Murmelstein nevěřil, že nejde o podvod, avšak přihlášení a nakonec vybraní jedinci překročili 7. února 1945 švýcarské hranice.¹²³

Druhá dcera, narozená v roce 1909 z nemanželského vztahu, nám je známa z úředního dokumentu z roku 1941 a více pak ze závěti pana E.¹²⁴ Tato žena si 17. dubna 1941 nechala farním úřadem ve čtvrti Heiligenstadt potvrdit svůj oddací list z roku 1933, na kterém je uvedeno pouze jméno matky nevěsty a kde otec, tedy pan E., je uveden „neznámý“.¹²⁵ Dokládají to i ve stejný den vydaná potvrzení – rodný a křestní list.¹²⁶ Je možné, že její statut nemanželského dítěte ji měl uchránit před pronásledováním, pokud v jejích osobních údajích nebylo uvedeno jméno otce. Otcovství pana E. a poválečný kontakt s jeho první dcerou je ale potvrzen zmíněním v dokumentu poslední vůle pana E., kde je vztah k ní hodnocen jako blízký.¹²⁷

K osudu první manželky pana E., matky Anny Lorber, za války není žádný doložitelný materiál, pan E. o své první manželce nehovoří ani v deníku, ani v jiných pramenech. Ze závěti pana E.¹²⁸ však vyplývá, že tato paní válku přežila. O jejím osudu není záznam v žádných dokumentech. Druhá manželka pana E. nebyla přímo ohrožena, ačkoli manželstvím s osobou považovanou podle norimberských rasových zákonů za židovského občana patřila do kategorie „Mischehe“. Celou válku prožila ve Vídni. Z poválečné korespondence se ale ukazuje, že druhé bezdětné manželství bylo hned událostmi roku 1938 narušeno.¹²⁹ Z dopisů obou zúčastněných je patrné, že si toho byly obě osoby ex post vědomy. Subjektivní interpretace, výměna názorů mezi oběma stranami, musí být hodnocena z odstupem, avšak ukazuje se, že rozkol v manželství, určité odloučení bezdětného páru, bylo zapříčiněno silným vplynutím nacionálního socialismu do rakouské společnosti. Silné denuncianství a ovlivňování v rámci přátelských a rodinných vazeb potvrzuje dopis pana E.¹³⁰ Jeho manželka se nebyla schopna v důsledku tlaku vlastní rodiny a okolností s nastalou situací vyrovnat, avšak

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Meine letzte Wille, Testament - Herr E., Wien 23. 6. 1951. Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹²⁵ Auszug aus der Traungsmatrik des unterzeichneten röm.-kath. SOAmtes, Trauschein, Band XVIII Blatt 120, 9. Mai 1933, Pfarramt Heiligenstad, Wien XIX/2, 17. 4. 1941. Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹²⁶ Auszug aus der Geburtmatrik des unterzeichneten röm.-kath. SOAmtes, Geburts und Taufschein, Band XV Blatt 284, 8. November 1909, Pfarramt Heiligenstad, Wien XIX/2 17. 4. 1941. Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹²⁷ Meine letzte Wille, Testament - Herr E., Wien 23. 6. 1951. Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Dopis autora deníku jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946 Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹³⁰ Tamtéž.

nedošlo k rozvodovému řízení, které však její nejbližší okolí podle interpretace pana E. iniciovalo.¹³¹ Z dopisu není možné určit konkrétní příslušnost jeho manželky k vládnoucí straně, avšak z popisu konání její sestry je spojitost více než možná. Jeho podílu na rozdělení vztahu si byl ještě po válce pan E. dostatečně vědom. Byly na něj vykonávány tlaky, aby se s manželkou rozvedl.¹³² Zmiňuje konkrétní událost, která se odehrála měsíc před jeho útekem, 4. května 1942, kdy byl vyhledán v továrně, kde vykonával nucenou práci, a vystaven ultimátu. I to dokazuje, jak hluboce byla v daném prostředí, a to i v rámci rodiny, zakořeněna v důsledku strachu, demagogie a všudypřítomného nebezpečí udání, nenávist. Je možné, že manželka a švagrová pana E. patřily mezi velkou řadu těch žen, o kterých hovoří Brigitte Bailer-Galanda. Ta ve svém článku zmiňuje odhodlanost některých přesvědčených rakouských nacionalistek, které se, když už se nemohly podílet na politických rozhodnutích, podílely alespoň na jiných, nacionalisty páchaných zločinech.¹³³

Pan E. žil od ledna 1940 na adrese Zirgussgasse 11/1/10 ve 20. městském obvodu.¹³⁴ Zde bydlel do května 1942 v jedné domácnosti se svou manželkou. Podle data a časové posloupnosti lze odhadovat, že se paní Martha E. odstěhovala v důsledku výše zmíněných událostí. Podle záznamů městského archivu se paní Martha E. přestěhovala 14. května 1942 ke svým rodičům.¹³⁵ Adresa bytu rodičů, který se nacházel v ulici Flossgasse, je uvedena v dopise z roku 1946.¹³⁶ Rodina druhé manželky Marthy E., o které jako o jediné osobě v životopise hovoří, nebyla svému neárijskému příbuznému nakloněna.

2.2.2. Život pana E. do jeho útěku

20. května 1938 vstoupily na území Východní marky v platnost norimberské rasové zákony,¹³⁷ tímto tzv. 1. nařízením byl pan E. definován, podle zákona na ochranu krve a říšského občanského zákona, jako židé. To současně znamenalo, že tyto osoby neplatily za říšské občany. Toto nařízení zasáhlo pana E. Německý úřednický zákon

¹³¹ Dopis autora deníku jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946 Rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Bailer, Frauen und Nationalsozialismus, www.doew.at, 29. 4. 2006.

¹³⁴ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

¹³⁵ MA Wien 61/V –M 250a/05 – E./D.

¹³⁶ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas.

¹³⁷ Bürger, Staatsbürgerschaft und Vertreibung, s. 72.

(*Deutscher Beamten-gesetz*), který byl vyhlášen 15. 3. 1938, zavedením rasových zákonů vyloučil osoby považované za židy z veřejných úřadů,¹³⁸ a dále 31. května změnou nařízení o rakouském úřednictvu (*Verordnung zur Neuordnung des österreichischen Berufsbeamten-tums*) poslal všechny „židovské úředníky“ do pensijního stavu. Pan E. byl zaměstnancem magistrátu od roku 1921, a proto se ho toto nucené pensionování týkalo.¹³⁹ Ve svém životopise z listopadu 1938 však uvádí, že k němu došlo již 23. dubna 1938. Je tedy možné, že k těmto opatřením docházelo již před vstoupením vlastního zákona v platnost, a to i přesto, že nevykonával žádnou z vysokých funkcí. Jak ale udává v poválečném dopise, byla mu ještě téhož roku pracovní úřadem přidělena práce v soukromé firmě Siemens–Schuckert Werken.¹⁴⁰ Taková přidělení pracovním úřadem pokračovala i po začátku války a byla nuceným přidělením práce. Členská knížka Německé pracovní fronty DAF z května 1940 popisuje pozdější období.¹⁴¹ Podle Pfeiferovy publikace nevyplývá jednoznačně,¹⁴² že by židům bylo zakázáno členství v Německé pracovní frontě, ale můžeme se domnívat, že něříšská státní příslušnost automaticky osoby podle norimberských zákonů považové za židy vylučovala. Avšak záznam v denních zprávách gestapa z 29. 7. 1942 ukazuje, že pan E. mohl pracovní knížku mít. Potvrzením je příklad pana Fünklera, muže židovského původu, který byl zatčen, neboť se vydával za árijce a jehož pracovní knížka neobsahovala přídavné jméno „Israel“.¹⁴³ Zápis v týdeníku *Jüdisches Nachrichtenblatt* ještě 20. března 1942 připomínal, že uvedení přídavného křestního jména musí být zaneseno při veškerém udání osobní identity.¹⁴⁴ Po odhalení přestupku pana Fünklera bylo navrženo odtransportování do koncentračního tábora.¹⁴⁵ V pracovní knížce pana E. také chybělo označení „Israel“. Podle této pracovní knihy pracoval pan Sigmund E. od května 1940 do října 1941, tedy celých 18 měsíců. O tom, kde, za jakých podmínek a jakým způsobem tuto pracovní knížku obdržel, není zmínky. Správní úřadem, který tento průkaz vydal, sídlil v domovském obvodu, Vídeň 20.. Kromě 18 zaplacených kolků

¹³⁸ Tamtéž, s. 43.

¹³⁹ Tamtéž s. 72.

¹⁴⁰ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁴¹ *Mitgliedsbuch der Arbeitsfront vom Herrn E., Wien Kreis 2. Mai 1940.* V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁴² Pfeifer, *Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung*, 1941.

¹⁴³ DÖW 5731. *Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.*

¹⁴⁴ *Jüdische Nachrichten Blatt*, 20. 3. 1942.

¹⁴⁵ Tamtéž.

nebyl však uveden žádný jiný záznam. Je tedy možné, že průkaz mohl být jen jakýmsi účelovým i falešným dokladem, třeba ani ne pracujícího pana E. Další údaj o pracovním nasazení je zmíněn též v dopise z prosince roku 1946.¹⁴⁶ Jednalo se o nucenou přidělenou práci ve firmě SAMUM, která je v záznamech Archivu rakouského odboje – DÖW – zanesena mezi složkami dalších firem zaměstnávajících ještě ve Vídni v roce 1942 setrvávající jedince.¹⁴⁷ Práce v papírenské firmě SAMUM ve čtvrti Heiligenstadt v 19. městském obvodu byla evidována ŽO. Ta dohlížela na vyslání zaměstnanců do práce, jejich pracovní dobu, informování o dalších pracovních nařízeních a možnostech práce. Podle toho ŽO zajišťovala jakýsi dohled, každá výjimka z nařízení musela být schválena a evidována. V SAMUM pracovala paní Anni M., v jejíž dokumentaci existuje potvrzení z této firmy.¹⁴⁸ V poválečné korespondenci uvádí pan E., že se seznámil s paní Anni M. v práci na jaře 1942 a zde vznikla dohoda o společném opuštění Vídně.¹⁴⁹ Kromě dopisu z roku 1945 však tento údaj nemůže být potvrzen.

Pan E. pracoval v papírenské továrně relativně blízko svého bydliště. Byl vystaven výhrůžkám ve jménu manželky cizím člověkem, jak vypovídá v jednom ze svých dopisů. O deset dnů později byl opuštěn manželkou a po uplynutí dalšího měsíce utekl z města. Svůj byt opustil bez odhlášení a jeho přihlášení platilo ještě deset měsíců po jeho odchodu. V kartě je uvedena poznámka „1942 - cíl vystěhování neznámý“.¹⁵⁰ Jiná zmínka v kartě není. Pan E. byl evidován až do 21. 4. 1943, tedy ještě téměř rok po opuštění města.

2.2.3. Pokusy o vymanění z pronásledování

Jsou dochovány tři dokumenty, které jakoby měly napomoci panu E. vymanit se z nastalé diskriminující situace. 24. listopadu 1938 sepsaný vlastní životopis pana E. je zajímavým dokumentem.¹⁵¹ Je to účelově psaný životopis určité okolnosti zmiňující, zdůrazňující, jiné vědomě zamlčující. Nevíme, jak měl být využit, s jakým záměrem a

¹⁴⁶ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946, rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

¹⁴⁷ DÖW 21290.

¹⁴⁸ Arbeitsbestätigung aus der Fabrik SAMUM, Wien 18. 2. 1942. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁴⁹ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁵⁰ Historische Wiener Wohnungs-Meldezzettel vor 1948, M-3411-112/05.

¹⁵¹ Mein Lebenslauf, Lebenslauf – Herr E., Wien 24. 11. 1938. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

pro jakou příležitost byl psán. Roku 1940 byl potvrzen notářem ve Vídni. Ve svůj prospěch pan E. zmiňuje, že desátý den po svém narození byl dán do opatrovnictví, kde zůstal 13 let. Tuto informaci záznamy židovských matrik nepotvrzují. Dále pak uvádí celoživotní a veliké pracovní nasazení a především dobrovolný vstup do císařské armády 1906–1909 a nasazení v první světové válce. Tím chtěl podtrhnout svou oddanost monarchii a odhodlanost za ni bojovat, a přeneseně tak účelově i loajalitu k novému vládnoucímu systému. Uvádí obdržení stříbrné a bronzové medaile za odvalu. O náboženství nehovoří, ale uvádí, že si jako bezvěrec vzal 12. srpna 1925 árijku. Doklad o výstupu z židovské náboženské obce chybí. Sám o sobě ale říká, že byl považován za neárijce. To, co pan E. neuvádí a zjevně úmyslně zamlčuje, je jeho první sňatek uzavřený v roce 1911 a evidovaný, jak uvedeno výše, vídeňskou ŽO, a dceru narozenou roku 1913 z tohoto manželství.¹⁵² Dále neuvádí existenci nemanželské dcery narozené 1909.¹⁵³ Neuvádí ani žádné informace o své matce a sourozencích.

Další z dokumentů, který se měl možná pokusit zvrátit situaci pana E., je místopřísežné prohlášení jeho matky z 24. 11. 1938 potvrzené notářem téhož dne.¹⁵⁴ Matka pana E. v něm udává biologického otce svého prvorozeného syna. Do ostatních dokumentů bylo již zaneseno jméno jeho opatrovníka, muže, kterého si matka Johanna E., vzala 5 měsíců před narozením syna Sigmunda. Muž, který dal svému nevlastnímu synovi vlastní příjmení byl členem vídeňské ŽO a byl zanesen do jejích matrik.¹⁵⁵ Z prohlášení matky je vidět, že měla velký zájem na tom, aby pomohla svému synovi. Pětaosmdesátiletá žena totiž v oficiálním dopise úřadům vyjmenovala a popsala svá manželství a své vztahy, aby vysvětlila těžko pochopitelné, tedy to, proč její syn narozený již do pět měsíců trvajícím manželství má jiného otce. Důvodem byla nevěra. Existuje ještě podobné potvrzení ze srpna 1938, které udává, že biologický otec narozený v roce 1825 byl hned v den svého narození pokřtěn a neměl biologického otce židovského původu.¹⁵⁶ Pan E. se zřejmě snažil vysvětlit, že ve Východní marce na jaře v platnost vstoupivší Norimberské zákony se jej netýkají, neboť konfesi opustil a že jeho biologičtí prarodiče židovskou víru nevyznávali. Na závěr je na tomto místě nutné

¹⁵² Geburtsbuch: Rz.: 3013/XVI/1887. Matrikelamt der IKG Wien.

¹⁵³ Mein Lebenslauf, Lebenslauf — Herr E., Wien 24. 11. 1938. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁵⁴ Eidesstättige Erklärung von Frau Johanna E., Wien 24. November 1938. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁵⁵ Heiratsbuch: Rz. 285/I/1911. Matrikelamt der IKG Wien

¹⁵⁶ Taufschein auf Grund des Taufbuches Jahrgang 1825 Seite 174, Katholische Stadtpfarramt Weiden, 1938. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

doplnit, že nevíme, zda i matka pana E., rozená Johanna Freund, pocházela z židovské rodiny anebo jen kvůli sňatku s panem J.E. konvertovala.

Jaký měla tato snaha vymanit se z opatření Norimberských zákonů efekt, nevíme. Je však zajímavým projevem reakce na krizovou situaci, jak víme z mnohých pamětí pokusy o záchranu byly mnohdy ještě nepředstavitelnější. I díky podobným dochovalým materiálům, jako bylo místopřísežné prohlášení paní Johanny E., můžeme rekonstruovat minulost rodiny, jejíž některá fakta zůstala utajena. Ani u jednoho z těchto dokumentů není známo, komu byly adresovány a komu předány, ale byly jasným pokusem o změnu situace a pohledu na pana E. Zasahovaly i do rodinných vazeb. Jestli ale tyto pokusy měly nějaký efekt, není známo.

2.2.4. Židovský původ pana E.

Rodina pan E. patřila podle záznamů obce k té skupině židů, která udržovala tradice ještě na přelomu století. První sňatek pana E., stejně jako sňatek jeho dcery, byl uzavřen na vídeňské ŽO. Dcera pana Sigmunda E. se vdala v prosinci 1935, tedy v době, kdy již v Německu platily norimberské rasové zákony. Na příkladu sňatku dcery pana E. se ukazuje, že se tradice v rodině přenesla i na další generaci a že rodina žila v židovské komunitě. Manžel dcery pana E. pracoval ve stejném odvětví jako pan E.¹⁵⁷ Můžeme se domnívat, že se vazby rodinné a přátelské prolínaly s životem profesním a komunitním, jak tomu v tradičních rodinách na přelomu století bývalo.

2.3. SHRNU TÍ

Vidíme, že oba uprchlíci, o kterých deník píše, měli závazky. Přestože neměli potomky v dětském nebo dospívajícím věku, kteří by na nich byli bezprostředně závislí, opouštěli staré rodiče. Vzhledem k věku jejich rodičů bylo málo pravděpodobné, že se s nimi znovu setkají. Neměli ani možnost, jak tomu bylo v prvním období po anšlusu, vzít tyto osoby sebou do emigrace, nehledě na to, jakým způsobem se v deníku popisovaný útek uskutečnil. Teoreticky byly i tyto setrvavší osoby vystaveny riziku výsledků v důsledku zmizení spřízněných osob. V archivu DÖW nejsou žádné záznamy, které by upozorňovali na zmizení pana E. a paní M. Neznamena to však, že se určité pátrání nemohlo uskutečnit, ať už jen formou prohledání bytu nebo formou výsledku dřívějších

¹⁵⁷ Heiratsbuch: Rz. 91/2P/1935. Matrikelamt der IKG Wien.

spolubydlících. Nepřítomnost paní M. na adrese bydliště byla odhalena hned několik týdnů po té, co žena Vídeň opustila.

„Emigrací“, vyvolanou pronásledováním na základě rasové diskriminace bylo zasaženo široké spektrum populace – osoby rozdílného věku a vzdělání, s různým zázemím, s odlišnými existenčními a jinými možnostmi. Rozdíl byl též ve vyznání osob nacistickým systémem označeným za židy. Velké množství asimilovaných židů či pokřtěných osob nemělo k židovské minulosti téměř vůbec vztah. Právě až šoa a bezprostřední nebezpečí, velice rychlé zavedení norimberských rasových zákonů v Rakousku, vedly k náhlému uvědomění si vlastního původu. Zákon o říšském občanství – Reichsbürgergesetz – začal ve Východní marce platit hned 20. května 1938.¹⁵⁸

Obě touto prací sledované osoby představují oba základní modely: religiozní pan E. a „asimilovaný“ paní M. Již na přelomu 19. a 20. století docházelo ke konverzi či ateizaci. Opuštění židovské víry nebo například poněmčení jména dávalo naději na lepší začlenění do společnosti, získání práce, kariérní postup. Dalším důvodem konverze nebo opuštění víry byl sňatek s partnerem vyznávajícím jinou víru. I tento jev se odrazil v období po zavedení rasových zákonů. Generační rozpory byly ovlivněny výše uvedenými změnami a zasáhly především silněji religiozní rodiny. Přesto byly obě osoby a jejich rodiny zasaženy Norimberskými rasovými zákony. Následkem byl z mnoha pamětí patrný rozpor tradičního a nového světa, který se ukazoval také ve výchově dítěte v tzv. smíšené rodině, v životě rodiny a změně partnerských vztahů.¹⁵⁹ Mnoho pamětníků naznačuje jakási dvě prostředí, ve kterých trávili svůj dětský život, tajemný svět prarodičů uznávajících náboženství, tradici a svátky kontrastoval s modernizujícím se světem postupně se oprostujícím od pravidel daných náboženstvím z období monarchie. Tento vývoj byl zprvu patrný jen ve velkých městech, především u univerzitně vzdělané a umělecké společnosti, a až později v se projevil v dalších segmentech společnosti a menších městech. Právě pro tuto práci a komentář deníku je nutné znát zázemí a kořeny obou postav v dobovém kontextu, a to vedle faktických rodinných souvislostí.

¹⁵⁸ Burger, Staatsbürgerschaft und Vertreibung. Vertreibung, s. 35.

¹⁵⁹ Martin Doerry, Mein verwundetes Herz, Das Leben der Lilli Jahn 1900–1944, dtv München 2004; Ruth Klüger, Weiter Leben. Eine Jugend, dtv München 2004 a další.

Paní M. nebyla tak emancipovanou ženou jako byla matka Angeliky Schrobsdorff, autorky knihy *Du bist nicht so wie andre Mütter*.¹⁶⁰ Avšak paralely zde jsou, neboť obě dvě ženy narozené na sklonku devadesátých let 19. století byly silně ovlivněny emancipačním vývojem. Na rozdíl od Elsi, narozené do tradiční berlínské židovské rodiny v roce 1897, která byla nesena emancipační vlnou tak, že žila bouřlivým a nespoutaným životem první poloviny 20. století, využila Anni. M. postupného otevírání světa ženám jinak. Studium, vlastní existenční zajištění a integraci do společnosti na základě společenského a profesního statutu charakterizovaly její „emancipaci“. Paní M. se nevdala hned po studiích, aby byla, jak do té doby bylo zvykem, zajištěna manželem, ale sama pracovala a věnovala se vystudované profesi.¹⁶¹ Následný sňatek s mužem uznávaného postavení potvrzuje integraci do společnosti a připomíná znovu trochu tradiční model, který byl též ovlivněn životem na rakouském venkově. Ale i k tomu vedla svým způsobem emancipace a vývoj událostí, protože šlo o odchod mladé dívky z městských dobře situovaných kruhů na venkov, kde si tato osoba sama zajišťovala existenci. Nebyl to sice nespoutaný život ve velkoměstě dvacátých let, naplněný kulturním, intelektuálním a klubovým životem. Avšak byla to jiná svobodná forma realizace samostatné mladé ženy, na kterou generace jejích rodičů a prarodičů nebyla zdaleka zvyklá. Elsa šla do konfliktu s vlastními rodiči, kteří nechápali styl jejího života a nemohli se s ním vyrovnat.

Životní vývoj pana E. který vycházel z prostředí židovské obce, byl též, ale do jiné míry ovlivněn emancipací, nebo lépe řečeno vývojem situace. Z chudších podmínek vycházející, nevysokoškolsky vzdělaný, avšak pracovitý mladý muž, bojoval za monarchii. Po první světové válce se, jak udává, hlásil se k socialistickému směru.¹⁶² Miloval ženy, a války, jak posléze vysvětlí i další text, jeho vztahy k ženám ovlivnily. Stejně tak tomu bylo i s některými místy, která poznal a do kterých se vracel. Fotografie z Alp zachycující pana E. v postavení znalého horského turisty,¹⁶³ ukazuje na jeho vztah k zemi, odkud pocházel. Člověk, který utekl z Vídně s doposud neznámou ženou

¹⁶⁰ Schrobsdorff, *Du bist nicht so wie andre Mütter*.

¹⁶¹ Dienstzeitbestätigung, Österreichische Apothekerkammer, Wien 1965. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁶² Mein Lebenslauf, Lebenslauf — Herr E., Wien 24. 11. 1938. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁶³ Fotografie v přílohové části. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

přes Alpy do Itálie a o tomto činu napsal deník,¹⁶⁴ tak byl současně synem, chlapcem, mužem, otcem, člověkem osobitého charakteru a dítětem doby, která jej vytvořila.

V případě rodiny E. byly novým režimem postiženy již čtyři generace značně rozvětvené rodiny. V případě rodiny D. byly zasaženy generace dvě. Paní Anna M. a pan Sigmund E. se nerozhodli jako víc než polovina podle norimberských zákonů pronásledovaných židů pro odchod z Rakouska hned v první roce po anšlusu.¹⁶⁵ Destinací emigrace jejich rodinných příslušníků, kteří odešli v roce 1938 a 1939 byla Jižní Amerika a Velká Británie. Z rodiny pana Sigmunda E., podle dostupných materiálů, neemigroval nikdo. Zbytek rodiny obou osob však nadále setrval ve Vídni. V době odchodu z Vídně žili ve Vídni ještě rodiče paní M., matka a manželka pana E. a jeho dcera s rodinou.

¹⁶⁴ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁶⁵ Burger, Staatsbürgerschaft und Vertreibung. Vertreibung, s. 36.

3. Komentář deníku

3.1. NÁZEV DENÍKU

Deník je nazván „Verbannung oder Flucht!“. Existují dvě možnosti překladu – interpretace tohoto názvu. První možný překlad „vyhnanství nebo útěk“ by znamenal, že si autor deníku, pan E., kladl otázku, čím vlastně jeho čin byl. Jestli takto uvažoval, stavěl proti sobě pojem „vyhnanství“ vyjadřující pasivitu oběti proti pojmu s prvkem aktivity „útěk“. Druhý možný překlad „vyhnanství aneb útěk“ se zdá být pravděpodobnější. Zde autor klade mezi pojmy rovnítko, jsou významově totožné. Reflexivní výpověď autora v prvním záznamu deníku mluví ve prospěch druhého názvu, „Vyhnanství aneb útěk“. Stejně jako pan E. uvažovali o svém odchodu ze země i jiní. Například Bertold Brecht si tyto otázky klade v dialogu dvou mužů v knize *Flüchtlingsgespräche*.¹⁶⁶

3.2. VÍDEŇ 1942 – POSLEDNÍ DNY V RODNÉM MĚSTĚ

Kapitola o osobní a rodinné situaci pana E. a paní M. ve Vídni na jaře 1942 vysvětluje objektivní okolnosti, jakými byly časté deportace, stupňující se razie, informace o deportacích přátel a známých, vnímání zužujícího se okruhu komunity, ilegální bydlení, které vedly k rozhodnutí k odchodu. Deník ukazuje, že si byl pan E. všech nebezpečí vědom. Reflekoval časově neurčitelné nebezpečí, vnímal změny, které hrozily na ulicích, před vlastním domem, v továrně, kde byli nuceně nasazení vyhledávání a šikanování.¹⁶⁷ Přese vše měl pan E. ještě pocit, že má poslední šanci situaci ovlivnit.

„Noch liegt es in unserer Hand unser zukünftiges Leben selbst zu gestalten. Morgen, ja vielleicht schon in den nächsten Stunden, kann man uns zur Deportation verurteilen, kann es zu spät sein!“¹⁶⁸

Pan E. zaznamenává události ve svém okolí jinak než Viktor Klemperer, který popisuje, co se s kterým obyvatelem města stalo, kam odešel, co udělal. Ten například v červenci 1942 píše: „*Odjezd transportu do Terezína se vší brutalitou: nákladní auto s*

¹⁶⁶ Bertold Brecht, *Flüchtlingsgespräche*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1998.

¹⁶⁷ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

¹⁶⁸ „Ještě je v naší moci uspořádat si svůj budoucí život. Zítřka, možná už v příštích hodinách, můžeme být odsouzeni k deportaci a už může být pozdě.“ Deník pana E., s. 1.

*lavicemi, všichni na sebe namačkani, s sebou si směli vzít jen malý uzlíček, samé herdy a bití.*¹⁶⁹ Pan E. v prvním záznamu, zatím bez časového určení, nepopisuje konkrétně vídeňské události. Jeho záznam má převážně reflexivní stylizaci. Zabírá pouze jednu třetinu stránky deníku, je bez datace, nelze určit, zda je časově autentický či zda byl připsán až následně. Nasvědčoval by tomu rovněž jeho hodnotící charakter.

3.2.1. Úkryty – život „ponorek“

V druhém deníkovém záznamu píše pan E. o životě v úkrytech a stupňujícím se ohrožení v nich.

*„Wir fühlen uns auch in unseren diversen Verstecken nicht mehr sicher – es ist höchste Zeit zum Verschwinden.“*¹⁷⁰

Co si představit pod pojmem úkryt? Každý obyvatel města Vídně musel být policejně hlášen na konkrétní adrese. Záznamy registrovaly také původ osoby (zkratka „J“) a po opuštění adresy byla zapsána destinace následná (například Terezín).¹⁷¹ Člověk, který se nezdržoval na uvedené, úřady kontrolovatelné adrese, porušoval nařízení a dá se říci, že přebýval v úkrytu. Jonny Moser uvádí, že aby se zabránilo útěku nebo schovávání osob, které byly určeny k transportu, bylo prováděno shromáždění těchto osob většinou v noci. Pomocní pracovníci Centrálního úřadu pro vystěhovalectví¹⁷² vyhledávali v bytech osoby určené k deportaci a následně je umísťovali do sběrných táborů ve městě.¹⁷³ Podle knihy *Gefangene der Angst*,¹⁷⁴ která zaznamenává osudy tzv. vídeňských ponorek, nemůžeme chápat úkryty pouze jako tajné skrýše typu úkrytu rodiny Anny Frankové,¹⁷⁵ tedy jako uzavřené skrýše. Nevíme, jaký úkryt měl pan E. na mysli, víme jen, že svůj úkryt opouštěl a zdržoval se i na adrese, kde bydlela jeho matka. Jelikož byl ještě 4. května 1942 vyhledán na pracovišti v továrně SAMUM,¹⁷⁶ je zřejmé, že o jeho výskytu ve městě a na konkrétních místech různí lidé věděli.

V denních zprávách gestapa se nacházejí záznamy o častých razířích v blízkosti ulic, kde byli pan E. a paní M. nahlášeni. Je však zajímavé, že autor deníku navštěvoval

¹⁶⁹ Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten*, s. 151.

¹⁷⁰ „Už se necítíme v našich různých úkrytech jistí – je nejvyšší čas zmizet.“ Deník pana E., s. 1.

¹⁷¹ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

¹⁷² Rabinovici, *Instanzen der Ohnmacht*, s. 14.

¹⁷³ Moser, *Demographie*, s. 45.

¹⁷⁴ Lingens, *Gefangene der Angst*, s. 54.

¹⁷⁵ Anne Frank, *Tagebuch*, Fischer Verlag, Frankfurt/Main 1999. (Nezkrácené kompletní vydání). V českém překladu: *Deník Anny Frankové*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1991.

¹⁷⁶ Jak bylo uvedeno v kapitolách 2.1.5. a 2.3.

paní M. v 19. městském obvodu, kde paní M. oficiálně nebydlela. Jméno ulice není udáno, ale můžeme se domnívat, že se jednalo o dům v ulici Peter Jordan Straße, kde bydlela paní M. do července 1941 a kde eventuelně měla přátele či známé, kteří jí byli ochotni pomoci. Identita těchto osob není z žádných pramenů zjištělná. Paní M. udává v poválečném dotazníku pro svaz vězňů koncentračních táborů, že určitou dobu v úkrytu žila.¹⁷⁷ Lidí, kteří pomáhali pronásledovaným židům, dřívějším sousedům a přátelům bylo podle různých výpovědí málo. V záznamech gestapa jsou přesto zprávy o zadržení osob, které se nehlášeně vyskytovaly v domácnostech árijců, aby unikly tzv. plánované evakuaci – transportu. Tito lidé se skrývali i delší počet dnů a byli za to ochotni platit různé částky – dokud měli čím zaplatit.¹⁷⁸ Ze záznamů DÖWu se ukazuje, že ilegálně ve městě žijící lidé bydleli v různých městských obvodech, dokonce i v různých neobvyklých zařízeních jako například v loděnicích veslařského klubu.¹⁷⁹ Pokud se ale jednalo o “lepší” residenční čtvrť, jako zde uvedený Döbling, nebyly razie a prohlídky, pokud nešlo o případ udání, tak samozřejmě jako v činžovních domech a ulicích druhého a devátého obvodu.

„In der Gegend der K.M.Straße ist noch alles aufgereg. Sobald die Luft rein ist, kann ich in das Haus, das mir in den letzten Tagen illegalen Unterschlupf gewährte und endlich kann ich meinen Rucksack packen.“¹⁸⁰

I přesto, že byl pan E. hlášen do 21. 4. 1943 na adrese Zirkusgasse,¹⁸¹ z deníku vyplývá, že v červnu 1942 několik posledních dnů ilegálně přebýval v bytě u své matky. Za připomínku stojí, že to bylo necelý měsíc po tom, co se ze společné domácnosti odstěhovala jeho manželka a poté, co mu bylo na pracovišti vyhrožováno.¹⁸² Přesnou definici nedává ve své studii *Bei Freunden untergetaucht – U-Boot in Wien* ani Brigitte Ungar-Klein, která upozorňuje na komplikovanost doložitelnosti a definice „ponorek“.¹⁸³

¹⁷⁷ DÖW 7249.

¹⁷⁸ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ „Poblíž ulice vládlo ještě všeobecné vzrušení. Jakmile bude vzduch čistý mohu do domu, který mi v posledních dnech sloužil jako ilegální úkryt...“ Deník pana E., s. 1.

¹⁸¹ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948. M-3411-112/05.

¹⁸² Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946. V rodinné pozůstalosti.

¹⁸³ Brigitte Ungar-Klein, *Bei Freunden untergetaucht, U-Boote in Wien*, In: *Der Pogrom 1938*, ÖBV Wien 1993.

3.2.2. Uvolnění z práce

V deníku uvedená věta o uvolnění se z práce na zákonem poskytnutou dovolenou je více než nepravděpodobná. V žádném ze záznamů k práci nasazených, který se nachází v DÖW,¹⁸⁴ není záznam o potvrzení či povolení dovolené nebo jiném uvolnění z práce, které by bylo iniciováno zaměstnancem a bylo by určené pro dovolenou. Veškerá evidence o nepřítomnosti zaměstnance na pracovišti byla schvalována a dávana k potvrzení na ŽO.¹⁸⁵ Pro židy platila všeobecná pracovní povinnost, neměli žádný nárok na dovolenou, nemocenskou, uhrazení přesčasů a podobně.¹⁸⁶

„Wir haben uns in vollster Ordnung unserer Arbeitsverpflichtung entledigt und programmgemäß unseren gesetzlichen Erholungsurlaub mit „Bescheinigung“ angetreten.“¹⁸⁷

S největší pravděpodobností bylo tedy takové potvrzení, pokud jím pan E. disponoval, zfalšované.

3.2.3. Informování rodinných příslušníků a přátel, přípravy na odchod

V části o rodinných příslušnících je popsáno, že v době útěku pana E. se někteří z nich stále ještě nacházeli na území Vídně. V deníku pan E. uvádí, že se před svým odchodem s blízkými lidmi loučil, to znamená, že někteří z nich mohli být o jeho záměru informováni. Pro přátele a rodinu jeho odchod mohl představovat riziko. Zda byli informováni ve Vídni ještě žijící rodiče paní M., nevíme. Pan E. se podle deníku rozloučil se svou matkou. V bytě se nacházela ještě jedna žena. Podle iniciál to mohla být jeho manželka, paní Marta. Potvrdit to však není možné. Stejně tak nevíme, zda o odchodu věděli další členové rodiny. V deníku uvedená iniciála P. není identifikovatelná. Její iniciály se však neshodují se jmény žádné z jeho manželek, ani se jmény jeho dcer. Pan O., zřejmě přítel, osoba, kterou též nebylo možno identifikovat, se na útěku přímo podílel. Dále pak o útěku mohly vědět osoby, které poskytovaly úkryt paní M. Celkem tedy o odchodu pana E. vědělo nejméně 5 osob. Jeho odchod z města nebyl rychlým útekem, ale předcházelo mu rozloučení. Z textu je patrné intenzivní soustředění na přípravu a realizaci útěku.

¹⁸⁴ DÖW 21.290.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Bailier, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale., s. 170.

¹⁸⁷ „Řádně jsme se zbavili našich pracovních povinností a dle programu jsme nastoupili zákonou dovolenou s (úředním) potvrzením.“ Deník pana E., s. 1.

„Die ganzen letzten Tage werden in nervöser Hast verbracht – jeder von uns beiden trifft seine letzten Maßnahmen, belehrt die Zurückbleibenden...“¹⁸⁸

Kdy začínají vlastní přípravy útěku, nevíme. Můžeme se domnívat, že přípravy byly započaty na jaře 1942, kdy pan E. i paní M. pracovali v továrně Samum. Přípravy probíhaly paralelně se stupňujícím se nebezpečím. Výběr vhodných předmětů na cestu byl omezený. Čtyři roky trvající redukce vybavení domácností v důsledku stěhování, jakož i povinné odevzdávání předmětů, které nesměli židé vlastnit, též odevzdávané při sbírkách na frontu,¹⁸⁹ omezilo značně výběr věcí, které si člověk na útěk mohl vzít.

„(jeder von uns) [...] verschleppt seine Kleider, Wäsche und sonstige Dinge, die uns von einem geregelten Haushalt noch verblieben sind.“¹⁹⁰

3.2.4. Analyzující první záznam deníku a první datovaný záznam

Konečná, spíše analyzující část úvodní pasáže textu, jako by byla dodána později. Je otázkou, zda mohla člověka při útěku přepadnout myšlenka, že přichází svým útekem o státní pensí, jak udává pan E. Ať byl o zákonech, úpravách a nařízeních informován anebo ne, věděl opravdu, že jej tato ztráta čekala? Podle studie Hannelore Burger odnětím občanského práva a vyobcováním podle 11. nařízením Říšského občanského zákona z listopadu 1941 židé, kteří již odešli za hranice nebo kteří tento odchod v budoucnu teprve podstoupili, ztratili s překročením hranice Německé říše státní příslušnost.¹⁹¹ Nehledě na to, zda o tomto nařízení, které vstoupilo v platnost půl roku před realizací útěku, pan E. věděl nebo ne, měla ho tato ztráta potkat. Mohlo by se přeneseně říci, že se domníval, že už se do země původu nikdy nevrátí. Ve stejné době, v říjnu 1941, bylo vydáno nařízení o zákazu vycestování židů z Říše.¹⁹² Vědom si bezvýchodnosti situace a ztráty veškerých práv, neviděl jinou možnost než útěk. První záznam deníku uzavírá větou, jejíž stylizace je silně citově zabarvena a bezvýchodnost ukazuje.

¹⁸⁸ „Celé poslední dny trávíme v nervozním chvatu – oba dva vyřizujeme poslední záležitosti, informujeme ty, kteří zůstávají...“ Deník pana E., s. 1.

¹⁸⁹ Bailer (Hg.), *Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale.*, s. 168.

¹⁹⁰ „[...] oba dáváme dohromady svoje šatstvo, prádlo a ostatní věci, které nám ještě zůstaly, z původní řádné domácnosti [...]“ Deník pana E., s. 1.

¹⁹¹ Burger, s. 144 a s.145.

¹⁹² Bailer (Hg.), *Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale.*, s. 339.

„Niemand kann uns helfen, niemandem können wir helfen, gehetzt wie schutzlose Kreaturen wenden wir uns zur Flucht aus größter Gefahr.“¹⁹³

Zápis ze 17. června 1942 je prvním datovaným záznamem. Den před odjezdem byly obstarány jízdenky na úsek Klagenfurt – Vídeň prostřednictvím cestovní kanceláře. Znamenalo to, že alespoň ještě jedna z osob disponovala penězi. Zda si zakoupili jízdenky sami či zda jim je obstaral někdo z jejich blízkých, není známo. Již od ledna 1940 mohli židé nakupovat jen v obchodech jim určených a to pouze na potravinové lístky.¹⁹⁴ Jen při maskování nebo změně identity mohl pan E. koupit jízdenky sám. V takovém případě hrozilo odhalení či udání. Výpověď uprchlíka Alexandra Altschula však udává, že si mapu pro přechod do Švýcarska ve stejném roce obstaral sám.¹⁹⁵

3.2.5. Razie den před útekem

O zásahu, který deník popisuje, není v denních zprávách gestapa záznam. Razie se konaly náhodně i plánovaně na základě udání, podezření, kontroly osobních údajů. Od 1. dubna 1942 bylo zavedeno označení židovských bytů písmenem „J“, které mělo pomáhat identifikaci a při deportacích.¹⁹⁶ Od začátku června roku 1942 byly policejní šňáry ještě zintenzivněny, neboť Vídeň zasáhla vlna represí jako odezva na zdařený atentát na Heydricha.¹⁹⁷ V předvečer útěku je pan E. na návštěvě na rozloučenou u nám neznámé paní P., zde je telefonicky varován,¹⁹⁸ že v okolí bydliště jeho matky probíhá razie. To předešlo situaci, která mohla připravovaný odjezd z města zcela zmařit, a to aniž by se paní M. dozvěděla důvod, proč se pan E. nevrátil, jak bylo domluveno. Pokud o záměru pana E. věděli i jiní lidé, mohl být zásah namířený proti němu samotnému, to je však jenom domněnka. Podobná telefonická varování zaznamenává ve svých deníkových zápiscích i Viktor Klemperer.¹⁹⁹ Telefonické ověření situace o půlnoci, tedy o tři hodiny později, ukazuje, jak dlouho zásah trval. Popis této události je oproštěn od analyzujících vět a úvah. Pohybem po městě, o kterém autor píše, se pan E. vystavoval riziku i z toho důvodu, že židům bylo zakázáno ve večerních a nočních

¹⁹³ „Nikdo nám nemůže pomoci, nikomu nemůžeme pomoci, štvání jako bezbranní tvorové, vydáváme se na útěk z největšího nebezpečí.“ Deník pana E., s. 1.

¹⁹⁴ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale., s.164.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 368.

¹⁹⁶ Tamtéž, s.166.

¹⁹⁷ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

¹⁹⁸ „Telefonní aparát a radio již nebyly v židovských domácnostech pravidlem. 3. června byl vydán výnos na odevzdání různých elektrických a jiných přístrojů držných židy“ Deník pana E., s. 1.

¹⁹⁹ Klemperer, Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten.

hodinách opouštět své byty. Tímto porušoval pan E. tedy nařízení z 1. září 1939, zakazující opouštění bytu v letních měsících mezi 21 hodinou večerní a 5 hodinou ranní.²⁰⁰ V ulici, ve které bydlela jeho matka a kde do té doby nehlášeně bydlel i on,²⁰¹ probíhala razie. Ulice, která je ve svém středu přetnuta další ulicí, nebyla ještě zcela uzavřena. Setkání s matkou a vyzvednutí připravených věcí bylo nevyhnutelné, ale v tuto chvíli nemožné, vydal se tedy za svou budoucí spolecestovatelkou.

„Dort sehe ich die Eingänge vieler Häuser besetzt und mache mich sofort auf den Weg nach Döbling, wo ich bereits zum „Packen“ erwartet werde. Das Hauptthema ist hier auch der Vorfall in der K.M. Straße und wie ich zu meinem Rucksack komme.“²⁰²

Vzdálenost mezi oběma adresami nebyla velká, cesta pěšky z ulice Karl Meißl Straße do čtvrti Döbling trvá přibližně půl hodiny chůze.

3.2.6. První náznak komunikace obou uprchlíků

Dále je v textu poprvé zachycena rozmluva mezi panem E. a paní M. Nevíme, jak blízký vztah mezi nimi byl. Oba si shodně uvědomovali hrozící nebezpečí, byli ochotni řešit nastalou situaci i akcí riskantní, byli vůči sobě otevření, ačkoli se donedávna neznali. Z dalšího textu deníku je zřejmé, že souhra a empatie se zintenzivnila. Shodu a otevřenost v případě řešení problému potvrzuje záznam z poslední noci strávené panem E. v místě, kde setrvala paní M. Cizí muž zůstal na noc z důvodu bezpečnosti u své budoucí spolecestovatelky.

„Wir beraten, was zu tun ist, und entscheiden, dass es für mich sicherer ist, den Rest der Nacht in Döbling zu verbringen.“²⁰³

3.2.7. Poslední rozloučení a první den útěku

Ráno 18. 6. 1942 po probdělé noci se rozhodl pan E. vyzvednout věci v ulici, kde uplynulou noc proběhla razie. Podle jeho popisu nebyla ani následné ráno ulice v klidu. Zásahy tohoto druhu, při kterých byly odvedeny další osoby, kontrolovány byty a vyslýchány zadržené osoby, zanechaly v obyvatelích silný otřes. Při podobných razích,

²⁰⁰ Bailer, Erzählte Geschichte, s. 164.

V zimních měsících se nesmělo chodit ven mezi 20:00 a 6:00 hodinou.

²⁰¹ Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948, M-3411-112/05.

²⁰² „Vidím tam obsazené vchody mnoha domů a ihned se vydávám na cestu do (čtvrti) Döbling, kde jsem již očekáván k “balení”. Hlavním tématem je tu také událost v ulici Karl Meißl Straße a jak se dostanu k svému ruksaku.” Deník pana E., s. 2.

²⁰³ „Radíme se, co udělat a rozhodujeme se, že pro mne bude jistější strávit zbytek noci v Döblingu.” Deník pana E., s. 2.

jak udávají denní zprávy gestapa, mohly být objeveny například zásoby jídla, ilegálně přechovávané peníze či nehlášeně ubytované osoby.²⁰⁴ Následovalo zatýkání, internace, výslechy nebo zařazení do nejbližšího transportu. To se mohlo stát i panu E., který na tomto místě, u své matky, hlášený nebyl. Byl to přestupek proti tzv. Říšské nahlašovací směrnici (*Reichsmeldeordnung*).²⁰⁵

„In kurzer Zeit kommt ein SS-Organ um die Generalien der Frau E. wegen ihrer „Unterbringung“ zu überprüfen“²⁰⁶

V deníku jsou zmiňovány telefonáty, které varovaly před příchodem kontroly. Pan E. nikdy identitu telefonujícího neudává. Pomoc židům se považovala za ilegální činnost a byla trestána. Poznámka o psaní na psacím stroji, na kterém podle deníku pan E. ještě rychle vyřizuje poslední záležitosti, připomíná Klemperera. Prohledávání bytů znamenalo hledání veškerých předmětů, které by upozorňovaly na ilegální činnost. V době totality je tomu tak i s možností psaní a rozšiřování textů. Tedy i psací stroj mohl být jakýmsi naváděcím nástrojem pro hledání dalších indicií, například k odhalení jiné ilegální činnosti. Co pan E. v poslední chvíli psal, nevíme. Viktor Klemperer, jehož texty nebyly jen záznamy, ale i hodnotnými studiemi uchovávanými jeho myšlenky, věděl, co by odhalení jeho textů a psacího stroje v případě odhalení při razířích znamenalo.²⁰⁷ V důsledku dekretu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti z podzimu 1941 se měly všechny psací stroje odevzdat, jejich držení bylo od té doby nezákonné.²⁰⁸

„Die Aufregung in der Wohnung steigert sich momentan zur Unerträglichkeit, Mutter und M. weinen und O. ist zu allem Unglück nicht zu Haus; ich bin rasch reisefertig, verabschiede mich von den beiden weinenden Frauen (meine Mutter ist bald 90 Jahre alt) und verschwinde, ehe mich die Fanghunde in letzter Minute schnappen. Wie von Furien getetzt rase ich nach Döbling, um meine Reisegefährtin abzuholen.“²⁰⁹

Popis emocí přítomné staré matky dokresluje dramatičnost události a krajní citové rozpoložení přítomných. Jedná se o poslední setkání syna s téměř devadesátiletou matkou, čehož si byly obě dvě osoby vědomy, setkání bylo podle záznamu dramatické.

²⁰⁴ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

²⁰⁵ Digital Bibliothek der Universität Heidelberg <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/sammlung4/werk/AdressbuchHD1939.xml?docname=AdressbuchHD1939&pageid=PAGE0450&print=yes> 1. 5. 2006

²⁰⁶ „Krátko poté přichází příslušník SS, aby prověřil osobní dokumenty paní E., k vůli jejímu „ubytování“.“ s. 2.

²⁰⁷ „[...] Strach o deník. Může mě stát život. Kam ho schovám? Ale nebudu-li psát zpronevěřím se svému úkolu!“ In: Klemperer, Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten, s. 133.

²⁰⁸ Bailor, Erzählte Geschichte. Band 3, s. 168.

²⁰⁹ „Vzrušení v bytě se momentálně stupňuje k nesnesitelnosti, matka a M. pláčou a O. není naneštěstí doma; jsem rychle připravený na cestu, loučím se s oběma plačícími ženami (mojí matce bude brzy 90 let) a mizím, dříve než mně honící psi v poslední minutě chytí. Jako štván běsy řtím se do Döblingu vyzvednout svoji spolucestující.“ Deník pana E., s. 2.

Své emoce autor nerozebírá. Loučení je přítomna třetí osoba označená iniciálou M. Zda se jednalo o manželku Martu E. či jinou osobu, nevíme.

3.3. CESTA

3.3.1. Cesta na nádraží

Odchod nebyl rychlým útekem z města. Jak již bylo uvedeno výše, byl pohyb židů po městě omezen. Připravené batohy, které mohly ve městě budít podezření, měli oba, ale pan E. si svůj nechal přinést až na nádraží panem O. Ke společné cestě na nádraží zvolili pan E. a paní M. tramvaj. Pokud posledním úkrytem paní M. byl byt v Peter Jordan StraÙe, využili zřejmě blízké tramvajové zastávky vzdálené asi 3 minuty chůze od domu. Ilegálním použitím městské hromadné dopravy se vystavili znovu riziku, neboť její používání bylo židům zakázáno. Výjimku pro konkrétní tramvajovou linku mohli mít lidé, kteří pracovali více než 9 km od svého bydliště, a tedy mohli získat zvláštní povolení.²¹⁰ Továrna Samum však tuto vzdálenost pro tyto dvě osoby nepřesahovala.

3.3.2. Falešné dokumenty, průkazy a další

Pro ilegální útek byla vybavenost falešnými dokumenty nezbytná, neboť se obě osoby musely v případě kontrol vykazovat osobní dokumentací, která jim cestu měla zprůchodnit. Paní M. v životopise pro Svaz vězňů KT uvádí, že takové dokumenty měli: „18. června utekla tatáž s falešnými dokumenty do Itálie.“²¹¹ Problematika falšovaných dokumentů není literaturou příliš zpracovaná, ale tato práce jí nemůže obejít. O falešných dokumentech mluví častěji beletrie, v odborné literatuře se toto téma objevuje méně. Fuldův lexikon falsifikátů se touto problematikou nezabývá.²¹² Hledání „falešných“ dokumentů v archivu není možné bez znalosti pramenů pravých, jinými ověřených. Ověřování falešných dokumentů je stejně složité jako ověřování života tzv. ponorek, protože šlo o činnost utajenou, nedokladovanou.

Tato práce má k dispozici falešné dokumenty, identifikační průkazy, až z pozdější fáze útěku v Itálii, kterou deník již nepopisuje. Nepravost dokumentu, který se

²¹⁰ Jüdisches Nachrichtenblatt 8. 5. 1942.

²¹¹ DÖW 7249.

²¹² Werner Fuld, Das Lexikon der Fälschungen, Historie, Wissenschaft und Literatur, Frankfurt am Main, Eichborn 1999.

nacházel v rodinné dokumentaci, byla odhalena podle osobní fotografie a pouze částečně pozměněných osobních údajů.²¹³ Falšované dokumenty paní M. a pana E. z Východní marky, tedy z doby před útekem a při útěku, k dispozici bohužel nejsou. Italský průkaz však naznačuje, že paní M. jimi disponovala. Z dokumentů DÖW se ukazuje, že falešné dokumenty si vyráběli pronásledovaní sami, nebo je „objednávali“ u padělatelů.²¹⁴

3.3.3. Situace na nádraží

Přesné udání času, 10 hodin dopoledne, nasvědčuje odjezdu z města za bílého dne, kdy osoby mohly být okolím a známými lidmi spatřeny. Roli vídeňské pomáhající osoby jednoznačně sehrával jistý pan O., jehož iniciálu tato práce přebírá, neboť nemůže jeho identitu ani původ ověřit. Podle popisu věrný a dobrý přítel doprovodil oba dva až na perón vídeňského Jižního nádraží, před kterým se sešli. Jeho blízkost a důležitost dokládá deníkový záznam pana E.:

„Kurz darauf sind wir oben am Bahnsteig und verabschieden uns auch von dem guten Kerl O. - als dem letzten unserer Wiener Angehörigen.“²¹⁵

Paní M. přijala donedávna neznámé osoby a přítele svého nového společníka za své, i přes strach bylo nutno, aby si k nim vytvořila důvěru.

Cesta měla probíhat vlakem, který pan E. přibližuje tím, že jej nazývá „Pullmann Wagen“. Jedná se o humornou nadsázku, neboť v té době již v Evropě tyto luxusní soupravy s označením „L“ nejezdily.²¹⁶

„Als wir in den Pullmann – Wagen klettern, macht er gute Miene zum bösen Spiel – lächelt uns zu und ruft immer wieder: „Gute Reise – gute Reise.“²¹⁷

Hořké loučení je známé z fotografických záběrů již ze začátku války, kdy šlo, jak je již uvedeno v kapitole o emigraci, například o odjezdy dětí, celých rodin, ještě za relativně normální předválečné situace. Tenkrát se lidé na nádražích loučili se svými blízkými a do jisté míry věděli, kam jedou. Takové rozloučení mělo svou úlohu. Pan E. a paní M.,

²¹³ Tessera di Riconoscimento, Anna Maria Montanari, 16. 8. 1944, rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

²¹⁴ DÖW 20000/F139.

²¹⁵ „Krátce nato jsme nahoře na nástupišti a loučíme se s dobrákem O. – jako s posledním z naší blízkých.“ Deník pana E., s. 2.

²¹⁶ Amtliches Kursbuch des Protektorates Böhmen und Mähren, Protektoratsbahnen 1944, s. VII. Pullmannovy vagóny byly součástí luxusních vlakových souprav a byly pro turisty jako pojem známy.

²¹⁷ „Když nastupujeme do „vozu Pullman“, O. se na nás, přestože si je vědom vážnosti a zjevné bezvýhodnosti situace, usmívá a stále volá: „Šťastnou cestu – šťastnou cestu“.“ Deník pana E., s. 2.

dva stále ještě si neznámí společníci, opouštěli své město vydávající se za jiné osoby. Řada akt DÖW ukazuje, že právě v červenci byly na Jižním nádraží zatčeny osoby pokoušející se o útěk. 9. července ve večerních hodinách byli na Jižním nádraží zatčeni muž a žena, starší než pan E. a paní M., ale stejně jako oni nemanželský pár, kteří se pokoušeli s pomocí maďarských státních příslušníků, za vysokou úplatu v podobě říšských marek a drahých šperků, o útěk do Maďarska.²¹⁸ Osobní a znovu možná až ex post dodaná věta do textu deníku potvrzuje, že si autor byl vědom cesty do nejistoty, a zachycuje své pocity.

„So verlassen wir unsere Heimat als Vertriebene – ins Exil Flüchtende, weder freudig noch traurig, nur mit dem gegenseitigen Wunsche – dass unsere Fahrt ins Ungewisse so enden möge, dass wir später einmal die Möglichkeit haben Einiges wieder gut zu machen, was jetzt vertierte Individuen - an armen unschuldigen Menschen verbrechen.“²¹⁹

3.3.4. Dopravní možnosti – směr Itálie

Možnost cestování byla osobám označeným židovskou hvězdou, osobám s dokumentací o jejich židovském původu, zakázána, stejně jako používání všech dopravních prostředků, městských, vnitrostátních i mezinárodních.²²⁰ V případě, že chtěli použít hromadného dopravního prostředku, museli tedy toto viditelné označení sejmout, a vystavit se tak nebezpečí, že při případné kontrole budou zatčeni. Již od poloviny 19. století spojovala hlavní město Rakousko–uherské monarchie s nejbližše ležícím mořským přístavem, Terstem, železniční spoj protínající alpské masivy tzv. Semmeringská dráha.²²¹ Na přelomu 19. a 20. století začal být často používán těmi vrstvami společnosti a tzv. vzdělaného měšťanstva, které si mohly dovolit cestovat po Evropě a vyhledávali slunnou romantickou Itálii a v secesním stylu přestavěný, relativně blízký přístav Terst.²²² Po anšlusu se stal tento spoj důležitým propojením v rámci Osy. Bylo propojeno další velké evropské město Vídeň s Mussoliniho Itálií a na železničním spoji se nacházela průmyslová a těžební města.²²³

²¹⁸ DÖW 5731–8475.

²¹⁹ „Tak opouštíme svou vlast jako vyhnaní – prchající do emigrace, bez radosti a beze smutku, jen se vzájemným přáním - aby naše cesta do neznáma skončila tak, abychom jednou měli možnost, znova napravit všechno, čeho se dopouští zvlčilá individua na chudých nevinných lidech.“ Deník pana E., s. 2.

²²⁰ Bailer, Erzählte Geschichte, s. 171.

²²¹ Semmeringská dráha je součástí železničního spojení Vídeň – Terst. Byla postavena v polovině 19. století a otevřena 27. 7. 1857. Dnes je patří k památkám UNESCO.

²²² Schrobsdorff, Du bist nicht so wie andre Mütter, s. 145.

²²³ Leoben, Graz, Kapfenberg, Ferlach.

Jižní nádraží, Südbahnhof, bylo počátkem hlavního tahu na jih. Cesta pana E. a paní M. začala právě na tomto vlakovém nádraží, kde v těchto letních měsících často docházelo k zadržení uprchlíků. K tomu docházelo často na základě udání.²²⁴ Dvě hlavní nádraží, jižní a západní, byla intenzívně využívána, neboť tvořila hlavní uzly dopravní sítě pokryté Východní marky, a to jak směrem jižním ke svému spojenci, tak směrem západním, ke staré části Říše. Dráha byla využívána jako strategický spoj, ale i jako trať spojující venkov a město. Další důležitou funkcí říšské dráhy bylo zabezpečení transportů z Vídně, jejichž počet v roce 1942 značně narůstal. To mělo za následek přetíženost dopravy a přeplněnost vlaků a nádraží.²²⁵ Na nádraží se vyskytovalo široké spektrum osob, a proto byla logická přítomnost vojenských a policejních orgánů. Složky SS a SIPO (Gestapo) prováděly náhodné či cílené kontroly osobních dokumentů a zavazadel, a doplňovaly tak rutinní kontrolu jízdenek.²²⁶ Z popisu deníku je jasné, že oba uprchlíci cestu znali. Po průjezdu Semmeringským průsmykem projížděl vlak Štýrskem a následovaly Korutany, v blízkosti ležela pro Říši důležitá průmyslová centra. Z literatury není zřejmé, že by průjezd po dráze byl v roce 1942 komplikovaný, problémy nastaly až s nárůstem malých odbojových uskupení ve Štýrsku ke konci války.²²⁷ Cestu trávili konverzací, témata musela být rozumně volena, aby nevzbudili pozornost spolucestujících. Vzdálenost Vídeň – Klagenfurt trvala podle tehdejšího jízdního řádu cca 8 hodin.²²⁸ Z deníku je patrné, že při kontrole ve vlaku 40 km severně před Klagenfurtem u obce Friesach, údajně se jednalo o kontrolu osobních dokladů, vzrostla nervozita z tohoto setkání, jehož nebezpečí se podle interpretace v deníku nedalo odhadnout, a to vedlo k rozhodnutí přestoupit v další stanici na regionální vlak. Přímá řeč použitá v deníku tento zážitek umocňuje.

Dráha byla využívána především k přepravě zaměstnanců různých složek státu. Osobními vlaky hlavních i lokálních spojů cestovaly v prvních válečných letech a též v roce 1942 skupiny na práci nasazených osob. V červnu roku 1942 přetížení železniční dopravy vyvolalo stížnosti cestujících, kteří se obrátili na komandanturu válečných zajatců v korutanském Villachu.²²⁹ I to potvrzuje důležitost a všestranné využití vlaku a

²²⁴ DÖW 5731–8475.

²²⁵ Bailer, *Erzählte Geschichte*, s. 369.

²²⁶ DÖW 5731–8475.

²²⁷ Friedrich Vogl, *Österreichs Eisenbahner im Widerstande*, Europa Verlag, Wien 1968.

²²⁸ *Amtliches Kursbuch des Protektorates Böhmen und Mähren, Protektoratsbahnen 1944*, s. XXII.

²²⁹ Historikerkommission (Hg.), *Zwangsarbeit in der Land- und Forstwirtschaft auf dem Gebiet Österreichs 1939–*

dalších hromadných prostředků v období války. Propojení na hranicích Itálie s Východní markou charakterizoval do září 1943²³⁰ průjezd vojenských vlakových souprav a fungování tradičních hraničních přechodů korutanské Tarvisio a tyrolský Brenner.²³¹ Kontroly na těchto hraničních přechodech probíhaly jako na hranici dvou spojeneckých států a podle jejich dohod.²³²

„Zugkontrolle! Bitte ihre Ausweispapiere.“ Rasch krame ich in meiner Brieftasche und reiche ihm den Lichtbildausweis, Urlaubsschein und habe noch einige Sachen bereit.“²³³

Pan E. byl stále připraven přizpůsobovat svůj plán nastalé situaci. Ve městě Leoben, ležícím na těžce železniční trase, byl více než měsíc po průjezdu pana E. zadržen Andreas Israel Weiss, pomocná síla, hlášená bytem ve Vídni 2. Tato osoba byla dle zprávy gestapa zadržena 29. 7. 1942 z důvodu nedovoleného opuštění pracovního místa a neoprávněného výskytu v Leobenu. Následně byl pan Weiss odvezen do sběrného židovského tábora ve Vídni.²³⁴ Město Leoben leželo asi 3 hodiny od jižněji položeného Friesachu, kde byli kontrolováni pan E. a paní M. Takové opatření mohlo eventuelně zasáhnout i pana E. a paní M. v případě, že by byla odhalena jejich totožnost.

Kontrolní zóna – „Revisionszone“, zřejmě jakési předhraniční pásmo, o kterém mluví pan E., není pro toto období zmiňována ani Pfeifrem²³⁵ ani v žádných dokumentech DÖW. Je možné, že toto označení použil pan E. při vzpomínce na takové eventuelní pásmo v období první světové války. Mohla to být ale také jen jeho představa, jak to v blízkosti hranice vypadá. V nových studiích Historické komise se tento ani jemu podobný pojem nevyskytuje.

„Abends um 19.30 verlassen wir die Bahn und nächtigen in Feldkirchen in Kärnten im Gasthof „Zur schönen Aussicht.“ Das wäre ein guter Anfang - hoffentlich werden die Aussichten für uns wirklich schön.“²³⁶

Celodenní cesta započatá ve velkoměstě končí na venkově: Osoby již nenocují v úkrytu, ale v horském pohostinství. Vystupují však pod jinou identitou. Závěr záznamu

1945, Wien 2002, s. 347.

²³⁰ Voigt, Zuflucht auf Widerruf, s. 275.

²³¹ Tamtéž, s. 277.

²³² Tamtéž, s. 270.

²³³ „Vlaková kontrola! Vaše průkazy prosím.“ Rychle hrabu v náprsní tašce a podávám mu svůj průkaz s fotografií, povolení k dovolené a mám ještě připravené nějaké (další) dokumenty.“ Deník pana E., s. 2.

²³⁴ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

²³⁵ Pfeifer, Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung, 1941.

²³⁶ „Večer v 19:30 opouštíme dráhu a nocujeme ve (městečku) Feldkirchen v Korutanech v pohostinství „Zu schönen Aussicht“ („U krásné vyhlídky“). To by byl dobrý začátek –doufejme, že budeme mít opravdu krásné vyhlídky. Deník pana E., s. 2.

má literárně pojatou stylizaci. Nabízí se otázka, zda se jedná o autentický výrok nebo zda hodnotící formulace byla dodána později.

3.4. NA KORUTANSKÉM VENKOVĚ

Dne 19. 6. 1942, druhý den útěku, se pan E. a paní M. nacházeli v Jižní marce. Tentýž den se odebrali do jižní části tzv. Horních Korutan.²³⁷ Přes město Villach jeli neudaným dopravním prostředkem, ale lze se domnívat, že využili lokálky v údolí Gailtal do městečka Kötschach–Mauthen. Dostupnost korutanského údolí Gailtal, do kterého pan E. a paní M. směřovali, byla podmíněna existencí železnice, vedoucí paralelně s hranicí ve směru západ – východ. Jedná se o lokální dráhu „Gailtalbahn“, která existovala od konce 19. století a byla prodloužena v roce 1915. Za první světové války byla využívána pouze k potřebám armády, za druhé světové války měla spíše hospodářskou funkci.²³⁸ Dále pokračovali do údolí Lesachtalu autobusem. Jiné spojení do nedaleké oblasti nebylo. Jak je vidět z popisu v textu, měli jasně stanovený cíl.

„Wir sind zuviel Fahrgäste für den kleinen Wagen – weshalb der Fahrer entscheidet, nur Leute mit Dringlichkeitsbescheinigung mitnehmen zu können.“²³⁹

Cesta autobusem vedla z malého města do horské zemědělské oblasti, která má doposud přístup jen ze dvou vzdálenějších správních a trhových obcí. Na západě je to východotyrolský Lienz, na východě korutanský Kötschach–Mauthen. Kötschach–Mauthen, do kterého pan E. a paní M. přijeli, leží mezi těžko prostupnou horskou oblastí Lesachtal a širokým ledovcovým údolím Gailtal. Obě údolí jdou paralelně s hraničním hřebenem. Procházejí jím dva hlavní komunikační uzly. Z východu od Klagenfurtu, vede již zmíněná lokální železniční dráha paralelně vedoucí se silniční komunikací. Ze severu přicházející silniční komunikace protíná tuto poslední správní osadu před rakousko–italskou hranicí, a na hraniční hřebenu prochází průsmekem Plöckenpass (Passo di Monte Croce Carnico). Přítomnost velkého počtu lidí ve městě a v autobuse směřujícím do malých osad Lesachtalu je tedy více než pravděpodobná. Text uvádí, že „potvrzení o naléhavosti“ upřednostňovalo cestující ve vstupu do autobusu. O jaký dokument šlo, nevíme. Je však možné, že takovou doložkou mohli disponovat

²³⁷ Kärntner Oberland, Oberkärnten.

²³⁸ Eichwalder, Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal, s. 20.

²³⁹ „Je nás na ten malý vůz příliš mnoho cestujících – přečež se řidič rozhoduje, že může vzít s sebou jen lidi se zvláštním povolením.“ Deník pana E., s. 2.

příslušníci vojenských jednotek, SS a dalších veřejných složek. Můžeme se domnívat, že námi sledované osoby využily s největší pravděpodobností jeden z osobních dokladů či potvrzení, tedy některý ze svých falešných dokumentů.

3.4.1. Přijetí na venkově

Pan E., jak je na mnoha místech v deníku patrné, znal prostředí, které si pro útěk vybral. Tato znalost je jednak explicitně v textu vyjádřena, jednak vyplývá z osobně podbarveného popisu míst a okolí, dále pak ji potvrzují situace, jakou bylo například setkání se známým člověkem v průběhu zhruba hodinové jízdy autobusem. Lidé, kteří v oblasti žili a se kterými se paní M. a pan E. setkali v údolích a v horách Korutan, byli převážně zemědělci, sedláci a tzv. horští sedláci. I dodnes jsou lidé v této oblasti úzce spjati s půdou a s horami, které jsou jejich domovem.

„Im Wagen treffe ich den ersten Bekannten dieser Gegend von 1915–1917 und erfahre für uns wichtige Dinge.“²⁴⁰

Jak víme ze životopisu pana E. a jak dokládá potvrzení o účasti v první světové válce, bojoval pan E. v roce 1916 na území mezi průsmykem Plöckenpass a územím dnešního Východního Tyrolska, tedy v oblasti Lesachtalu. O bojích a rozmístění jednotek v této oblasti v létě 1916 pojednává kniha *Österreichs–Ungarn letzter Krieg*.²⁴¹ Jako voják musel znát, též ze studia map, topografii údolí, ale především vysokohorských frontových oblastí, kudy v roce 1916 fronta procházela. Pan E. si, podle textu deníku, pamatoval z dřívější doby čtyři osoby. Ty bychom mohli zařadit do kategorie tzv. pomocníků, jakým byl ve Vídni pan O. Jejich identitu neznáme, protože v deníku, s výjimkou jednoho jména, nejsou uvedeny ani iniciály. Z toho vyplývá, že pan E. měl od začátku stanovené varianty, na koho se v dané oblasti pokusí obrátit. Existence hostince „Gasthof Edelweiss“, který pan E. znal, je doložitelná. Dodnes stojí na návsi malé obce a hovoří o něm i kniha Elly Lingens.²⁴² Přijetí hostinskými bylo podle deníku srdečné, ač jeho známí hospodští už v místě nebyli a hostinec měl nového majitele. Nynější majitelé hostince potvrdili změnu majitele ve čtyřicátých letech.

²⁴⁰ „Ve voze potkávám prvního známého z tohoto kraje z let 1915–1917 a dozvídám se věci, které jsou pro nás důležité.“ Deník pana E., s. 2.

²⁴¹ H. Herzfeld, *Österreich-Ungarns letzter Krieg, Der 1. Weltkrieg*, Österreichischen Bundesministerium für Heerwesen und Kriegsarchiv 1966.

²⁴² Lingens, *Gefangene der Angst*, s. 7.

Zákon o půdě a majetku donutil dřívější bezdětné majitele,²⁴³ které pan E. znal, k opuštění živnosti. Podle deníku byli hostinští ochotni i přes naplněnou kapacitu uvolnit pokoj pro pana E. a paní M., kteří už se tehdy, což ale v deníku nezmiňuje, vydávali zřejmě za manželský pár, aby nevzbudili pozornost, a sdíleli tedy společný pokoj. Výhodou byla možná známost s hospodyní Paulou, kterou podle textu, poznal pan E. jako dítě. Přítomnost hostů, které vnímá jako návštěvničky z Říše, je v deníku komentována s pejorativním zabarvením. Lze se domnívat, že setkání s nimi vedlo k zvýšené ostražitosti. V témže roce poskytl tento hostinec prostor guvernance rodiny Lingens a malému Michaelu Petru Lingensovi²⁴⁴, kteří přišli z Vídně poté, co chlapcova matka, lékařka, byla odvečena do koncentračního tábora Osvětim.²⁴⁵ Lingensovi rodiče byli činní v odboji a poskytovali úkryt židům ve Vídni. Michael Peter Lingens vzpomínal při povídání na detaily podle svých dětských vzpomínek. V domácnosti byla holčička, dcera majitelů. Hospodyně byla milá paní, která Michaela uklidňovala, že se mu matka brzy vrátí.²⁴⁶ Zmiňuje se ještě o občasných hostech pensionu. Na těchto dvou příkladech vidíme, že tato hostinská živnost ubytovávala dlouhodobě osoby, o nichž mohli majitelé tušit, že mají zvláštní důvody nepobývat v domovském městě. Umožnění tříletého pobytu Petra Michaela Lingense a jeho guvernanky v hostinci za úplatu ve špercích a stříbře ukazuje,²⁴⁷ že místní byli ochotni poskytnout víceletý pobyt ve své domácnosti cizím lidem, ačkoli mohli mít podezření, o jaké důvody se jedná.

Záznam z 20. června vyjadřuje vztah autora ke kraji. Dostavilo se určité uvolnění díky přítomnosti na známých a milých místech, s výhledy na vrcholy hor. Toto prostředí, tak protikladné tomu, v čem byli uzavřeni v uplynulých čtyřech letech, muselo vyvolat nové pocity. Člověk, který před dvěma dny utíkal ulicemi, stál najednou před hřebenem dvoutisícového masivu, kde byl kdysi jako mladík. Způsob, jak vnímal, uchvátil i jeho spolucestovatelku.

„Die mir liebgewordene Bergwelt der Karnischen Alpen ziehen auch Annie in ihren Bann, vertraute Namen tauchen wieder auf: Polinig – Plöcken – Cellon – Kellerwand – Maderkopf –

²⁴³ Tálos (Hg.), NS-Herrschaft in Österreich, s. 356.

²⁴⁴ Lingens, s. 7.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 81.

²⁴⁶ Jak uvedl Petr Michael Lingens, narozen v roce 1939, bytem ve Vídni. 6. 6. 2005.

²⁴⁷ Lingens, Gefangene der Angst, s. 7.

*Wolayer u.s.w. Herrliches Wetter veranlasst uns gleich am ersten Tag zu einem Spaziergang nach Nostra.*²⁴⁸

Procházka do osady Nostra, ležící na protilehlé straně strmého údolí, byla přerušena na mostě pohraničním četníkem, kterého pan E nazývá „Grenzjäger“. Jednotný způsob ochrany celé rakousko–italské hranice v roce 1942 není v literatuře zpracován. Ukazují se však lokální specifika. Je možné, že se jednalo o místní ochrannou hlídku ustanovenou obcí, například pro dozor nad cestami, jak o nich hovoří ve své diplomové práci Astrid Eichwalder, která je nazývá zemskými hlídkami.²⁴⁹

*„Wo wollen sie hin?“ Wir: „Nach Nostra“, der Jäger: „Da muss ich sie um ihre Ausweispapiere bitten!“*²⁵⁰

Bez dokladů nebylo panu E. umožněno přejít na druhou stranu řeky. Je možné, že toto první setkání s kontrolou v krajině vzbudilo znovu obavy z nečekaného rizika a zároveň bylo cennou informací. Není jasné, zda měly tyto hlídky uniformy.

3.4.2. Pejorativní označení říšských Němců

V deníku je zachyceno pozorování ostatních hostů hostince. Pamětník z Nostry potvrzuje, že v té době návštěvy turistů nebyly běžné, ale pamatuje si návštěvu vídeňské rodiny, která nocovala v Nostře. Udal, že proti poskytnutí noclehu důvěryhodným lidem místní nic nenamítali, naopak uvítali trochu přilepšení.

*„[...] soweit sie Sommergäste waren, kamen sie mit einigen Ausnahmen aus dem Altreich – Piefke nichts als Piefke. Bald konnten wir erkennen, dass diese „Herrschaften“ auch hier nicht weniger als beliebt sind“*²⁵¹

Je málo pravděpodobné, že mezi ubytovanými byli ve větším počtu turisté. Podle pozorování pana E. jsou ubytovanými říšští Němci, jak naznačuje pejorativní označení „Piefke“ nebo ironické „Herrschaften“ či „p.t. Mitbewohner“. Hostinští naopak proti přítomnosti těchto osob nic neměli, jak píše pan E., byli tu vítanými hosty.

²⁴⁸ „Horský svět mých milovaných Kernských Alp uchvacuje také Anni, objevují se známá jména: Polinig – Plöcken – Cellon – Kellerwand – Maderkopf – Wolayer atd. Nádherné počasí nás vybízí hned první den k procházce do (vesničky) Nostra.“ Deník pana E., s. 2.

²⁴⁹ Eichwalder, Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal s. 92. Tzv. Landwacht v Gailtalu byla sestavena z místních mužů, kteří měli hlídat oblast před utíkajícími válečnými zajatci a neznámými lidmi procházejícími krajem. Byla ustanovena v roce 1942 a její stavy byly vy dalších měsících postupně zvyšovány. ustanovena v roce

²⁵⁰ „Kam jdete;“ My: „Do Nostry“, horský myslivec: „Tak to Vás musím poprosit o vaše doklady!“ Deník pana E., s. 2.

²⁵¹ „[...] pokud to byli letní hosté, přicházeli s několika výjimkami ze Říše – Němčour samý Němčour. Brzy jsme poznali, že toto „panstvo“ tady také není zrovna oblíbené. Deník pana E., s. 2.

3.4.3. Pobyt v horách a první změna naplánované cesty

Pan E. dopředu věděl, kam a za kým půjde. Počítal se známými místy a se známými lidmi, potřeboval však zjistit aktuální situaci na horských pastvinách. Informace získával zřejmě v drobných situačních rozhovorech od venkovanů. Tak se dozvěděl o nepřítomnosti jednoho známého muže na sýrárně, kterou měl v záměru využít pro útěk. Jelikož není uvedeno jméno sýrárny a její přibližná lokalizace, ani příjmení tohoto muže, není možné dokázat, o který cíl se jednalo. Pan E. přijal s politováním, že sýrárna již není obhospodařována. Pan E. se znovu musel přizpůsobit změněné situaci a hledat jiné řešení.

„Leider erfuhr ich auch, dass die von mir in Aussicht genommene Käserei von hier nicht mehr betrieben wird, auch ist der alte „Sepp“ dem ich eine besondere Funktion in unserem Plan zgedacht habe, nicht mehr“²⁵²

Je zajímavé, že autor deníku píše přímo o “výjimečné funkci” této osoby. Z toho je jasné, že cesta do Lesachtalu měla být jedinou a že se zde měl konat plánovaný přechod. Osoba označovaná v deníku jako “Sepp” (Josef) měla být další pomáhající osobou.

Záznam z 21. června, pouze jednobodový, udává, že den byl využit pro odpočinek. Dne 22. června podnikli pan E. a paní M. podobně jako v následujících dnech tréninkový pochod. Můžeme usuzovat, že nevzbuzovali pozornost a vytvářeli navenek dojem turistů. Aniž se stalo něco zlomového, pan E. zaznamenal průběh dne. Tento zápis ukazuje, že se jednalo o důkladnou přípravu na útěk v místě pobytu. Za zmínku stojí, že přípravy pana Altschula na horských přechod probíhaly již před jeho samotným odchodem z Vídně. Ve svém svědectví uvádí, že trénoval noční pochod ve Vídeňském lese.²⁵³

Ze dne 23. června je jen krátký záznam o uskutečněné procházce do Nostry. Důvod a výsledek vycházky není znám. Tentokrát s osobními doklady, a tedy údajně nebylo přechodu řeky bráněno. I pamětník z Nostry se domníval, že do roku 1943 byly tyto kontroly čistě formální. Stručný záznam ze dne 24. června konstatuje špatné počasí a využití dne odpočinkem. Znamená to tedy, že opustit osadu Birnbaum co nejdříve a vydat se na přechod hranice bez důkladných příprav nepovažovali za rozumné, a když jim to situace ještě dovolovala, setrvali na místě. Museli předcházet i jakémukoli

²⁵² „Bohužel jsem se také dozvěděl, že ta mnou vyhlédnutá zdejší sýrárna už není obhospodařovaná, a také starý Josef, kterému jsem přiřkl v našem plánu zvláštní úlohu již nežije.“ Deník pana E., s. 2.

²⁵³ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3, s. 370.

oslabení kondice. 25. 6. představuje osmý den cesty a již sedmý den pobytu v Birnbaumu. Cvičný pochod obou osob k známému a oblíbenému jezeru Wolayersee (1967 m.n.m.) znamenal první přiblížení k hranici v oblasti, kde měl pan E. původně v úmyslu přejít přes hřeben na italskou stranu. Byl to první vysokohorský výstup. Popsaný zážitek z lovecké chaty pod vrcholem Maderkopfu zaznamenává setkání s místními. Pasteveckou chatu ležící hodinu od jezera Wolayersee využili jako přístřešek před náhlou změnou počasí, a cíle tedy nedosáhli. Zde se jim dostává při tradičním pohoštění mlékem důležitých informací o situaci na hranici. Autor bohužel tyto informace nespecifikuje.

3.4.4. Chata Německého alpského svazu a hraniční masiv

Jsou dva důvody, proč mohlo být překročení hranice v této oblasti obtížné: jedním byla těžká průchodnost masivu ve skalnatém terénu, zúženými místy, která mohla být částečně kontrolována, a druhým byla chata u jezera Wolayersee, Eduard Pichl Hütte, patřící v tu dobu sjednocenému Německému alpskému svazu.²⁵⁴ Chata se jmenovala podle svého zakladatele, předsedy sekce Austria, Eduarda Pichla, antisemitského sympatizanta. Ten ji ve třicátých letech nechal zrekonstruovat. Znamenalo to, že se na této v jejím okolí mohli vyskytovat nacionalističtí funkcionáři, neboť chata byla velice známá. Stráž mohla využívat dodnes existující bunkr z první světové války,²⁵⁵ odkud je vidět na jediné průchozí sedlo nad jezerem. O kontrole hranice v oblasti za druhé světové války nejsou záznamy. Tento úzký průsmyk byl po nastoupení fašismu k moci přísně kontrolován, na hranici byly v roce 1928 postaveny černé tabule, které zakazovaly překročení hranice.²⁵⁶ Tzv. Wolayerpass byl na konci dvacátých let využíván finančními hlídkami.²⁵⁷ Později se ale situace uvolňovala a přechod hranice byl ve třicátých letech s povolením možný.²⁵⁸ Tyto ukazatele dokládají tradici ve využití tohoto jediného průchozího místa pro umístění kontrolních hlídek. Pamětník z Nostry však udává, že kontroly povolovaly do roku 1943 ve vymezeném čase navštívit italskou chatu těsně pod hřebenem. Uvádí, že v místě přechodu byla

²⁵⁴ Rudovsky, Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, s. 89.

²⁵⁵ Fotografie v přílohové části. Archiv autorky.

²⁵⁶ Rudovsky, Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, s. 79.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 82.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 81.

hraniční závora.²⁵⁹ Na chatě eventuelně přítomné osazenstvo chaty Německého alpského svazu, který již od třicátých let ovlivňovala silná vlna rasového učení a antisemitismu,²⁶⁰ mohlo též představovat pro pana E. nebezpečí. Dřívější velkou frekvenci horských turistů v tomto místě dokazuje i přítomnost památníku obětem první světové války. Místo bylo určeno pro častá symbolická setkání, která upozorňovala na účast v první světové válce.

3.4.5. Hledání jiné možnosti přechodu a oddalování odchodu

Dne 26. 6. upouští pan E. od přechodu v Lesachtalu a rozhoduje se pro prozkoumání podmínek v sousedním údolí v Gailtalu. Ke změně rozhodnutí vedlo pana E., nenalezení zamýšleného pomocníka a nevýhody terénu. Pan E. se vydává, poprvé sám, na cestu do údolí Gailtalu.

„Trotzdem fahre ich heute nach Dellach im Gailtal um einen anderen Weg „hinüber“ zu suchen. Nach 5 Stunden Marsch durch das Nöblingtal zum Zollnersee habe ich den Weg gefunden.“²⁶¹

Cesta roklinou Nöblinggraben představuje výstup z nižší nadmořské výšky (cca 600 m.n.m.) než je tomu ve výše položeném Lesachtalu (z výšky v průměru 1000 m.n.m.). Jak uvádí deník, dosáhl pan E. jezera Zollnersee (1800 m.n.m.) za pět hodin, zdolal tedy převýšení cca 1200 výškových metrů relativně rychlou chůzí, za optimální čas. Jezero je nedaleko hraničních kamenů. Chaty položené v blízkosti jezera Zollnersee jsou viditelné z mnoha míst, neboť to dovoluje nízká kleč a travnaté pastviny. Tyto hřebeny mají zcela jiný ráz než hraniční skalnaté masivy v Lesachtalu. Na konci června bývají již chaty obydleny a dobytek je na horských pastvinách.²⁶² Pan E. píše o polorozpadlé cestě, která vedla k sýrárně. Mohla to být chata Ahornach anebo jezeru bližší chata Bischofs Alm. Pan E. musel tuto průzkumnou cestu za jeden den absolvovat oběma směry. Zatím paní M. strávila den sama. Toto první zaznamenané oddělení představovalo riziko. V průběhu dne se každý z nich musel vypořádat se situací sám, mohl být zaskočen nepředvídanými okolnostmi, dostat se do ohrožení, aniž by druhá osoba mohla zasáhnout či situaci zvrátit. Kdyby se muž nevrátil z hor, znamenalo by to pro ženu zásadní neznámou.

²⁵⁹ Výpověď pana Antona Stabentheinera, bydlištěm v obci Nostra, Lesachtal, Korutany. 16. 5. 2005.

²⁶⁰ Zeitschrift des Deutschen Alpenvereins (Jahrbuch), Verlag Bruckmann, München 1942, s. 31. Rudovsky, s. 168.

²⁶¹ „Přesto jedu dnes do vesnice Dellach, abych hledal jinou cestu „na druhou stranu“. Po pěti hodinách pochodu skrze Nöblingtal k jezeru Zollnersee jsem tu cestu našel.“ Deník pana E. s. 2.

²⁶² Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmärk, Villach 1941.

„Der Steig ist stellenweise verfallen und sehr beschwerlich, aber er führt zu einer Käserei hart an der Grenz. Wird denselben Anni mit ihrem schweren Rucksack „derpacken?“²⁶³

Při popisu obtížnosti cesty zmiňuje pan E. nepřítomou paní M. a podruhé v textu ji nazývá křestním jménem – Anni. Zde je poprvé vyjádřena obava o spolucestovatelku.

3.4.6. Venkovský život – symbol všedního života

Pan E. se rozhodl využít nově prozkoumaný terén pro přechod hranice. Dne 27. 6. zabraňovalo zhoršené počasí zamýšlenému odchodu. V záznamu z tohoto dne používá slovo „zmizení, zmizet“, což je pojem, který byl naposledy zaznamenán v zápisu z Vídně. Umocňuje se rozhodnutí pana E. nesetrvávat již déle a pokračovat v započaté cestě. Devátý den „dovolené“ v Birnbaumu je zřejmě již dlouhým obdobím pro setrvávání na jednom místě. Počasí a hospodyně však dvojici přesvědčili, že je nutno vyčkat. Den využili k odeslání balíku nepotřebných věcí poštou do Vídně, což je obtížně vysvětlitelné. O jaké věci se jednalo, kdo byl příjemce, zda to pro adresáta znamenalo riziko – tento záznam navozuje otázky.

„Wir nützen aber den Tag aus und expedieren ein Paket mit „Balast“ per Post nach Wien.“²⁶⁴

Význam katolických svátků byl na rakouském venkově silný a na dodržování tradic se dbalo, ačkoliv vlivem nacionálního socialismu se role církve a vztah k ní změnily. Některé svátky a oblíbená procesí byly zakazovány. Pozdrav „Grüß Gott“ byl považován za nepatřičný vůči státu.²⁶⁵ Kříž v síních a školách byl nahrazen symboly vládnoucí strany.²⁶⁶ Právě na venkově se ale někteří věřící vyjádřili proti těmto změnám. Farní kroniky sloužily jako kroniky obecní, ne každá farnost však v době války kroniku vedla, záleželo na odvaze příslušného faráře. Z obce Kornat se farní kronika dochovala, z blízké správní obce Liesing nikoli. Kornatská kronika zaznamenává život malé obce podrobně. Kronikář byl velmi produktivní, avšak do politických témat se nepouštěl.

Dne 28. 6., se v Kornatu, na jižním svahu, místními zvané Slunečná strana (*Sonnenseite*), konaly slavnosti na oslavu padesátiletého výročí působení místního kněze

²⁶³ „Pěšina je místy rozpadlá a velice obtížná, ale vede k sýrárně těsně na hranici. Zvládne jí Anni s jejím těžkým batohem?“ Deník pana E. s. 2.

²⁶⁴ „Využíváme ten den a posíláme balík nepotřebných věcí poštou do Vídně.“ Deník pana E. s. 3.

²⁶⁵ Hanisch, *Österreichische Geschichte*, s. 387.

²⁶⁶ Eichwalder, *Geschichte der Katastralgemeind St. Stefan im Gailtal*, s. 125.

Matthiase Mazance, *Goldenes Priesterjubiläum*.²⁶⁷ Pan E. a paní M. byli účastni právě lidové veselice, jak pan E. líčí. Kronika tuto událost popisuje na dvou stranách.

*„Festtag in Birnbaum und Kornat. Goldenes Priesterjubiläum mit einem wunderbaren echten Volksfest. Wir erfahren, dass morgen mit Peter-Paulstag der größte Teil des Viehs auf die Almen getrieben wird. Die Gelegenheit wollen wir benützen, um auch „auf die Alm“ zu gehen.“*²⁶⁸

Při takové příležitosti se dalo očekávat shromáždění velkého množství místních obyvatel, neboť v horách byly často právě náboženské svátky v letních měsících spojeny se zemědělskými událostmi. V červnu pak znamenal takový svátek vyhnání dobytka na horské pastviny a začátek sezóny výroby sýra. Toto „vyhnání krav“ se každý rok měnilo podle počasí, jak uvádějí zprávy sýrařského svazu z Gailtalu.²⁶⁹ Shromáždění většího množství lidí představovalo pro pana E. a paní M. riziko i výhodu. Z ostatních osad přicházející lidé se mohli dozvědět, že v Birnbaumu se vyskytují „cizáci“. Při slavnosti mohli být i členové strany a účastnit se jí i se stranou spolupracující jedinci. Naopak, při soustředění obce na slavnost, se mohla naskytnout příležitost nepozorovaně místo opustit.

I v odlehlých horských podmínkách probíhala konfrontace s válkou, a to od dětského do dospělého věku. Školní kronika píše o zádušních mších za padlé původem z Gailtalu, kterého se účastnily i školní děti.²⁷⁰ Venkov byl od války izolován pouze geograficky, zasažení pozůstalých rodin bylo značné. Školní docházka probíhala, rytmus každodennosti byl tudíž zachován. Obě kroniky však uvádějí jména mužů z obce a okolí padlých na frontě. Nelze si proto představovat odlehlou oblast jako válkou nezasaženou. Autor deníku však politický život na venkově nezaznamenává. V den slavností, 28. června 1942, v jedenáctý den útěku, byli rodiče paní M. odvezeni do koncentračního tábora Terezín.²⁷¹ O jejich osudu se dozvěděla až po návratu do Vídně v roce 1947.

²⁶⁷ Gedenkbuch der Gemeinde Kornat 1942, Besitz der Phare Liesing, Bezirk Hermagor, Kärnten.

²⁶⁸ „Svátek ve vesnici Birnbaum a ve vsi Kornat. Oslavy padesátiletého výročí vysvěcení na kněze s nádhernou pravou lidovou slavností. Dozvídáme se, že se zítra na den Petra a Pavla vyhání největší část dobytka na horské louky.“ Využíváme té příležitosti a jdeme také „na horské pastviny.“ Deník pana E., s. 3.

²⁶⁹ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

²⁷⁰ Schulchronik der Schule Birnbaum, Schuljahr 1941/1942, Besitz der Schule Liesing, Bezirk Hermagor, Kärnten.

²⁷¹ Úmrtní list pana Dr. Eduarda D., Farní úřad v Terezíně 5. 5. 1947 a úmrtní list paní Vinzensie D., Farní úřad v Terezíně 5. 5. 1947. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

„Das Wetter ist ideal zum Wandern, wolkenbedeckt, so dass uns die Sonne nicht zu sehr braten kann und angenehm feucht die Luft.“²⁷²

29. 6. v den svátku svatého Petra a Pavla podle záznamu o stavu počasí, což je údaj, který pan E. s železnou pravidelností vždy uvádí, bylo ideální počasí pro horské výstupy. Pan E., jehož láska k horám a jejich znalost je patrna například z fotografií, věděl a popsal, jaké počasí je pro „vandrování“ v horách nejvhodnější.

3.5. VÝSTUP SMĚREM K HRANICI A POBYT NA HŘEBENECH

Záznam o přejezdu do vedlejšího údolí Gailtal je jednoduchý a přesný, a mohl být zapsán do zápisků deníku přímo na cestě. Avšak jako by nezapadal do textu popisujícího útěk, ale spíše začátek jedné z mnoha túr. Výstup z údolí Gailtal, kam dojeli vlakem, vedl trasou vybranou před třemi dny. Každý nesl batoh, Anni poprvé za celou cestu stoupala se zátěží. Pro třiačtyřicetiletou ženu, sportu spíše neuvyklou, musel být strmý terén po úzké pěšině námahou, kterou znásobovala obava z dalšího pochodu do nejistoty.

„Anni klagt über Atemnot. Wahrscheinlich ist die Arme zu sehr erregt.“²⁷³

Její dýchací potíže, které uvádí pan E., mohly být jak fyzickým, tak psychickým projevem. Obtížnost a riskantnost útěku městských lidí přes hory dokládá též svědectví paní Fitko, neobjevené nemoci a fyzické indispozice mohly zabránit úspěšnému provedení útěku.²⁷⁴ Popisované časté přestávky na začátku cesty a zvolení jiné pěšiny pro dosažení rokliny Nöblinger Graben, ukazují znovu na odhleduplnost vůči druhé osobě a hledání alternativních řešení.

Po hodině, tedy méně než v pětině cesty, uvádí deník setkání s procházejícím chlapcem. Na tomto místě používá poprvé dialekt. Výraz „Bursche“ v rakouské němčině znamená chlapec. Pan E. v textu používá i fonetický dialektismus, krátké „Bua“. Je to téměř jediná osoba, která je v deníku uváděna plným křestním jménem, Walter. V závorce uvedená poznámka, že Walter bude hrát později důležitou roli, je očividně dopsána ex post. Tohoto Waltra můžeme zařadit do kategorie pomáhajících osob. Ve vyprávění deníku je to třetí pomocník. Sahrál jednu z nejdůležitějších rolí a setrval jako

²⁷² „Počasí je ideální pro horské túry. Je zataženo, takže nás slunce moc nepálí a je příjemně vlhký vzduch.“ Deník pana E., s. 3.

²⁷³ „Anni si stěžuje na dušnost. Pravděpodobně je ta chudinka moc rozčilená.“ Deník pana E., s. 4.

²⁷⁴ Fitko, Mein Weg über die Pyrenäen, s. 130.

aktér deníku delší dobu. Pan E uviděl příležitost využít Waltra, který šel stejným směrem, k získání informací. Deník hovoří o tom, že Waltr převzal od paní M. batoh. Setkání s Waltrem dalo jasnou informaci, jak situace na hřebenech vypadá, kde je možno přespat, zda jsou na chatách pouze hospodáři. Přestože absolvoval pan E. průzkumný pochod do těchto míst již dříve, byla tato informace od tamní osoby zásadní. Walter totiž nepřímo pozval dvojici přenocovat na chatu, ve které pracoval jako pastevec. Pan E. mu připsal funkci „nosiče“. Je pochopitelné, že se pan E. rozhodl změnit trasu cesty a jít tam, kde měl jistotu, že bude přijat. Proto se rozhodl pro chatu Ahornach ležící těsně pod hraničním hřebenem. Rozdíl vzdálenosti mezi novou a původní trasou nebyl nikterak velký.

„Unser „Träger“ ist ein Hüterbub von der Ahornacher vulgo Unterbergalm, ein Blick auf meiner Karte verriet mir dass dies eine der Almen ist , die wir suchen. Da ich noch erfahre dass wir dort oben nächtigen können und außer uns niemand Fremder in der Hütte ist, ändere ich unsere Route und wir gehen nicht auf den Zollner sondern auf den Findenig.“²⁷⁵

Funkce pomocníka, nosiče a udavatele směru, byly brzy doplněny o funkci záchrannou.

3.5.1. Úraz – první ohrožení útěku

Trasa směřovala jihovýchodně k pastvině Ahornach. V této oblasti proudí horský potok, jehož jméno není v deníku uvedeno. Mohlo se jednat o říčku Ochsenbach. Pěšiny se zde dělí, jedna směřuje přímo k jezeru Zollnersee a druhá, k chatě Ahornach, vede přes neschůdný balvanitý brod. Na tomto místě, po pěti hodinách těžkého výstupu, došlo k úrazu. K vybavení pana E. patřily gumou podražené boty. Podle fotografie pana E. z meziválečné doby víme, že měl do Alp horské vybavení a nosil horskou obuv. Není pravděpodobné, že při útěku ještě tuto výzbroj do vlastnil, neboť vybavení do hor se muselo odevzdávat v rámci zimních sbírek pro frontu v lednu 1942.²⁷⁶ O vhodnosti obuvi lze tedy pochybovat. Zranění, které si pan E. přivodil zapadnutím mezi mohutné balvany, mu mělo znemožnit v nejbližších dnech další pochod.

„Nach vier Stunden schweren Aufstieges passieren wir einen Steinfurt über die Gebirgsbach, ich rutsche mit meinen Gummibesohnten Schuhen – und durch den schweren Rucksack fahle ich Rücklings zwischen die Mächtige Steinblöcke. Zunächst kann ich mich nicht rühren und als ich

²⁷⁵ „Náš „nosič“ je pasáček z pastviny Ahornach vulgo Unterbergalm, jeden pohled do mé mapy mi prozradil, že toto je jedna z těch pastvin, které hledáme. Neboť se ještě dozvídám, že nahoře můžeme nocovat a kromě nás chatě není nikdo cizí, měním naší trasu a nejedeme na Zollner nýbrž na Findenig.“ Deník pana E., s. 4.

²⁷⁶ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale, s. 168.

wieder mit Annies und Walters Hilfe auf den Beinen stehe, bemerke ich neben Hautabschürfungen an beiden Armen, dass ich meinen linken Fuß nicht bewegen kann.“²⁷⁷

Tato událost vyvolává otázku, jak závislost jednoho uprchlíka na druhém ovlivňuje útěk. Pohyb v horách znamená nebezpečí ze strany přírody, počasí a nahodilých okolností. Pokud se nehoda či úraz stane jedinci osamocenému, nemá v horách velkou naději na pomoc. Stejná událost, přihodí-li se člověku ve dvojici, znamená ohrožení druhé osoby. Situace popsána v deníku je o to horší, že partnerem na cestě je žena, která není schopna, ať už z fyzických či jiných důvodů, realizovat útěk sama. Zajímavé srovnání rizik útěku ve dvojici poskytuje vyprávění Alexandra Altschula. Jeho „spolucestovatel“ se mu při útěku ztratil, cestu vzdal a vrátil se do Vídně. Později se Altschul dozvěděl, že ve Vídni zahynul. Altschul, pokud chtěl uskutečnit svůj plán, musel pokračovat v cestě sám.²⁷⁸ Vzájemná závislost a postupně sílící odpovědnost pana E. a paní M. je v deníku patrna již z vídeňských záznamů. Ohleduplnost autora deníku vůči jeho spolucestovatelce je v textu zaznamenána na více místech.

„So liege ich nun - kaum 25 Wegminuten von unserem heutigen Marschziel entfernt fast bewegungslos auf dem Wiesenboden und denke was nun geschehen soll. Walter ist inzwischen verschwunden – er trägt Annis Rucksack voraus zur Hütte und dann, nachdem er nach seinem Vieh gesehen hat mich und meinen Rucksack zu holen.“²⁷⁹

Síla vůle a snaha pan E. je dokázána popisem v textu, kdy se panu E. podařilo na dvou o sebe se opírajících tyčích, zřejmě dvou nalezených větvích, urazit za více než hodinu pětadvacetiminutový úsek cesty. Relativně dlouhý popis nehody ukazuje na její význam pro pana E. Pomoc panu E. poskytli též lidé z chaty Ahornach. Reakci spolucestovatelky neznáme. Jednalo se o první krizový moment, který mohl zmařit jejich cestu. Toho si byl pan E. vědom.

„Ich bin verzweifelt und sehe schon unsere Aktion gescheitert – da ich immer unbeweglicher werde. Die Sennern und der Halter geben mir Mut zu – aber ich sehe mich schon irgendwo unten im Spital und wage nicht auszudenken was mit Anni geschehen soll.“²⁸⁰

²⁷⁷ „Po čtyřech hodinách obtížného výstupu přecházíme kamenný brod přes horský potok, se svými gumou podraženými botami kloužu a díky těžkému batohu padám pozpátku mezi mohutné balvany. Nejdříve se nemohu hýbat a když stojím díky pomoci Anni a Waltra znovu na nohou, všímám si vedle odřenin kůže na obou pažích, že nemohu hýbat svou levou nohou.“ Deník pana E., s. 4.

²⁷⁸ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale, s. 370.

²⁷⁹ „Tak teď téměř bezvládně ležím na louce vzdálen necelých 25 minut chůze od našeho dnešního cíle pochodu a přemýšlím, co se má stát. Walter mezitím zmizel – nese dopředu k chatě Annin batoh a pak, poté co se porozhlédl po svém dobytku, má mne s mým batohem vyzvednout.“ Deník pana E., s. 4.

²⁸⁰ „Jsem zoufalý a vidím jak naše akce ztroskotává – protože jsem stále nepohyblivějším. Sýrař a chovatel dobytka mi dodávají odvahy, ale já se vidím už někde dole v nemocnici a neodvažuji se pomyslet, co by se mohlo stát s Anni.“ Deník pana E., s. 4.

3.5.2. Přijetí na horské chatě

První setkání s obyvateli horské chaty bylo podle popisu přívětivé a obyvatelé sýrárny dodávali podle deníku panu E. odvahy. Obavy pana E. že by mohl být odvezen zpět do údolí k lékaři nebo do nemocnice, byly zbytečné, protože absence zpevněné cesty k chatě umožňovala jen jednou za týden příjezd tzv. sámery s koněm nebo oslem,²⁸¹ který znamenal jediné spojení s údolím. Sámerem nazývá pan E. majitele dobytka, který jezdil se soumarem, tažným zvířetem.

„Der „Samer“ (der Viehalter) war heute mit dem Tragtier im Tal unten um Butter und Käse abzuliefern...“²⁸²

Zápis z 30. 6. popisuje léčení pana E. a obětavou pomoc paní M. V horách se i k cizím lidem chovají místní lidé stejně jako mezi sebou. Horské podmínky a omezené prostředky vyžadují vypořádat se se zraněním nebo jiným zdravotním problémem svépomocí, jednoduchými prostředky. „Sámer“, který odvážel do údolí sýr, se informoval v údolí na možný způsob léčení pana E. V údolí se tak minimálně jedna osoba dozvěděla, že na sýrárně se vyskytují cizí lidé, avšak tato informace neměla žádné další důsledky.

„Bis jetzt bekam ich kalte essigsauere Tonerdewickel und nun gehen wir zu Umschlägen mit heißer Molke – welche Anni aus der Käseküche herbeischafft.“²⁸³

V chatě byla jediná místnost na spaní na půdě. V dolní části sýrárny se totiž nacházela jen kuchyně spojená s výrobnou sýra.²⁸⁴ Jelikož pan E. pobýval v podkrovní ložnici, muselo pro něj být zdolání schodiště do podkroví velkým problémem. V této nejisté situaci v deníku popsaná starost a péče paní M. ukazuje důležitost pochodu dvou lidí najednou současně i jeho riskantnost.

3.5.3. Doklad o existenci sýrárny a o způsobu tamního života

Přítomnost života v horách za války potvrzuje exkurz do horského zemědělství. Zemědělství hrálo v nově uspořádaném župním systému významnou roli. Čtvrt roku po anšlusu byly všechny malé sýrárny vyzvány jménem ministerského předsedy Göringa, v

²⁸¹ V tomto případě využívá pan E. místní jazyk: „Samer“, „Tragtier“ – soumar, „Samer“, ten kdo jde sesoumarem. Tento v českém jazyce neexistující pojem přejímám pro označení uvedené osoby.

²⁸² „Sámer“ (majitel dobytka) byl dnes se soumarem v údolí, aby odevzdal máslo a sýr [...].“ Deník pana E., s. 4.

²⁸³ „Zatím jsem dostával studené octanohliničité zábalu a nyní přecházíme k obkladům z horké syrovátky – které Anni přináší ze sýrárny.“ Deník pana E., s. 4

²⁸⁴ Výpověď paní Josephine Buchacher, bydlištěm v obci Kirchdorf im Gailtal.

zastoupení Korutanské hospodářské komory, k plnění čtyřletého plánu zintenzivnění a zlepšení horského hospodářství.²⁸⁵ I přes populistický tah zavedení bezplatného učebního zemědělského programu, nového systému dlužních půjček a jiné výhody,²⁸⁶ nepřipojilo se celé rakouské venkovské obyvatelstvo k ideologii nacionálního socialismu. Všechny složky zemědělství byly ale novým systémem zasaženy. Zemědělství zaznamenalo velký odliv pracovních sil, který byl ještě znásoben odchodem místních venkovských mužů na frontu. Struktura pracovníků v zemědělství se tak změnila. Pro tuto práci je toto nastínění důležité, neboť ukazuje, s jakými lidmi se pan E. a paní M. mohli v horské oblasti setkat. Nedostatek pracovních sil měl za následek, že ve vysokohorském zemědělství na sezónně obhospodařovaných sýrárnách pracovaly převážně svobodné ženy, vdovy s dětmi nebo více pastevců.²⁸⁷ Na pastvinách pracovaly jako pomocníci pastevců děti z chudých a z početných rodin, na které už podíl majetku nevyšel a musely se postarat o svou existenci samy. Mléko, kus chleba a sýra byl například pro sirotky z údolí někdy jediným prostředkem k přežití. Fotografie paní Buchacher, která jako malá holčička se svými rodiči a malými sourozenci trávila za války každé léto na jiné sýrárně v oblasti blízké Ahornachu, ukazují dospívajících chlapce, kteří pomáhali na sýrárnách jejímu otci, jenž měl na dané léto pachtýřské právo.²⁸⁸ Mezi zaměstnance sýrárny patřil „Senner“, případně „Sennerin“, „Hütternbesitzer“ a „Hürtenbub“, jak píše pan E.. Oblastní horské pojmenování tak označuje salašníka odpovědného za výrobu sýra, majitele sýrárny a pastevce. Jsou to lidé z údolí, kteří se na letní sezónu přesouvají nahoru do izolace hor. Walter byl tedy zřejmě tímto pasteveckým pomocníkem, mohl to být chlapec ve věku 16 let, v roce 1942 nebyl ještě ve věku, kdy by mohl být odveden na frontu. Fotografie ze čtyřicátých let ukazují, jací chlapci na sýrárnách pracovali.²⁸⁹ Přes rok žil v údolí a v letních měsících v horách. O jeho rodině a původu nic nevíme, ale jeho náklonnost k hostům, panu E. a paní M., mohla být důsledkem chybějícího lidského článku, který chlapec potřeboval.

²⁸⁵ Brief an die Besitzer und Pächter von Kärntner Alpenkäsereien, Landwirtschaftskammer für Kärnten, Klagenfurt 21. Juni 1938, Besitz: Gemeinschaft der Gailtaler Almsennereien.

²⁸⁶ Ernst Langthaler, NS-Agrarsystem, In: NS-Herrschaft in Österreich, s. 349.

²⁸⁷ Eichwalder, Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal, s. 27.

²⁸⁸ Tamtéž a fotografie v přílohové části, pozůstalost paní Josefíny Buchacher, Kirchbach im Gailtal.

²⁸⁹ Fotografie v přílohové části, pozůstalost paní Josefíny Buchacher, Kirchbach im Gailtal.

Pan E. naznačuje živé kontakty a vazby mezi hospodářstvími. Rozhovory obou pamětníků je potvrzují a snad ještě více podtrhují jejich důležitost. Sociální kontakt, pomoc a informace z údolí hrály důležitou roli pro překonání těžké práce v horách. Informace o setrvávání paní M. a pana E. na sýrárně Ahornach se tedy mohla roznést po okolních chatách a hospodářstvích. Záznamy ze zkoušek sýra uvádí hospodáře, kteří za výrobu sýra v daném roce byli zodpovědní. Mlékárenský svaz Jižní marky, který prováděl zkoušky sýra v roce 1941,²⁹⁰ uvádí, že sýrárna Ahornach, zde uvedena pod názvem „Achornacheralpe“, byla v létě roku 1941 obhospodařována a za výrobu sýra byla odpovědná paní Barbara Neuwirth.²⁹¹ Další panem E. jmenované hospodářství, sýrárny položené v okolí, byly v hospodářské sezóně roku 1941 též využívány. Jedná se o nejbližší položenou pastvinu Waideggeralpe, Zöllneralpe, Straningeralpe a Nöblingeralpe a další. Ty všechny patřily k Hornokorutanské mlékárně se sídlem ve Villachu.²⁹²

V deníku uvedená nadmořská výška chaty neodpovídá, chata Ahornach leží níže, těsně pod hraničním hřebenem. Hranice leží nad tzv. Kesselem, kotlem, uvnitř něhož je chata ukrytá. Kessel – také kotel na výrobu sýra – je místní a v horách častý název pro uzavřená údolí ležící těsně pod hřebeny. Klečí porostlý, těžko průchodný svah znesnadňoval přímou cestu od chaty k hraničnímu hřebenu. Převýšení mezi chatou a hraničním hřebenem je asi 300 výškových metrů. Hranice byla přístupná jen traverzujícími, delšími pěšinami. Pan E. se tedy v deníku nemýlí, když píše, že hranice je od chaty vzdušnou čarou nedaleko, avšak její dosažení vyžaduje pochod náročným terénem.

„Die Bewohner unser Almkäserei, die Sennerin, der erste Halter, der 2.Halter und der Bua Walter – lauter typische Kärntner Gebirgsbauern mit denen wir uns hoffentlich recht bald anfreunden werden.“²⁹³

Autor deníku charakterizuje osazenstvo chaty. Jeho popis působí věrohodně, charakteristika osob odpovídá typu místního obyvatelstva. Pan E. v popisu horských obyvatel nehodnotí konkrétní osoby a jejich politický postoj ve vztahu k nacionálnímu socialismu. V jeho komentáři není ani náznak, že by zde vysoko v horách vnímal odraz

²⁹⁰ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Schreiben des Milch und Fettwirtschaftsverband Südmark an Oberkärntner Molkerei, Graz 1941.

Archiv sýrárenského společenství v oblasti Gailtal (Gemeinschaft der Gailtaler Almsenereien)

²⁹³ „Obyvatelé naší sýrárny, salašnice, první a druhý chovatel a klučina Walter – jsou ryzí typičtí korutanští horští sedláci, s kterými se doufejme hodně brzy spřátelíme.“ Deník pana E., s. 4.

politické situace. V popisu Vídně je jeho kritičnost patrnější. V poválečné korespondenci je jeho hodnocení tehdejší politické situace zřetelně kritické.²⁹⁴

3.5.4. Změněná identita dvou hlavních aktérů

*Es gelingt uns auch wegen unserer Verpflegung eine Lösung zu finden – so dass wir uns als Sommerfrischler die uns zugewiesene Dachkammer bald häuslich einrichten können.*²⁹⁵

Podle deníku se pan E. a paní M. vydávali záměrně za osoby na dovolené. Je možné, což ale v deníku uvedeno není, že se oba vydávali za manžele, anebo tak byli okolím alespoň vnímáni. Stejně jako v obci Birnbaum sdíleli muž a žena i na chatě Ahornach jeden pokoj. Jiná možnost nebyla. Panu E. a paní M. byl přidělen podkrovní pokoj. Znamená to, že je jejich „hostitelé“ přijali rádi, neboť domácím podle tehdejšího rozložení místností v sýrárně,²⁹⁶ nezbylo nic jiného, než nocovat, s ostatními ve stodole.

3.5.5. Nahodilí návštěvníci chaty – možná nečekaná nebezpečí

Na chatě se nacházeli místní, hospodáři a výrobci sýra. Turisté nebyli častými hosty, hraničníci – Grenzjäger – přicházeli občas. Přesto si byl pan E. možných rizik vědom, proto opatrnými otázkami monitoroval situaci a vyptával se na výskyt osob v oblasti. Získával tak informace o turistech, návštěvách a pohraničnících. Informace o přítomnosti pohraničnicků v oblasti, doplňujících zásoby mléka a sýra na sýrárnách, byla důležitá a varující.

*„Durch einige, unbemerkt in die Unterhaltung eingestreute Fragen erfahren wir – dass nicht allzu oft Grenzjäger hier Nachschau halten und wenn, dann nur um hier bei Milch und Käse zu rasten. Touristen kämen heuer auch viel seltener herauf u.s.w. Wir müssen trotzdem sehr anpassen, um den Zweck unseres Hierseins nicht zu verraten.“*²⁹⁷

Horští turisté, jak se v deníku uvádí, se v oblasti již spíše nepohybovali, což potvrzuje více pramenů. Již tehdy vedla v oblasti hřebenová stezka Karnischer Hohenweg, která je

²⁹⁴ Dopis autora deníku pana E. jeho manželce Martě E. rozené Kalwas, prosinec 1946, rodinná pozůstalost dcery autora deníku.

²⁹⁵ „Podaří se nám také kvůli našemu stravnému najít řešení – takže si můžeme jako letní hosté zařídit nám k dispozici danou podkrovní komoru.“ Deník pana E., s. 4.

²⁹⁶ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

²⁹⁷ „Díky některým, do našeho rozhovoru nepozorovaně vloženým otázkám se dozvídáme, že zde hraniční hlídky nekontrolují příliš často a když, tak jen proto, aby si odpočinuly u mléka a sýra. Turisté chodí letos stále méně do kopců atd. Přesto si musíme dávat veliký pozor, abychom neprozradili účel naší zdejší přítomnosti.“ Deník pana E., s. 4.

dnes značená číslem 403 a nazývá se Cesta míru.²⁹⁸ V této části hraničního hřebenu neležela žádná chata Německého alpského svazu, která by mohla být využita k přenocování turistů.²⁹⁹ Nejbližší západním směrem na hřebenu položená chata byla v Lesachtalu u jezera Wolayersee, tzv. Pichl Hütte (zmíněná již výše). Na východě to byly chaty svazu nad městem Hermagor. Zpráva o stavu sekce Austria Německého alpského svazu z roku 1932 ukazuje, že v západní části Korutan byla nejznámější a nejvyhledávanější turistickou oblastí horská oblast Lesachtal. Vedlejší, navazující východnější část hraničního hřebenu byla zemědělsky užívaná a nebyla členy svazu navštěvována. Hlavním důvodem byl jiný charakter hor a neexistence svazové chaty a přístřešků.³⁰⁰ Ani na italské straně v této oblasti nebyly a nejsou chaty Italského alpského svazu.³⁰¹ Pokud se někdo rozhodl vydat na túru v hraniční oblasti pohoří Gailtaler Alpen, jedinou možností pro přenocování představovaly sýrárny. Podle záznamů o chatě Ahornach z roku 1941 byla v chatě pouze jediná místnost pro nocování,³⁰² podkrovní místnost v průčelí stavení. Odvody produkce a omezené finanční příjmy mohly být nehlášenými příjmy od nocležníků částečně kompenzovány. Kromě výše uvedených návštěvníků mohli ještě na chatě počítat s návštěvou přátel a známých z údolí. Jakmile pan E. získal tyto informace, mohl zvažovat varianty, jak by se v případě ohrožení měl zachovat, jak by nečekaným hostům vysvětlil svou přítomnost v horské oblasti. Nepromyšlené řešení, například útěk z chaty do hor, by ve špatném počasí mohl být životu nebezpečným pokusem o záchranu.

3.5.6. Každodennost i v mezní situaci

Záznamy ze dne 2. 7. a 3. 7. jsou jen krátké. Ukazují na lepší se zdravotní stav pana E. Podle deníku byly již čtvrtý den svého pobytu na chatě obě osoby seznámeny s hospodáři a s chodem sýrárny. Pohostinnost místních dokazuje srdečnost salašnice k paní M., když „cizinku“ zasvěcovala do výroby sýra. Vedle adaptace a aklimatizace bylo třeba nalézt způsob soužití s lidmi, kteří poskytovali přístřeší. Byly k tomu dva důvody. Jednak aby nezavdali důvod k podezření a nepřipoutali tak na sebe pozornost, a

²⁹⁸ Karnischer Höhenweg, www.karnische-alpen.com, 16. 5. 2006. Rudovsky, Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, s. 77.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Tamtéž a Club Alpino Italiano www.cai.it 17. 12. 2006.

³⁰² Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmärk, Villach 1941.

jednak proto, že i v mimořádných podmínkách se jedinec pokouší prožít den jako každý jiný.

*„Anni ist auch wieder zuversichtlicher geworden, hilft der Sennerin in der Wirtschaft und lernt „kasen“ (Käsebereitung)“.*³⁰³

Delší setrvávání na chatě nemuselo v počáteční fázi budit podezření, neboť důvodem jejich pobytu byla prozatím indispozice pana E.. Dne 3. 7., tedy čtvrtý den po zranění, se vydává pan E. na průzkum do nedalekého okolí na pastvinu chaty Zollner Alm vzdálenou 30 minut. Jeho indispozice tudíž nepřekazila přípravu útěku. V deníku jsou tři znaky upozorňující na adaptaci na prostředí: popis každodenních úkonů na sýrárně, přejímání místního jazyka, pohyb v krajině.

3.5.7. Změna role pastevce - pomocníka

Podrobný popis pastevce Waltera v deníku ukazuje vývoj a diferenciaci chlapcovy role. Role pastevce se proměnila, k původní roli nosiče a zachránce přibývá role prostředníka, průvodce a seznamovatele s oblastí. Pozorování Waltera, jak je zaznamenáno v deníku, ukazuje autorův zájem o chlapce, o jehož věku a původu nemáme přesné doklady. V blízkosti jiného člověka projevujícího zájem, jako například v blízkosti pana E., se mohlo tedy například chlapci Waltrovi dostávat chybějícího lidského a osobního kontaktu. Jestli tak mladý hoch činil z tohoto důvodu anebo protože, jak udává deník, si ho připoutával pan E. malými dárky, nevíme.

*„Walter der Hüterbub, den ich mit verschiedenene kleinen Geschenken immer mehr an mich ziehe, fragt mich jetzt täglich, wann ich mit ihm gehen werden – damit er mir seine Ochsen die oben am Findenig – Törl weiden zu besuchen.“*³⁰⁴

Nevědomky tak tento chlapec pomáhal panu E. zorientovat se v terénu. Pan E. tak nebyl vystaven nutnosti osaměle pátrat v okolí hranice, což by nepochybně budilo podezření. V blízkosti byl místní člověk, který mohl mnoho nového říct a ukázat a náhodným hraničním hlídkám či jiným lidem vysvětlit důvod přítomnosti. Walterova role se změnila, z pomocníka - nosiče se stal horský průvodce, seznamovatel s oblastí.

³⁰³ „Anni je už zase optimističtější, pomáhá sýrárnici s hospodářstvím a učí se vyrábět sýr.“ Deník pana E., s. 5.

³⁰⁴ „Pastevec Walter, kterého si k sobě stále více připoutávám různými malými dárky, se mne teď denně ptá, kdy s ním konečně půjdu, aby mi mohl ukázat svůj dobytek.“ Deník pana E., s. 5.

3.5.8. Krátké průzkumné prohlídky a přeshraniční vztahy

Dne 4. 7. se vydává pan E. i se svou spolucestovatelkou poprvé přes nejbližší východněji položenou chatu patřící k pastvině Waidegg k hraničnímu hřebeni a sám překračuje hranici.

*„Wir gehen mit Anni auf die Waideggeralm und dann zum Findenig – Grat, wo wir Walter mit seinen Ochsen herumschreiend antreffen. Später gehen wir mit ihm hinauf zum Törl und überschreiten wir zu ersten Mal die Reichsgrenze.“*³⁰⁵

Od hraničních kamenů ležících na hřebeni masivu, kterému dominuje Findenig, padá strmý, ne však skalnatý, sráz dolů do údolí. V travnaté stráni leží italská pastvina s chatou. V místě, kde je možný přechod hranice, se otevírá pohled do Itálie. Odtud, jak správně určil pan E., je vidět jihovýchodním směrem městečko Paularo. Ostatní italské osady vidět nejsou. Jednak v blízkosti hranice neleží a jednak se těsně proti hřebeni s vrcholem Findenig vypíná paralelně masiv hory Mount Nedis. Sráz pod Findenigem, ačkoliv se nejedná o skálu, není jednoduše sestupný, avšak z opatrnosti, aby nebyl přechod hranice zaznamenám finačníky a hraničními hlídkami, musel být zdolán v tomto místě. Podle deníku své obavy v tento moment vyjádřila i paní M. Žena měla strach z těžkého terénu, avšak pomocník - pastevec znal možnosti i rizika oblasti. Co bylo menším rizikem? Obě osoby se musely rozhodnout, zda volit neschůdný terén nebo riskovat setkání s kontrolními orgány. Kamenný pozůstatek domku finanční služby v deníku zaznamenaný se v oblasti stále nachází. V mnoha případech šlo o stavby anebo jejich zbytky z počátku století a z první světové války. Tento domek využívaný finačníky si pamatoval i pan Wasserteuerer, který za války pracoval jako mladý chlapec na sýrárně patřící jeho rodině, na nedaleko položené sýrárně Klein Kordin.³⁰⁶

*„Der Abstieg hier scheint sehr schwer zu sein – deshalb deutet Anni nur für mich verständlich hinüber auf die Straningeralm. Von Walter erfahren wir dann gelegentlich, dass drüben auf der „Straningerseite“ ein Finanzwachthaus sei, deshalb ist dieser Gegend für uns „uninteressant“.“*³⁰⁷

Záznam z 5. 7. poukazuje na to, že zdraví a počasí hrálo důležitou roli v rozhodování a především ve vývoji situace a událostí. V deníku je uveden záznam o

³⁰⁵ „Jdeme s Anni na pastvinu Waideggeralm a pak k hoře Findenig, tam narážíme na Waltra jak pořvává na své voly. Později s ním jdeme nahoru k průsmyku a přecházíme porvé říšskou hranici.“ Deník pana E., s. 5.

³⁰⁶ Výpověď pana Christofera Wassertheuera, bytem Wassertheuerberg, Gailtal, Kärnten. 15. 5. 2005.

³⁰⁷ „Sestup zde vypadá obtížný, proto ukazuje Anni, jen pro mne srozumitelně – na druhou stranu na (pastvinu) Straningeralm. Od Waltra se pak příležitostně dozvídáme, že na druhé straně na straně Straningu je domek finanční stráže, a proto je toto okolí pro nás nezajímavé.“

vysokohorské bouři a jejích důsledcích, které zasáhly i hospodářství. Bleskem byla zabita jedna kráva a stádo se zatoulalo, neboť v tu dobu nebyly pastviny oploceny.³⁰⁸ Walter musel hledat stádo na italské straně, kde se setkal s italským sýrárníkem, u něhož mohl nechat svůj nalezený dobytek.

„In diesem Zusammenhang erzählte heute der Bub der Sennerin von einem etwas deutsch sprechenden italienischen Hirten, der ihm die Erlaubnis gab, seine Ochsen des Nachts in einem italienischen Rinderstall, circa 4-5000 Schritte vor der Grenze entfernt einzustellen.“³⁰⁹

Nečekaná situace napomohla tedy k seznámení s německy hovořícím Italem, který mohl sehrát roli dalšího pomocníka.

„Walter war mit der Lösung zufrieden, weil ihm dadurch das viele Stunden dauernde nicht ungefährliche Suchen der „verlaufenen Tiere“ erspart bliebe und mich interessierte „der Italiener“ wieder aus einem anderem Grunde. Sollte es etwa unserer Führer werden.“³¹⁰

Dne 6. 7. již uplynul týden od příchodu na chatu. Přestože bolesti neustupovaly, rozhodl se pan E. využít Waltera a vydat se s ním k italskému chlévu.

„[...] deshalb muss ich heute mit Walter hinauf, mir den „wallischen Ochsenstall“ zu bestehen.“³¹¹

K lokálním specifikům patří jak přeshraniční kontakty, tak dialekt, v deníku zaznamenaný. Místní dialekt používá adjektivum „wallisch“ pro označení osob z italské strany, „der Wallische“ znamená Ital, adjektivum „windisch“ pro označení osob ze slovinské strany, „der Windische“ znamená Slovinec. Po zdařeném přechodu hranice, značené hraničními kameny přes tzv. Törl, usnadňující průchod přírodním průsmykem s prameništěm, došli k italské sýrárně a pan E. „uviděl“ v italském pastevci, jak sám uvádí, šanci a dalšího „pomocníka“.

„„Buon Giorno!“ und wir sind inmitten von 8-10 italienischen Hirten. Bald habe ich den „deutschsprechenden“ herausgefunden und versuche mit ihm ins Gespräch zu kommen. Gastfreundlich bietet uns Polenta und Milch an.“³¹²

Jakou měl pan E. znalost italštiny nevíme, je možné, že ovládal základy z období války. Italova znalost němčiny je pravděpodobná, neboť soužití horalů, kteří přeshraničně

³⁰⁸ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

³⁰⁹ „V této souvislosti vypravoval ten hoch dnes salašnici o jednom trochu německy mluvícím italském pastýři, který mu dal svolení postavit své voly na noc do italské stáje vzdálené přibližně 4 - 5000 kroků od hranice.“ Deník pana E., s. 5.

³¹⁰ „Walter byl s tímto řešením srozuměn, neboť byl ušetřen nebezpečného hledání „zatoulaných zvířat“ trvajících celé hodiny a mne zas zajímal „ten Ital“ z jiného důvodu. Možná by se mohl stát naším průvodcem.“ Deník pana E., s. 5.

³¹¹ „[...] proto musím ještě dnes s Waltrem nahoru, prohlédnout si tu italskou volskou stáj.“ Deník pana E., s. 5.

³¹² „„Dobrý den!“ Jsme uprostřed 8 – 10 italských pastýřů. Brzy jsem našel toho „německy mluvícího“ a snažím se s ním začít rozhovor. Pohostinně nám nabízí polentu a mléko.“ Deník pana E., s. 5.

obchodovali v rámci sýrárenské spolupráce a horských spolupracujících svazů přirozeně vyžadovalo základní znalost jazyka.³¹³ Kromě toho rozšířené a rentující se pašeráctví v oblasti se bez minimální znalosti jazyka neobešlo. Při seznámení s doposud neznámým člověkem se musel pan E. rozhodnout, zda a jak mu svůj plán svěřit, což nebylo lehké. Znovu se tedy objevuje kategorie pomocníka, v pořadí již čtvrtého a tentokrát obzvláště důležitého. Pan E. uvádí, že měl být Walter role pomocníka zbaven. To znamená, že je do svého plánu nechtěl blíže zasvětit. Odpolední návštěva (dne 7. 7.) italského sýrárníka svědčí o tom, že se pan E. rozhodl jednat sám. Hodnotí rozhovor s italským sýrárníkem jako složitý a píše, že se s nepořízenou musel vrátit zpět. Sdílet záměr italskému sýrárníkovi byl pochopitelně riskantní čin pro obě strany a nutnost rozhodnutí byla na straně Itala. Je ale možné, že se z jeho strany jednalo o taktické vyjednávání o protislužbě. To jsou však pouze domněnky.

3.5.9. Zvláštní deníkový záznam

Zápis ze 7. 7. není jasný. Již podruhé dochází k odeslání nepotřebných věcí do Vídně, tentokrát dokonce z vysoko položené chaty. Obsah zásilky a adresát nejsou známé. Je možné, neboť 7. 7. to byl právě týden, co byl „sámer“ s produkcí mléka a sýra v údolí, že pan E. využil „sámera“ k odeslání balíku. Vysvětlení tohoto jednání nemáme, čin mohl vzbuzovat podezření, proč „turisté“ nechávají odeslat na vídeňskou adresu část svých zavazadel.

*„Gestern haben wir wieder unsere Rucksäcke kontrolliert, da dieselben trotz der „Erleichterung“, in Birnbaum noch immer schwer und voluminös sind, haben wir verschiedene entbehrliche Sachen herausgesucht, die wir heut per Post nach Wien senden.“*³¹⁴

3.5.10. Vzpomínky na domov a zmínky o rodinných příslušnících

V deníku se nachází pouze jeden záznam dokládající vzpomínky na rodinné příslušníky uprchlíků. Zda a jak se při své nelehké situaci vraceli oba utečenci ve vzpomínkách ke svým blízkým, nevíme. Za téměř měsíc nepřítomnosti ve Vídni se situace změnila, rodiče paní M. byli odvezeni do Terezína. V záznamu z 8. 7. vzpomíná pan E. na svou matku, neboť toho dne měla narozeniny (89 let).³¹⁵ V této souvislosti se

³¹³ Rudovsky F., Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, s. 177.

³¹⁴ „Včera jsme zase kontrolovali naše batohy, neboť jsou i přes „odlehčení“ ve (vesnici) Birnbaum stále ještě těžké a objemné, vybrali jsme různé nepotřebné věci, které dnes posíláme poštou do Vídně.“ Deník pana E., s. 6.

³¹⁵ IKG Wien, http://www.ikg-wien.at/static/unter/html/re_index.htm 22. 2. 2006.

vrací ke dni útěku. Z textu je patrná emoce a nejistota. Pan E. si kladl otázku, co se s jeho starou matkou mezitím stalo.

„Heute denke ich an meine Mutter – die ihren 89 Geburtstag feiert. Ich weiss nicht einmal, wo sie diesen Tag verbringt, denn als ich sie am 18. Juni also vor drei Wochen verließ holte man die Arme eben ab – unbekannt wohin?“³¹⁶

Vybavuje si moment odchodu z matčina bytu, i to, že do bytu měla přijít kontrola. Z textu lze vyrozumět, že pan E. věděl, že matka mohla být odvezena na jiné místo.

Paní E. podle záznamů magistrátu v den svých narozenin již nebydlela v ulici, kde ji její syn před svým odchodem viděl naposled. Deset dnů po jeho odchodu, 26. 6., byla přestěhována do domova v ulici Seegasse. Zde bydleli do 28.6. před deportací do Terezína též rodiče paní M.³¹⁷ O vzpomínkách paní M. na její rodiče z textu nic nevíme. Jistě však na své blízké myslela. Riskantní cestu podstoupila s cizím mužem v nejisté situaci. Jiný záznam o rodinných příslušnících se již v deníku nevyskytuje. To však nemusí znamenat, že pan E. a paní M. o svých rodičích, dětech, svých nejbližších nepřemýšleli. Chybí-li záznam o tomto tak intimním projevu člověka, jakým vzpomínání na blízké osoby bezesporu je, dokazuje to, jak citlivě lidé na útěku tuto náročnou situaci mohli prožívat. Uvědomovali si svou odpovědnost za své blízké, které zanechali v nebezpečné situaci, přemýšleli o tom, kde se jejich blízcí nacházejí, zda ještě žijí, upínali se k smyšleným představám o jejich osudu. Toto vzpomínání na rodinné příslušníky například dobře ukazuje Elie Wiesel v knize Noc.³¹⁸ Ta sice popisuje extrémní situaci v koncentračním táboře a jedná se o paměti psané po válce, avšak ukazuje, jak právě pro člověka v koncentračním táboře, člověka vytrženého z kontinuity každodenního života a mezilidských vazeb, bylo důležité a přirozené vracet se do vzpomínek na život před válkou, do dětství, doufat, že blízcí ještě žijí.

3.5.11. Pokračující kontakty a krize s italským pomocníkem

8. července podnikl pan E. třetí návštěvu italského sýránka. Jeho identitu ani chatu však bohužel díky nepřesnému popisu a zániku mnoha chat na italské straně nemůžeme doložit. Hodnotícím stylem popisuje pan E. navázání na poslední nezdařeně zakončený rozhovor, který měl tohoto dne znovu dramatický průběh. Uvádí, že si

³¹⁶ „Dnes myslím na svou matku – která slaví své 89 narozeniny. Ani nevím, kde tento den tráví, neboť když jsem ji 18. června, tedy před třemi týdny opustil, právě ji chuděru odváželi – neznámo kam?“ Deník pana E., s. 6.

³¹⁷ M-3411-112/05, Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948.

³¹⁸ Wiesel, Noc.

netroufl vyslovit žádost, aby ho italský sýrárník vzal s sebou do obce Paularo, nejbližší položeného větší osady. Poprvé se v deníku objevuje přímo formulovaná otázka týkající se žádosti o pomoc a dokonce o převod přes hranici. Pan E. položil přímou otázku a musel se tudíž konfrontovat s přímou odpovědí. Ta v tomto případě byla jasně zamítavá.

„Er lehnte kurzerhand ab – „non – non – nix! Geht nix!“ Ließ mich stehen und lief etwas italienisch murrend davon.“³¹⁹

Přímá řeč a fonetický přepis řeči Itala dokládá emočně zabarvenou situaci. Zamítnutí mohlo znamenat zhroucení dosud slibně vypadajícího plánu. Podobně jako každá krizová situace, která nastala v průběhu útěku, mohla i tato změnit celý vývoj události. Byla tedy dalším klíčovým momentem v řadě. Odmítnutí a útek italského sýrárníka pana E. vystrašilo a vrátil se hraničnímu kameni. Situace je vysvětlitelná tím, že došlo ke konfrontaci dvou různých jedinců, dvou v nejistotě se nacházejících osob. Charakteristickým projevem v krizových situacích a za války je nedůvěřivost, která může být umocněna v hraničních a multiregionálních oblastech a posílena lokálními stereotypy. Poznámku pana E., který se podle textu domníval, že jej italský sýrárník považoval za německého špiona, je nutné hodnotit s přihlédnutím k dvěma vysvětlením. Jde o osobní interpretaci pana E., který byl sám v situaci ohrožení a nejistoty. Jak jej italský sýrárník vnímal, za koho jej považoval, nevíme. Tato situace, však poukazuje na strach pana E., který však v tuto chvíli neměl na vybranou.

„Der Mann traut mir scheinbar nicht, hält mir für einen deutschen Spion oder sonst einen gefährlichen Menschen.“³²⁰

Při útěku čekala pronásledované různá rizika, která mohla částečně nebo definitivně změnit situaci. Byly to razie, prohlídky osobních dokladů, přírodní nebezpečí, zranění, ale i kontakt s lidmi. Setkání neznámých osob, které byly samy v nebezpečí a byly nuceny spolupracovat, vyžadovalo odvahu riskovat, protože spolehlivost o pomoc žádané osoby se nedala ověřit. Ještě téhož dne přinesl Walter vyslaný italským pastevcem zprávu pro pana E. Ital vzkázal, že chce s panem E. o samotě mluvit.

³¹⁹ „Krátce odmítl – Ne – ne – nic! Nejde to!“ Nechal mne stát a utíkal něco italsky mumlajíc odtamtud.“ Deník pana E., s. 7.

³²⁰ „Ten člověk mi očividně nevěří, pokládá mne za německého špiona nebo za jinak nebezpečného člověka.“ Deník pana E., s. 7.

„Wir gehen von der Hütte weg und er erzählt mir heimlich: „Der Wallische“ – lasse mir sagen, er habe mit mir zu reden und erwarte mich zu diesem Zweck noch heute Abend um 8 Uhr am Grenzstein beim Törl.“³²¹

Důvod změny jeho názoru neznáme. Pan E. musel věřit tomu, že se nejedná o léčku, a riskovat, vydat se na domluvenou schůzku k hraničnímu kameni. Nebezpečné bylo i to, že o pokračujících kontaktech pana E. s italským pastevcem věděla i třetí osoba, Walter, kterého se snažil pan E. od momentu vyjednávání s Italem od sebe vzdálit. I tento čin však mohl být riskantní, neboť mohl vzbudit zájem pozornostichtivého chlapce, s kterým byl dříve pan E. podle záznamů deníku ve velmi blízkém kontaktu.

3.5.12. Sýrárna jako základna a prostředí pro osamocenou paní M.

Popis návratu pana E. do sýrárny na rakouské straně a podrobné zachycení práce paní M. v hospodářství ukazuje na dvě základní role provizorního bydliště. Sýrárna představovala základnu, nocležiště, stabilní úkryt, do kterého se dva uprchlíci mohli vracet a který jim dával zázemí. Nemuseli proto útek podniknout hned po příchodu do hor, mohli ještě mapovat situaci a nepřecházet hranici ihned, jako tomu bylo v mnoha jiných případech. Dále znamenal pobyt na hospodářství bezprostřední dostupnost základních potravin, mléka, chleba a vody.

„Bald bin ich wieder unten in unserem Stützpunkt und finde Anni beim Käsekessel arbeitend. Jedenfalls macht sie Fortschritte beim „Kassen“ denn sie bereitet heute den „Schotten“ schon allein.“³²²

Druhou roli sehrála sýrárna pro oba uprchlíky, jak je patrné ze záznamů deníku, v rovině sociálněpsychologické. Deníkový zápis o sblížení paní M. se salašnicí, která ji zaučovala do výroby sýra a nechala pomáhat v kuchyni, ukazuje na začlenění obou osob do každodenních úkonů na hospodářství a mezi obyvatele sýrárny. To mohlo znamenat uklidnění po cestě, jakési navracení do všednodenních dnů. Většinou se o spravování sýrárny a výrobu sýra starala právě žena.³²³ I to mohlo zjednodušit situaci paní M., která zůstávala na sýrárně, když se pan E. vydával na průzkum okolí. Paní M. tak měla náplň dne, měla s kým komunikovat a její pozornost nebyla zaměřena pouze na útek.

³²¹ „Jdeme pryč od chaty a on mi potajmu povídá: „Ten Ital - mi nechává vzkázat, že si chce se mnou promluvit a očekává mne z toho důvodu ještě dnes večer v osm hodin u hraničního kamene v průsmyku.“ Deník pana E., s. 5.

³²² „Brzy jsem zpět dole u naší základny a shledávám Anni pracovat u hrnce na výrobu sýra (sýrařského hrnce). Rozhodně dělá pokroky, protože speciální uzený sýr Šoten připravuje již sama.“ Deník pana E., s. 5.

³²³ Jednalo se zřejmě pak podle záznamu Mlékárenského svazu o paní Barbaru Neuwirth, která pocházela z hned v údolí z velice blízko položeného statku na tzv. stinné straně. Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmärk, Villach 1941.

Paní M. trávila přímo na chatě více času než pan E., zůstávala tam podle deníku celý den sama. Právě na jejím příkladě je možné demonstrovat i druhou roli chaty jako důležité základny. Sýrárna byla místem sociálních vazeb, interakce a symbolů každodennosti hrála důležitou roli pro téměř 43 let starou ženu z městského prostředí. Žena se musela přispůsobit venkovským horským podmínkám, bylo zde k dispozici pouze primitivní hygienické zázemí. V roce 1942 byla voda přiváděna do kaménky (kamenného koryta) pouze před chatu³²⁴ a bylo ji možné ohřát pouze na krytém ohništi v přízemní hlavní místnosti.³²⁵ Soukromí poskytoval podkrovní pokoj, který paní M. a pan E. dostali k obývání. Ten znamenal přístřeší a přes den pro paní M. i soukromí, avšak jinak jej paní M. sdílela s panem E., donedávna cizím mužem. Přítomnost salašnice vykonávající svou každodenní práci mohla představovat pro paní M. určitý skutečnost vyrovnávající bod. Jelikož deník není psán paní M., její vnímání situace neznáme. Ale protože pan E. věnuje v záznamech konání paní M. na sýrárně detailní pozornost, je možné se domnívat, že tato skutečnost znamenala rovněž pro pana E. určité uklidnění. Deníkový popis a záznam života na sýrárně upozorňuje na to, že i válečný den je všedním dnem, dnem jako každý jiný.

Jazyk, kterým pan E. píše, je ovlivněn místním dialektem a používá pojmy ze sýráren. „Kassen“ – sloveso označující výrobu sýra vzniklo z přetvořeného a v dialektu používaného slova Kass nebo Käss, správně Kasse. Käsekessel znamená v doslovném překladu kotel na výrobu sýra.

Prodlužování a oddalování definitivního přechodu přes hranice mělo tyto v chronologickém pořadí následující důvody: změna volby oblasti pro přechod hranice, zranění pana E. při výstupu z Gailtalu a následná rekonvalescence, mapování původně pro přechod hranice nezamýšlené oblasti, a nakonec několikrát vyjednávání s italským pomocníkem a pomocníkově zdráhání. Nejdřív se Ital zdráhal, poté domluvené večerní setkání odvolal. Tyto Italovy signály musely vyvolávat podezření a nejistotu. Pan E. si kladl v deníku otázku, co Itala k tomuto kroku přimělo.

„...oder aber er hält mich für einen schlechten Menschen – und lockt mich in eine Falle, um mich oben der Behörde auszuliefern.“³²⁶

³²⁴ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941
V hlavní místnosti budovy byl postavený kotel na výrobu sýra, pod kterým hořel tehdy ještě otevřený oheň.

³²⁶ „[...] nebo mně také považuje za (špatného)/nebezpečného člověka – a vžene mne do pasti, aby mne nahoře předal úřadům.“ Deník pana E., s. .

Zrušení setkání italského pastevece s panem E. s výmluvou na stav počasí mělo poskytnout čas na promyšlení situace. Tak se umocnila a prodloužila situaci nejistoty.

3.5.13. Hranice Východní marky s Mussoliniho Itálií

Popis ranní situace u hraničních kamenů, kde se dne 9. července odehrálo domluvené setkání pana E. s italským sýrárníkem, poukazuje na průchodnost hranice a na přeshraniční kontakt mezi korutanskými a italskými respektive furlanskými horskými zemědělci.³²⁷ Záznam ale uvádí, že se na hřebeni nevyskytovali jenom horští zemědělci, ale taktéž italští muži s nůšemi, kteří přicházeli k hranici z rakouské strany. Pan E. je rozeznal podle italského jazyka, avšak podle jeho popisu byli přístupni ke komunikaci v německém jazyce. Fakt, že Italové přicházeli k hranici z rakouské strany v ranních hodinách, značí to, že se zdržovali na území Východní marky delší dobu a můžeme se domnívat, že nikoli legálně. Popis deníku značí, že se italsky mluvící pasanti nechovali záměrně nenápadně a že nechvátali přímo přes hranici. Kromě těchto Italů přišli na místo „finančníci“. Ti dosud poklidnou situaci změnili. Proběhla kontrola dokumentů a rychlý únik Italů na druhou stranu hranice.

Pro pana E. mohlo setkání Italů s finančníky znamenat nebezpečí. Situaci sice detailně popisuje, ale nepíše o strachu. Z popisu této situace lze odvodit, že se jednalo o finančníky chránící hranici před pašeráky. Podle výpovědí pamětníků, kteří ale o tomto tématu neradi hovoří, se o výskytu pašeráků na hřebenech vědělo. Mluví se o tzv. muži bez hranic, „*Mann ohne Grenzen*“.³²⁸ Zprávy Alpského spolku dokládají výskyt pašeráků a jejich roli v lokálním turismu a v regionálním hospodářství již od konce 19. století.³²⁹ Záznamy dokonce ukazují, že tito lidé, ať již z italské nebo z korutanské strany, byli známí díky Německému alpskému svazu i za hranicemi Korutan.³³⁰ Finančníky požadované povolenky pro přechod hranice literatura dokládá pouze na přelomu 20. a 30. let.

„Kurz darauf kommen einige Italiener mit Holzbündeln am Rücken den deutschen Hang herauf und rasten in unserer Nähe; ich biete allen Zigarretten und bald qualmt Alles um mich herum. Plötzlich zupft mich ein Italiener beim Rock und deutet auf einige des Weges kommende Männer in Lederhosen. „Finanzieri? Finanzieri?“ – ich beruhige die Leute und sage „Turista!

³²⁷ Na hřebenech v oblasti Lesachtalu ve skalnatých úsecích, bylo možné ojedinelé průchodné úseky hranice střežit, naproti tomu v oblasti Gailtalu nebylo možné střežit hranici v celé své délce z topografického důvodu. Fotografie v přílohové části. Archiv autorky.

³²⁸ Výpověď pana Christofera Wassertheuera, Wassertheuerberg, Gailtal, Kärnten. 15. 5. 2005.

³²⁹ Rudovsky, Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria, s. 267.

³³⁰ Tamtéž, s. 80.

Turista!“. Die Italiener nehmen ihre Holzbündel hoch und wollen gehen aber schon steht einer der „Turisiten“ vor uns, nimmt seinen Rucksack an dem eine Pistole hängt - zeigt Plakette und ruft uns barsch zu: „Grenzsicherungsstreife! Ausweisen“ Der deutsch sprechende Italiener springt über die Grenze „Drei Touristen „ihm nach“, holen ihn wieder zurück - können denselben aber nicht hindern, dass er sein Holz in „Italien“ abwirft. Nun beginnt ein Verhör mit den Italienern: „Wieso? Warum? Holzdiebstahl auf deutschem Boden. Grenzübertrittschein!“³³¹

Z textu vyplývá, jak si pan E. celé setkání a celou událost zapamatoval, jak ji vnímal. Zaznamenává rozlišení národnostních skupin podle charakteristických znaků, oblečení a podle jazyka.

Chlapec Walter, disponující údajně povolením k přechodu hranice, sehrál svou další roli při setkání s finančníky. Pan E. nebyl hlídkami zastižen při konverzaci s Italy sám, setkání byl přítomen místní člověk, Walter. Pan E. předložil podle záznamu v deníku všechny své dokumenty, z nichž některé byly falšované, jiné byly vybrány záměrně tak, aby poukázaly na příslušnost a věrnost k Říši. Tyto dokumenty se nezachovaly. Osobní průkaz a dovolenka musela být falšovaná. Legitimace o vlastnictví Hindenburgova kříže německých frontových vojáků první světové války mohla,³³² a to právě v této hraniční oblasti, panu E. pomoci.

„Walter zeigt ruhig seinen Grenzüberschrittschein und ist bald erledigt, ich stelle mich als Urlauber und Sommerfrischler auf der Unterberger Alm wohnend vor und zeige meine Ausweispapiere: 1. amtl. Lichtbildausweis, 2. Urlaubschein, 3. meine Legitimation als Besitzer des Hindenburgehrenkreuzes für deutsche Frontkämpfer von 1914 – 1918. Mit einem: „Geht in Ordnung Herr Ingenieur!“ Bin auch ich kontrolliert. Während die Italiener über die Grenze gejagt werden.“³³³

I přes setkání s hraniční hlídkou realizoval pan E. schůzku s italským pomocníkem na druhé straně hranice. Schůzka s již obeznámeným Italem se konala v nepřítomnosti mužů, kteří se na chatě právě nacházeli.

331 „Krátce nato stoupají po německém svahu nějací Italové s otýpkami dřeva na zádech a odpočívají v naší blízkosti; nabízím všem cigarety a brzy kolem mne všechno dýmá. Najednou mne tahá jeden z Italů za kabát a ukazuje na nějaké po té cestě přicházející muže v kožených kalhotách. „Finančníci? Finančníci?“ – uklidňuji ty lidi a říkám „Turista! Turista!“ Italové zvedají své otýpky dřeva a chtějí jít, ale už stojí před námi jeden z těch „turistů“, bere svůj batoh na kterém visí pistole, ukazuje svou plaketu a drsně na nás volá: „Hraniční kontrola! Dokumenty“ Německy mluvící Ital přeskakuje přes hranici „Tři turisté „za ním“ a berou ho zase zpátky, nemohou mu ale zabránit, aby dřevo odhodil v „Itálii“. Teď začíná výslech s Italy: „Jak to? Proč? Krádež dřeva na německém území. Povolení k přestupu hranice!“ Deník pana E., s. 6.

332 KA/I, Karton-Nr.: 1126, Ort/Land/Körper: WIEN, Geburtsjahr: 1887, Inhalt: Du – Ep. Kriegsarchiv, Österreichisches Staatsarchiv (OESTA). Podle dokumentů v tomto kartonu disponoval pan E. Stříbrnou medailí za statečnost 1. a 2. třídy. O ocenění Hindenburgovým křížem není v záznamu Válečného archivu záznam.

333 „Walter ukazuje v klidu své povolení k přestupu hranice a je brzy vyřízen, já se představuji jako člověk na letní dovolené, bydlící na pastvině Unterberger Alm ukazují své průkazy: 1. úřední průkaz s fotografií, 2. povolení k dovolené 3. legitimaci nositele Hindenburgova kříže pro německé frontové vojáky z let 1914–1918. S pouhým „To je v pořádku pane inženýre!“ jsem i já zkontrolován, zatímco Italy honí přes hranici.“ Deník pana E., s. 6.

Situace na hranici Východní marky s Itálií za druhé světové války není v literatuře dostatečně popsána. Pfeifer o kontrole zelené hranice nepíše.³³⁴ Zlomem v situaci na hranici byl až podzim roku 1943, tedy situace po pádu Mussoliniho režimu. Útěk pana E. a paní M. se odehrál ještě v prvním období, tedy do roku 1943. Hranice byla průchodná pouze na hraničních přechodech při prokázání se platnými cestovními doklady.³³⁵ Pasy označené písmenem „J“ přechod hranice neumožňovaly. Pan E. a paní M. by při pokusu překročit hranici na hraničních přechodech museli riskovat a prokázat se falešnými cestovními doklady. Zelená hranice, jdoucí po hřebenech a dělicí italské Friulsko od rakouských Korutan, nebyla neprostupně uzavřena jako za první světové války,³³⁶ avšak její přechod na neoznačených místech byl ilegální. Z nařízení o trestném přestupu hranice vyplývá,³³⁷ že pokud byl uveden v dokladu důvod, trasa cesty a lhůta opravňující používání, pobyt v hraničním pásmu byl umožněn. Podle nařízení z 27. května 1942 platilo od 1. června nařízení o přechodu hranic. Toto nařízení uvedené v časopise Jüdisches Nachrichtenblatt 12. června zastihlo tedy ještě pana E. ve Vídni.³³⁸ Zda toto nařízení znal, nevíme. Podle § 1 měl být pokutou, kázníci či věznicí potrestán každý, kdo přestoupil hranici na místech mimo hraniční přechody a bez cestovních dokladů.³³⁹ Hraniční oblast byla oficiálně uzavřena až na přelomu roku 1943/1944.³⁴⁰

Italskou alpskou oblastí, která je zkoumána v souvislosti s evropskými židovskými uprchlíky, je severozápadní část Itálie. Jedná se o alpskou oblast hraničící se Švýcarskem a Francií. Záznamy o přechodech hranice Východní marky a italského Friulsku–Benátska jsou ojedinělé, stejně jako záznamy o ilegálních přechodech z Jižních Tyrolska

3.5.14. Znalost pohybu v terénu. Paralela s Primem Levim

Vysokohorská oblast vyžaduje dovednost pohybu v krajině. Ze záznamů pana E. je patrná jeho znalost hor. Umění pohybovat se v krajině, sledovat okolí, změny počasí, hledat skrýše pro případ nečasu, hledat pěšiny, na které není hlídkami vidět, to vše bylo

³³⁴ Pfeifer H., Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung, 1941. Situaci na daném území za první světové války je věnována velká pozornost. Bylo vydáno velké množství publikací, v obci Kötschach-Mauthen existuje tématu věnované museum.

³³⁵ Jüdisches Nachrichtenblatt 12. 6. 1942.

³³⁶ Tamtéž.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Jüdisches Nachrichtenblatt 12. 6. 1942.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ Eichwalder, Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal, s. 92.

pro uprchlíka v blízkosti hranice důležité. Ovšem místní člověk mohl navíc podat nejlepší informace o místech příhodných pro úkryt, o místech, z nichž mohly hlídky celou oblast dalekohledem kontrolovat. Z deníkových zápisů je patrné i to, že pan E. pozoroval Waltrův pohyb v terénu a z něj se učil. Jeho vysoká všímavost je z deníku patrná a vnáší do textu autenticitu.

„Ich eile wieder zurück über die Grenze, muß aber diesmal besonders aufpassen, denn vom Hang zum „Hohen Trieb“ suchen einige Personen mit Ferngläsern das Terrain ab, welches ich durqueren muß. Sollte der Italiener mit diesbezüglichen Bemerkung Recht haben?“³⁴¹

Primo Levi věnuje ve své knize *Das periodische System* jednu kapitolu prvku železo.³⁴² Leviho krátké pojednání ukazuje specifičnost propojení člověka a vysokých hor, používá přípodobnění k prvku železo. Mladý Levi pozoroval svého přítele při pohybu v horách, všímal si jeho vnímavosti k horské krajině. Příklad Leviho, který prožíval jedno období svého života v italských Alpách, kam jako mladý chlapec z města jezdil za svým přítelem, ukazuje dva zajímavé aspekty. Jde o chování a život člověka v horách a vnímání, pozorování hor a horalů člověkem z jiného prostředí. Železo znamená v tomto případě sílu člověka a sílu hor. Pokora a respekt člověka k přírodě je jedním z předurčujících elementů pro přežití v náročných přírodních podmínkách, jakými hory bezesporu jsou. Leviho pozorování přítele z hor a učení se od horského průvodce připomíná vnímání a zkušenosti pana E. Stejně jako pan E. využil osobní znalost oblasti jihozápadních Korutan z období první světové války, využívá i Levi své zkušenosti z mládí v jiné etapě války.

Z deníku vyplývá, že pan E. pozoroval hory a že znal panoramata rakouských Alp. Je však málo pravděpodobné, že by viděl z hřebene této části Kernských Alp vzdálenou Salcburskou horskou sestavu. Můžeme se domnívat, že byl spíše nadšen obrazem horských vrcholů zasypaných sněhem v letních měsících, jmenoval seznam jemu známých či blízkých rakouských alpských oblastí. Nevíme, zda měl k dispozici dalekohled, který by mu jistě situaci a pohyb po horách usnadňoval. Je málo pravděpodobné, že měl svůj vlastní, dalekohledy se totiž v 1941 odevzdávaly Židovské obci.³⁴³

³⁴¹ „Chvátám zpátky přes hranici, musím ale tentokrát dávat obzvlášť pozor, neboť od svahu (směrem k vrcholu) k „Hoher Trieb“ je terén, který musím projít, prohledáván dalekohledy. Měl Ital s těmi poznámkami pravdu?“

³⁴² Levi, *Das periodische System*, Süddeutsche Zeitung, München 2004, s. 42.

³⁴³ Bailer, *Erzählte Geschichte*. Band 3: Jüdische Schicksale, 168.

„Im Gailtal reicht der Schnee ziemlich weit hinunter und die Almen in Drautal mit dem vielen Vieh oben sind ebenfalls mit Schnee bedeckt. Dafür präsentieren sich die 3000er in Osttirol und im Salzburgischen, die Schobergruppe der Großglockner und alle Gipfel rund um Sonnblick als herrlichstes Winterdiorama.“³⁴⁴

3.5.15. Vývoj ve vztahu donedávna neznámých lidí, ženy a muže

Vztah pana E. a paní M. se v průběhu celé cesty měnil. Vyvíjel se v důsledku nových událostí, zvykáním si na různá prostředí a v různých více či méně obtížných situacích. Podle deníkových zápisů si pan E. své spolucestovatelky všiml, přemýšlel o paní M., dalo by se říci, že za ni cítil určitou zodpovědnost. V jakých situacích reflektoval pan E. paní M.? Po delší době na sýrárně a určité adaptaci na horské podmínky jakoby si paní M. zvykla. V čase, kdy se pan E. vydával na průzkum okolí, zůstávala paní M. na chatě sama s domácími. V deníku je zaznamenáno, jak se navzájem obě osoby vyhlížely, očekávaly. Popisy okolního prostředí jsou věrohodné. K chatě se schází pěšinami, nezalesněným lučním terénem. Z výše položených míst a z vrcholu hory Findenig je vidět na sýrárnu a pohyb osob po hospodářství je vidět jako z ptačí perspektivy.³⁴⁵ O společné komunikaci víme jen málo. Jak vyplývá ze záznamů deníku, využívaly obě osoby pro společné rozhovory procházek, aby nebyly rušeny. Jak detailně se však pan E. paní M. sděloval, zda ji informoval o rizicích a o svých eventuelních nejistotách, není známo, stejně jako nevíme, jaké informace měla paní M. ještě ve Vídni, tedy před započítím celé cesty. Ukazuje se tak jejich sílící vztah a vzájemnost.

3.5.16. Další posunutí odchodu

Ve Vídni vyplývaly změny plánu a příprav převážně z nastalých okolností – náhlých nečekaných událostí: kontrol, razíí, transportů atd. Situace byla následně řešena v rámci města, v jeho ulicích, domech, úkrytech, apod. Ohrožení bylo převážně ze strany obyvatel města a z organizační rutiny nacistického aparátu. Na venkově byly změny plánu důsledkem nejen náhlého vývoje událostí. Změněná situace byla následně řešena v rozsáhlejší a pestřejším prostoru, který tvořily venkovské osady, vesnice, osamocená horská stavení, stejně jako pestrá členitá krajina, údolí, lesy a horské

³⁴⁴ „Sníh dosahuje poměrně daleko do údolí řeky Gailtal, a pastviny v údolí řeky Drávy (Drautalu) s dobyt看 nahoře jsou také pokryty sněhem. Tak se ukazují třítisícovky ve Východním Tyrolsku a v „Solnohradsku, jakož skupina kolem Schobergu, Großglockner a všechny vrcholy kolem slunce jako nádherné zimní diorama.“ Deník pana E., s. 7.

³⁴⁵ Fotografie v přílohové části, 2005. Archiv autorky.

hřebeny. Koncentrace lidí byla malá. Nebezpečí a rizika byla jiného charakteru než ve městě.

„Ja ich wäre auch schon am liebsten von hier weg, aber leider geht es nicht schneller – soll unsere Sache gelingen, dann muss alles bis das kleinste Detail überlegt und vorbereitet werden. Ein überhasteter Schritt –und alle Strapazen der letzten Woche und damit die letzte Chance³⁴⁶ sind dahin.“³⁴⁷

Záznamy ukazují, že právě počasí hrálo rozhodující roli pro realizaci přechodu hranice. Náhlá změna počasí, horská bouře, mlhy a podobně mohly ohrozit člověka ve volném terénu. Dezorientace v terénu, bloudění, úraz, nachlazení, nebezpečí zasažení bleskem byly některými z rizik. Zhoršené počasí mohlo oddálit moment odchodu ze základny do volné krajiny a přechodu hraničního hřebene. Zápis z 10. července dokonce zaznamenává sněžení, i to lze v oblasti kolem 2000 m.n.m. v letních měsících očekávat. Když oblačnost zakryje hranici na hřebenu a vrchol hory Findenig, je „malý kotel“, ve kterém leží sýrárna Ahornach, těžko průchodný, dá se z něj vyjít jen za jasného počasí, za bílého dne bez mlhy. Jelikož je tato strmá oblast porostlá pouze pastvinami a klečí a k chatě v roce 1942 nevedla ještě cesta,³⁴⁸ bylo možné se v mlze či mraku zakrývajícícm malé údolí rychle ztratit a sejít do jiných míst, například k potoku Ochsenbach. V porovnání s Altschulovým popisem útěku do Švýcarska ale vidíme, že pro jiné uprchlíky přírodní podmínky a denní doba nehrály v načasování jejich odchodu roli. Altschul se připravoval důkladně ve Vídni, v horách pak útěk přes hranice bez odkladu realizoval. Altschul šel dokonce v noci, jeho orientace musela být v tomto případě ztížena. Ve svém vzpomínání však uvádí, jak ve Vídeňském lese před svým odchodem z města cvičil noční chůzi a orientaci ve tmě.³⁴⁹

Jak je patrné z jednoho záznamu, pan E. čeká na vhodný moment, snaží se připravit situaci tak dobře, aby nebylo vynaložené úsilí zmařeno. Stejně jako Altschul se i pan E. snažil opustit území Východní marky co nejdříve. Na rozdíl od něj, a možná právě proto, že cítil spoluzodpovědnost za svou „spolucestovatelku“, nerealizoval útěk naráz, ale čekal na vhodnou chvíli, neriskoval cestu v noci ani za špatného počasí. Prodlužování doby odchodu přes hřeben z důvodu špatného počasí mohlo předejít nebezpečí na cestě, avšak delší setrvávání na území Východní marky mohlo přivodit

³⁴⁶ V textu je tato část věty podtržena červenou pastelkou, zřejmě pro zdůraznění. Deník pana E., s. 8.

³⁴⁷ „Už bych také byl nejradši odsud pryč, ale žel to nejde rychleji – aby se to povedlo, musí být všechno promyšleno a připraveno do nejmenšího detailu. Jeden uchvátný krok – a všechno úsilí posledních týdnů a s tím naše poslední šance jsou pryč.“ Deník pana E., s. 8.

³⁴⁸ Cesta byla podle vyprávění nynějších majitelů chaty postavena až v 80. letech 20. století.

³⁴⁹ Bailer, Erzählte Geschichte, Jüdische Schicksale, s. 370.

jiná ohrožení. Nebezpečí a riziko mohlo hrozit z obou stran, jak ze strany lidí, tak i ze strany nepředvídatelných projevů přírody.

3.5.17. Vztah osob v horách k vládnoucímu systému

V celém textu autor ani jednou nevystupuje jasně proti nacionálnímu socialismu. Pouze v pasážích analyzujících, hodnotících je postoj pana E. k vládnoucímu systému patrný. Důvod odchodu pana E. z Východní marky sám o sobě jeho vztah k vládnoucímu systému vysvětluje, čtenář však nezná jeho reflexi systému podrobněji. Rozhodně jeho vztah k místním lidem není podle deníku opovrhlivý, v textu nejmenuje žádného člověka, který by mu nějakým způsobem ublížil, znesnadnil situaci, nikoho neobviňuje.

Jaký mohl být ale vztah místních horských zemědělců k vládnoucímu systému? Rozdíl v porovnání s městy je jednoznačný a vychází ze způsobu života, dodnes odlišného na rakouském venkově v alpských spolkových zemích a ve městech. Venkovští občané v údolích jihozápadního výběžku Korutan byli konfrontováni s vládnoucím systémem především tím, že muži z údolních obcí narukovali a byli na frontě. Část obyvatel údolí se však v letních měsících přesunula do vysokohorských oblastí, do podmínek, které byly díky chybějícímu přívodu elektřiny a dalším komunikačním omezením značně izolovány od válečné situace a vládnoucího systému. Hlavní náplní dne člověka v těchto podmínkách vysokohorských pastvin v letní sezóně byla práce, každodenní úkony spjaté se starostí o dobytek a s výrobou sýra. Jejich den začínal se svítáním, byl naplněn těžkou fyzickou prací, a jejich myšlenky, jak lze usuzovat, byly zaměřeny k praktickým otázkám pracovního dne. Další osoby vyskytující se v této oblasti byli pašeráci. Jejich vztah k vládnoucímu systému lze charakterizovat tím, že tito jedinci porušovali jeho zákony a opatření. Jednak ilegálním přechodem hranice, jednak směnným obchodováním na obou stranách hranice se dopouštěli porušováním zákonů již tradičně.

Jediní obyvatelé hor, kteří byli přímo ve službách vládnoucího systému, byly hraniční hlídky. Intensita a jejich pohyb na říšsko–italské hranici v roce 1942 není literaturou popsána. Byli to ale lidé vyslaní do horských oblastí vládnoucím systémem s povinností plnit úlohy v zájmu Říše. V textu pana E. se vyskytují pojmy „Alpini“, „Finanzieri“, „Grenzjäger“. Ve všech třech případech se jedná o administrativní orgány. Pan E. však zjevně takto pojmenovává osoby v případech kterých usuzuje, že se se jedná o

osoby zastávajících funkce kontroly hraničního prostoru. Tyto pojmy jsou ustálenými historickými výrazy, „Granzjäger“ na rakouské straně respektive v německém jazykovém prostoru, „Alpini“ v Itálii. V obou případech se jedná o složky vojska vykonávající službu v alpských oblastech, které jsou speciálně cvičeny pro horské podmínky. Italské jednotky Alpini byly ustanoveny již v roce 1872 k ochraně alpské hranice.³⁵⁰ Pan E. mohl tento pojem znát právě z doby první světové války, v které představovaly důležitou složku armády. Za druhé světové války byly jejich oddíly nasazeny především mimo italské území.³⁵¹ Stejně tak „Jäger“ a „Gebirgsjäger“ představuje součást armády, která je vycvičena pro boj v horách a přírodním prostředí.

„Heute war es wieder einmal kritisch, um ein Haar und ich wäre früher als ich's gehnt habe unfreiwillig in einer italienischen Kaserne als Häftling gelandet.“³⁵²

Pan E. měl podle textu obavy z odhalení a internace do blízkých italských kasáren. Využívány mohly být v horských oblastech staré budovy z první světové války a sýrárny. V údolí byly jednotky situované do měst Hermagor, Villach a Klagenfurt.

3.5.18. Vzájemná ohleduplnost obou uprchlíků – reflexe druhého

Riskantní jednání pana E. kontrastuje s reflexívními pasážemi v deníku, kde vyjadřuje zájem o pocity a stav paní M. Přemýšlí, zda a s čím se spolucestovatelce svěřit, co má oznámit ženě, která nebyla jeho manželkou, avšak byla na něm téměř zcela životně závislá. Pan E. cestu připravoval, prostředí znal a především jako jediný znal důvod, proč se paní M. v horách nacházela a v jaké situaci se ocitla. Obě osoby si byly v dané situaci a v daných podmínkách jedinými nejbližšími lidmi.

„Sie erkennt bald meinen Zustand – erzählt mir von Angstgefühl und bösen Ahnungen die sie heute Vormittag gehabt habe und bestürmt mich mit Fragen was den eigentlich vorgefallen sei?. Nach und nach erfährt sie alles was ich erlebt habe und meint gutmütig mich nicht mehr allein auf „Erkundungen“ gehen lassen zu wollen.“³⁵³

Pan E. se zamýšlí nad situací obou, reflektuje obavy ženy. Jakoby tak ale vyjadřoval přeneseně i svůj strach a svou nejistotu. Záznamy skutečných pocitů paní M. nejsou nikde zachované.

³⁵⁰ ANA, www.ana.it, 17. 11. 2006.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² „Dnes to bylo zase kritické, o vlásek a skončil bych dříve, než jsem tušil, nedobrovolně jako zajatec v italských kasárnách.“ Deník pana E., s. 8.

³⁵³ „Brzy rozpoznává můj stav – povídá mi o pocitu strachu a zlých předtuchách, které měla dnes dopoledne a bombarduje mne otázkami, copak že se to dnes vlastně stalo? Postupně se dozvídá vše, co jsem zažil, a míní dobrosrdečně, že už mne nebude posílat samotného na „průzkum“.“ Deník pana E., s. 8.

3.5.19. Ilegální činnost sýrárníků

Další ilegální činností vykonávanou na hřebenech hor byla po pašeráctví i jedna z činností sýrárníků. Taková forma ilegální činnosti sýrárníků je zaznamenána v deníkovém záznamu. Trvajícím špatným počasím ovlivňuje práci na hospodářství a pastevci se museli starat o zatoulaný a poraněný dobytek. Ze záznamu a popisované události vyplývají dvě důležité skutečnosti. Ukazuje se tak totiž význam zvířat pro místní, jednoduše žijící horské zemědělce, a především jejich chování a jednání.

„Auf der Weidegeralm ist eine Kälbin abgestürzt und liegt nur unweit von unserer Hütte unten im Graben. Der Halter meint, wen er hinunter geht und das abgestürzte Vieh ausweiden und abtransportieren hilft, gibt es für uns eine ausserturliche Fleischzuteilung, die uns bei der, wenn auch guten so doch eintönigen Almverpflegung herrlich zustatten käme.“³⁵⁴

Poraněné zvíře znamenalo pro místní obyvatelstvo možnost doplnění zásob potravin. Byla to ale protizákonná činnost, neboť odvody ze zemědělské produkce měly být zaznamenávány a kontrolovány.³⁵⁵ Záznam deníku ukazuje, že do oblasti chodili na kontroly lidé z měst. Tato událost ukazuje na racionalitu horských zemědělců, o které hovoří také Ernst Langthaler.³⁵⁶ Proto, aby mohli v těžkých podmínkách přežít, museli se tito lidé v horách řídit momentální situací, přispůsobit se přírodě. Jejich „přestupek“ ukazuje na jejich vnímání priorit. Podobné situace nastávaly a podobně jednali i lidé na druhé straně hranice.

3.5.20. „Druhý domov“

O společných výpravách pana E. a paní M. autor deníku mnoho nepíše. Především šlo totiž o přípravu přechodu hranice, kterou vykonával svými pochůzkami pan E. sám. Některé průzkumné výpravy absolvovali muž a žena společně. V průběhu jedné cesty se však rozdělili. Paní M. tak zůstala v otevřené horské krajině sama.

„Gegen Mittag bin ich wieder beim Abstieg und sehe Anni die nach stundenlangem Warten mich wieder erspäht hat und mit ihrer „Fahne“ wieder heraufwinkt.“³⁵⁷

³⁵⁴ „Na pastvině Waidegeralm se zřítla jalovice a leží nedaleko od naší chaty v příkopě. Majitel dobytka si myslí, že když půjde dolů pomoci s vytažením a odvěčením uhynulého dobytka, budeme mít mimořádný příděl masa, které by nám, i přesto, že máme dobrou, ale přece jen jednotvárnou místní stravu, přišlo vhod.“

³⁵⁵ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmärk, Villach 1941.

³⁵⁶ Langthaler E., NS-Agrarsystem und bäuerliche Lebenswelten 1938-1945, In: NS Herrschaft in Österreich, öbv, Wien 2000, s. 349.

³⁵⁷ „Kolem poledne jsem znovu na sestupu a vidím Anni, která mne po několikahodinovém čekání zase spatřila a se svou „vlajkou“ na mne mává.“ Deník pana E., s. 9.

Z toku textu deníku je patrná aklimatizace v sýrárně a vytvoření si vztahu k přechodnému bydlišti a okolnímu prostředí. Změněný vztah je zjevný i přímo z výrazů použitých panem E. Píše o “naší chatě”, v případě italského sýrárníka o “svém příteli”.

3.5.21. Poslední chvíle na sýrárně a návštěva pozůstatků fronty

Při předposledním setkání pana E. s italským sýrárníkem (jeho věk neznáme a podle popisu ho ani nemůžeme určit) došlo k dohodě o čase a způsobu převedení pana E. a paní M přes hranici. Tato dohoda proběhla po dlouhém vyjednávání s Italem, které podle záznamů v deníku nebylo vždy jednoduché. Domluva probíhala mimo chatu, zřejmě z důvodu utajení. Zda znal Ital alespoň částečně důvod a okolnosti přechodu, nebo zda si je domýšlel, nevíme. Podle deníkových záznamů nikdo jiný v oblasti o záměru pana E. nevěděl. Člověk, který jeho úmysly mohl tušit, byl pastevec Walter, který pana E. k italskému sýrárníkovi přivedl. Téměř poslední záznam z prostředí chaty Ahornach naznačuje typický pohostinný obraz společné večeře s tradičním místním jídlem „Kärntner Nudeln”.³⁵⁸ Z tohoto obrazu pospolitosti můžeme usuzovat na dobrý vztah pana E. a paní M. s obyvateli chaty. Sdíleli s nimi totiž malý prostor a byli přizváni ke společnému stolu.

*„Unten angekommen sitzen wir bald im Kreise der übrigen Hüttenbewohner rund um eine dampfende Schüssel beim Schmauss echter „Kärntner Nudeln“.*³⁵⁹

V záznamu z 12. 7. je poprvé uvedeno, o který den v týdnu se jedná. Pan E. píše o přípravách a posledním průzkumném pochodu. Setkání sýrárníků z chaty Ahornach se sýrárníky z pastviny Waideg ukazuje na to, že obyvatelé chat spolu udržovali kontakty. Horští zemědělci totiž věděli, že soudržnost je v horách mnohdy životně důležitá. Ty jsou zjevné z dobových fotografií.³⁶⁰ Pokud se lidé přímo neznali, alespoň o sobě navzájem slyšeli. Hospodářství u chaty téměř celý den poutající hlavního výrobce sýra, v tomto případě salašnici, umožnilo v jedné chvíli přes den zavítat do nejbližší položené sýrárny. I díky těmto kontaktům a vazbám mezi místními se mohlo vysoko v horách roznést, že na chatě Ahornach, již téměř 14 dnů bydlí cizí lidé z města. V oblasti s velice

³⁵⁸ Tzv. Korutanské nudle jsou místní specialitou, jsou to sýrem plněné domácí těstoviny ve tvaru taštiček. Připomínají italské tortelini.

³⁵⁹ „Po příchodu dolů sedíme brzy v kruhu ostatních obyvatel chaty kolem kouřící se mísy a pochutnáváme si na pravých „Korutanských nudlích.“ Deník pana E., s. 9.

³⁶⁰ Fotografie v přílohové části, pozůstalost paní Josefiny Buchacher, Kirchbach im Gailtal, Korutany.

malou hustotou a frekvencí lidí se mohla tato informace náhodou dostat i k hraničním hlídkám, doplňujícím zásoby mléka či potravin na některé z chat.

„Wir besuchen einige Stellungen, wo ich als Soldat 1917 war.“³⁶¹

Jak je uvedeno v záznamu ze dne 12. července, navštívil autor deníku místa, kde byl v době první světové války, vrátil se tedy po 25 letech. Zachoval si přesnou znalost místa a schopnost orientace v krajině. Vojenskou službu pan E. zde vykonával do dubna 1917, poté byl přemístěn do Českých Budějovic.³⁶² Celé hraniční hřebenné pásmo lemují řada bunkrů, vytvořených ve skalách a jeskyních, a zákopů. Na východním úpatí vrcholu hory Findenig stojí starý památník padlým vojákům první světové války „*Auf treuer Wacht*“³⁶³, na západním úpatí za jezerem Zollnersee byla postavena kaple Míru (*Friedenskappele*).³⁶⁴ Za druhé světové války mohly být využívány bunkry (a to především od konce roku 1943, kdy bylo hraniční pásmo uzavřeno³⁶⁵) jako tajné úkryty pro hlídky střežící hranici. Na která z těchto míst spolu pan E. a paní M. toho dne došli, nevíme. Tato památná místa a pozůstatky fronty stále existují. Je jasné, že pro pana E. měly velký symbolický význam. Kontrast jeho tehdejší situace uprchlíka s jeho postavením rakouského vojáka na tomto bojišti první světové války vede k zamyšlení.

Dá se říci, že si pan E. na pohyb a rizika v hraničním pásmu do jisté míry zvykl. Podle zápisů přešel před samotným definitivním přechodem hranici vícekrát. Jeho přípravy v oblasti trvaly více než 14 dnů. Paní M. by sama tuto cestu nemohla absolvovat. Obě dvě osoby si musely zvyknout na společné soužití v těžkých a zvláštních podmínkách. Zvykem získaná jistota pana E. v terénu a v hraniční oblasti mohla znamenat pro paní M. do jisté míry ujištění a dodávat klid.

3.5.22. Podezření ze strany místních a den před odchodem.

Záznam z posledního dne na chatě zachycuje podrobně popsanou zvláštní událost. Vedla obě osoby k velké obezřetnosti. Dne 13. 7. si paní M. zapomněla na sýrárně brýle, pan E. se pro ně na pokoj vracel. Při vstupu do pokoje určeného panu E. a paní M. našel majitele dobytka prohlížet si osobní věci a zavazadla pana E. a paní M.

³⁶¹ „Navštěvujeme některé pozice, kde jsem byl v roce 1917 jako voják.“ Deník pana E., s. 9.

³⁶² KA/I, Karton-Nr.: 1126, Ort/Land/Körper: WIEN, Geburtsjahr: 1887, Inhalt: Du – Ep. Kriegsarchiv, OESTA.

³⁶³ V jeho nedaleké blízkosti přešel z Východní marky utíkající pan E. hranici do Itálie a rozloučil se zemí do které se narodil a pro kterou bojoval. Fotografie v přílohovém části, 2005.

³⁶⁴ Fotografie v přílohovém části, 2005. Archiv autorky.

³⁶⁵ Eichwalder A., Geschichte der Katastralgemeind St. Stefan im Gailtal, s. 33.

Muž se obhajoval, pan E. následně odešel. Nedošlo ke konfliktu. Pro obě strany byla tato událost momentem překvapení a vyvolala strach. K odhalení vedla náhoda, a potvrdily se stále přítomné obavy pana E.

„Der Halter beteuert immer wieder: „Na ich han nix nemma woll'n.“³⁶⁶

Pro pana E. hrála tato okolnost důležitou roli, neboť jí detailně popisuje. Ze dvou důvodů komplikovala následnou situaci. Událost měnila dosavadní vztah k místním obyvatelům chaty, který byl do momentu přímé konfrontace pouze přirozeně opatrný. Po této události věděly obě osoby, že komunikace nebude jako doposud, pan E. mohl mít jistě obavy, co místní tuší a jaký úsudek si podle prohlédnutých věcí muž udělal. Důsledkem této situace byla změna vztahu k místním a především obava, aby se přechod hranice zdařil. Můžeme usuzovat, že již čtrnáctidenní setrvávání dvou cizích lidí na sýrárně budilo u jejích obyvatel podezření. Není doložitelné, jak dlouho trvalo, zda někdo nahlížel do věcí “cizinců” již dříve. Pan E. to sám uvádí, píše o záměrném jednání, které mělo dát místním na vědomí, že “cizinci” nemají co skrývat. Obě osoby se podle deníku rozhodly na nenadálou kritickou situaci nereagovat a neprojevit obavy a strach. Dalším a hlavním výsledkem této události bylo opustit sýrárnu a realizovat přechod hranice co nejdříve.

3.5.23. Rizika pro osamocenou paní M.

Paní M. mohla být vystavena v nepřítomnosti pana E. otázkám a zpovídání. Osamocena na chatě byla paní M. vystavena dvojitmu riziku. V konverzaci s místními osobami na chatě musela působit věrohodně a v případě dotěrných otázek se musela umět sama vymluvit. Mohlo se však také stát, že by se pan E. na sýrárnu z neznámých důvodů nevrátil a paní M. by zůstala bez další šance na přechod hranice v sýrárně sama.

Jak víme ze záznamů deníku, zůstávala paní M. sama často, a někdy i delší dobu. Měla možnost poznat obyvatele chaty více a lépe než pan E. Mohla tak citlivěji zaznamenávat chování, reakce obyvatel chaty a změny v jejich postojích. Její výpověď a vzpomínky však nejsou v žádných dokumentech zaznamenány.

„Anni glaubt seinen Argwohn uns gegenüber schon seit einigen Tagen zu bemerken.“³⁶⁷

³⁶⁶ „Majitel dobytka nás ujišťuje: „Nechtěl jsem nic vzít [...]“ Deník pana E., s. 10.

³⁶⁷ „Anni pozoruje jeho podezřívavost již několik dní.“ Deník pana E., s. 10.

Bylo velice důležité, aby spolu pan E. a paní M. hovořili, aby se navzájem informovali a podíleli o své poznatky a hodnocení situace.

3.5.24. Znak převaděčství – směna peněz

Zápis o poslední výpravě na italskou stranu uvádí skutečnost, která poprvé v textu přímo upozorňuje na převaděčství a poskytnutí pomoci za úplatu. Autor deníku totiž zaznamenává, že provedl s italským sýrárníkem výměnu peněz. Proběhla tedy směna italských lir a říšských marek. Další nezákonný čin, kterým se obě osoby vystavovaly nebezpečí. Právě v případě pašeráckých výprav nebo směnných obchodů mohla být cizí měna využita. Pro pana E. však cizí měna představovala hodnotu jiného významu. Záznam o výměně peněz v neposlední řadě ukazuje, jak se vztah pana E. a donedávna neznámého sýrárníka vyvinul. Na žádost o směnu peněz mohl italský sýrárník zareagovat zamítavě, a tato žádost v něm mohla vzbudit další podezření. Zda pan E. a paní M. disponovali cizí měnou nebo italskými liry již při odchodu z Vídně, není známo. Podle jiných pamětí a záznamů obdrželi uprchlíci někdy částečné finanční zajištění od svých přátel nebo známých, kteří byli se situací obeznámeni.

3.6. DEFINITIVNÍ OPUŠTĚNÍ VÝCHODNÍ MARKY

3.6.1. Rozloučení na chatě a den odchodu z Východní marky

Až osmadvacátého dne cesty z Vídně byl uskutečněn samotný odchod ze země. Zápis ze dne 14. 7. dokládá přechod hranice. Na sýrárně pod hraničním hřebenem strávili pan E. a paní M. celých 14 dnů. Den začal podle deníku ve čtyři hodiny ráno, což není ani pro horské turisty, ani po provoz sýrárny, neobvyklý jev. V deníku popisované zvonění kravských zvonců a mléčných konví signalizuje typickou aktivitu a začátek každodenní práce. Pan E. neměl v záměru odejít bez rozloučení. Při odchodu z chaty se museli ještě pan E. a paní M. s místními setkat, rozložení místností v sýrárně totiž neumožňuje opustit hospodářství bez rozloučení. Malá podkrovní komora byla spojena se sýrárnou jediným příkrým dřevěným schodištěm.³⁶⁸ Z kuchyně byl východ na zápraží. Hospodářská část, stodola na dojení krav, stála v bezprostřední blízkosti obytné části.

³⁶⁸ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

„Wir sind schnell marschbereit und mit Rucksack beladen steigen wir so ruhig wie möglich die Holzstiege hinunter in die Käseküche. Walter hält im Polenta rühren inne und ruft erstaunt: „Jo se geahn scho?“ Die Sennerin kommt eben mit dem vollen Micheimer vom Stall, was erschreckt von Verwunderung meint sie „Jo wos is denn, sö geahn scho? Wolln-s ka Milch“.“³⁶⁹

Pan E. a paní M. se loučili s lidmi, kteří jim na začátku jejich cesty pomohli, kteří je přijali, a současně s lidmi, kteří v průběhu dvou týdnů projeví podezřívavost. Přes pozměněný vztah obou stran bylo rozloučení podle deníkového záznamu přátelské. S pastevcem Waltrem, který byl „pomocníkem“ panu E. nejdéle dobu, s kterým trávil pan E. nejvíce času, mohlo být rozloučení těžké, neboť si obě osoby k sobě podle deníkových zápisů vytvořily vztah.

„Sie schüttelt verblüfft den Kopf ich reiche ihr 10 Mark zur Begleichung unserer Restschuld und schnell empfehlen wir uns beide.“³⁷⁰

Rozloučení bylo zakončeno zaplacením zbytku peněz za pohostinství. Z tohoto je jasné, že se netýkalo o pouhé přátelské nabídnutí přenocování, ale, jak je na chatách zvykem, o službu nabízenou či na přání umožněnou. Obě rozloučení s místními, jak v obci Birnbaum v údolí Lesachtalu, tak i na chatě Ahornach, byla podle popisu milá a přímá. Nebyly to útěky, ale rozloučení. I taková uzavření vztahů mohla mít díky svému pokojnému průběhu určitou hodnotu pro obě dvě přecházející osoby.

Cesta byla započata záměrně jiným směrem, aby, jak uvádí deník, obyvatelé sýrárny Ahornach nevěděli o správné cestě. Pohled na starší ženu nesoucí velký batoh, mohl vzbuzovat udivený pohled přihlížejících. K hranici vedly jen strmé pěšiny, které jsou ráno vlhké a cestu se zátěží ještě znesnadňují.³⁷¹ Výstup mohl trvat víc než dvě hodiny. Pan E. uvádí, že hranice bylo dosaženo v 7:30 hodin.

V textu je zaznamenáno, že uprchlíci si význam přechodu hranice silně uvědomovali, avšak podrobněji jejich pocity při přechodu hranice popisovány nejsou. Zůstane otázkou, jaké měl pan E. představy, jak uvažoval, zda si přál vrátit se zpátky do země, ze které pocházel. Mnoho emigrantů z Rakouska se do země svého původu po válce již nechtělo vrátit. Jaké myšlenky a pohnutky prožívala při tomto závažném

³⁶⁹ „Jsme rychle připraveni k pochodu a ověšení batohy scházíme potichu tak jak je jen možné po dřevěných schodech dolů do sýrárenské kuchyně. Walter přestává míchat polentu a volá: „Co, vy už jdete?“ („Jo se geahn scho?“) Salašnice přichází právě s plným džberem mléka ze stáje a téměř se leká „No co pak, vy už jdete? Nechcete mléko?“ Deník pana E., s. 10.

³⁷⁰ „Krouť udiveně hlavou, podávám jí 10 marek pro dovyrovnání našich zbývajících dluhů a oba se rychle poroučíme.“ Deník pana E., s. 10.

³⁷¹ Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmärk, Villach 1941.

rozhodnutí paní M., nevíme. Pan E. podotýká, že tentokrát se téhož dne již zpátky vracet nebude. Tato věta je v záznamu ručně podtržená.

„In einiger Entfernung drehe ich mich zum Grenzstein um und denke heute geh ich nicht mehr zurück – deshalb „Adio Germania!“³⁷²

Jejich způsob přechodu hranice byl v porovnání s mnoha jinými horskými ilegálními přechody, ať již byly organizovány převaděči nebo bez jejich pomoci, relativně klidný. V případě italsko–švýcarské a italsko–francouzské hranice jsou zaznamenány přechody hranice při střelbě a v komplikovaných situacích.³⁷³ Na hranici Východní marky a Itálie se dramatické přechody hranic podle dostupných pramenů neodehrávaly.

3.6.2. Cesta s italským pomocníkem

Italský sýrárník byl v pořadí již třetím známým pomocníkem při útěku. Sahrál ale jinou roli než jeho předchůdci. Tento člověk věděl, že koná čin ilegální. Na rakouské straně o záměru pana E. věděl podle deníku pouze pan O. ve Vídni, který si svého přestupku byl plně vědom. Poskytoval totiž pomoc židovskému obyvateli města. Ačkoli nevíme, do jaké míry byl sýrárník panem E. o jeho záměrech informován, existují dvě základní skutečnosti, které obeznámení sýrárníka se situací naznačují. Ital věděl, že pomáhá dvěma německy mluvícím osobám přejít hranici na místě, které pro přechod nebylo určeno. Sýrárník se podílel na směně peněz, která mohla naznačovat, že pan E. se vydává do Itálie na delší dobu. Italský pomocník byl využit panem E. pro konkrétní úkol. Více než role převaděče přes hranici sehrála úlohu jeho druhá role, jak ukazuje text deníku. Sýrárník pomohl s orientací v neznámém prostoru na italském území těsně za hranicí. Hraniční neobydlená horská oblast navzájem do sebe zaklíněných kopců má jiné topografické uspořádání než její rakouské sousedství. První větší osady a údolní městečka jsou od hraničního hřebene vzdálenější než na rakouské straně, nejsou bezprostředně dosažitelné, cesta k nim trvá delší dobu. Hranici překročil pan E. vícekrát sám, a proto můžeme usuzovat, že větší důležitost hrálo vyvedení z krajiny a hraničního území, které pan E. neznal, stejně jako neznal aktuální situaci a nemohl vědět o výskytu osob v této oblasti.

³⁷² „V jisté vzdálenosti se otáčím zpátky k hraničnímu kameni a pomyslím si, dnes již zpátky nepůjdu – proto „Adio Germania!“ Deník pana E., s. 10.

³⁷³ Cavaglion A., *Foreign Jews in western Alps (1938–43)*, s. 7.

Podle deníku probíhala cesta v tzv. “pašerácké bandě”. V záznamu deníku je jmenován pouze pan E., paní M. a italský sýrárník. Dá se usuzovat, že tento výraz byl jako metaforické vyjádření použit v nadsázce. Pan E. svého převaděče, na rozdíl od řady jiných případů, dopředu neznal, v horách si tohoto pomocníka teprve našel. O organizovaných ilegálních přechodech v této oblasti nejsou ve sbírkách DÖW záznamy. Pro ilustraci je ale zajímavé, že v březnu roku 1942 přivezlo auto z Vídně na hranici Východní marky a Itálie (do Korutan), ženu z Vídně, která byla převaděčem převedena sněhem na italskou stranu hranice.³⁷⁴ Ilegální přechody hranice byly uskutečňovány jak s převaděčem, tak bez převaděče. Jednalo se o ilegální přechody hranice jednotlivců i skupin. Příběh pana Altschula, který v roce 1942 utekl sám do Švýcarska, ukazuje využití pomoci pouze v jedné fázi útěku. V roce 1942 bylo podle Mosera provedeno 30 ilegálních přechodů hranice,³⁷⁵ jsou to ale jen ty, o kterých byla zanechána svědectví a jiná dokumentace.

Z popisu cesty vyplývá, že pan E. se nechal místním obyvatelem vést. Pan E. nehledal cestu sám jako doposud, ale trasu a tempo udával Ital. Tempo pochodu bylo italským převaděčem až bezohledně udržováno. V deníku není uvedeno, na jakém cíli trasy se převaděč a pan E. domluvili. Trasu popsanou v deníkovém záznamu lze podle současné topografie charakterizovat jako středně složitou, schůdnou bez vysokohorského vybavení, avšak přesto náročnou. Kamenné pozůstatky dřívějších lesních cest naznačují, že mohly být využívány i povozy, a tedy frekvence osob v oblasti mohla být vyšší. Zda tato cesta fungovala ještě v době druhé světové války, není možné ověřit. Trasa přechodu vedla pastvinami, v nižších polohách a u řeky lesnatými porosty. Jednalo se o příkrý sestup pod vrcholem Findenig (2015 m.n.m.) do údolí řeky Cercevesy (ca. 1100 m.n.m.) a na něj bezprostředně navazující strmý výstup do masivu hory Monte Dimon (2046 m.n.m). Tento horský masiv leží rovnoběžně s hraničním hřebenem a lze jej dosáhnout přes strmé zalesněné údolí horské řeky. V porovnání s Altschulem, který cestu hledal v neznámém terénu na švýcarské hranici sám, je tato cesta do jisté míry snazší. Trasu lze podle deníkových zápisů rekonstruovat. Pan E. však v deníku uvádí chybné označení horské řeky. Jedná se zřejmě o pouhý přepis. Namísto názvu řeky “Rio Cercevesa” uvádí deník název “Cercenese”. Doba sestupu k řece,

³⁷⁴ Voigt, Zuflucht auf Widerruf., s. 35.

³⁷⁵ Moser, Demographie der jüdischen Bevölkerung, s. 47.

uvedená panem E. v deníku, je reálná při rychlé chůzi a při jasně dodržovaném směru trasy.

3.6.3. Náročnost pochodu v horách a její důsledky

Paní M. snášela cestu s obtížemi. Jednalo se o 43 let starou ženu. Z dostupných záznamů nelze vyrozumět, jaká byla její dřívější sportovní činnost, chybí informace o její eventuální zálibě v horské turistice a znalosti pohybu v horách. Je však možné se domnívat, že fyzická zátěž spolu s psychickým napětím v danou chvíli únavu umocňovaly. Od hranice šla žena bez zátěže, neboť si nesení jejího batohu rozdělili oba muži. Ze záznamů je patrna zvýšená intenzita autorovy reflexe paní M. právě při tomto náročném přechodu. Popis vyčerpané paní M. je podrobný, ukazuje na empatii partnera, charakterovou stránku pana E. a jeho uvědomění si rizik. Záznam z dvacátéhoosmého dne útěku poprvé zachycuje autorovy emoce a hlubší a osobnější vnímání paní M.

„Die Arme rutscht und rutscht, bemüht sich aber nach bestem Können das Höllentempo des Italieners einzuhalten.“ [...] „Wir müssen Halt machen.“ Er sieht auf seine Uhr und meint, wir hätten wenig Zeit und noch einen weiten Weg vor uns – ausserdem müsse er noch heute auf seine Alm zurück – deshalb „Subito subito!“³⁷⁶

3.6.4. Příklad specifík místního pojmenování

Kromě používání exonym a endonym typického pro příhraniční území jsou v horských, málo zalidněných oblastech zvláštnosti v pojmenování důsledkem specifického charakteru regionu. Čtenář deníku neznalý oblasti by s názvy míst měl být seznámen, neboť autor používá jak německé, tak italské místní názvy. Tato označení jsou doplněna o dialektismy rakouské, případně i o označení, vycházející z příslušnosti pastviny nebo horské chaty rodině žijící v údolí. Právě znalost těchto specifík umožňuje provést rekonstrukci útěku a sepsání komentáře.

Jeden konkrétní příklad z deníkových záznamů je kombinací téměř všech výše uvedených specifík. Pan E. v deníku kombinuje německé názvy s italskými. V deníkovém záznamu uvádí, že místem vybraným pro přechod byl tzv. Lodin Törl. Tento název však v dostupných mapách uveden není,³⁷⁷ do mapy je zaneseno pouze označení Törl. Hraniční vrchol hory Findenig se na italské straně nazývá Monte Lodin. *Lodin*

³⁷⁶ „Chudinka klouže a klouže, snaží se ale seč může, udržet Italovo pekelné tempo. „[...] „Musíme zastavit.“ Kouká se na hodinky a říká, že máme málo času a ještě dalekou cestu před sebou – kromě toho musí ještě dnes zpátky na svou pastvinu – proto „Rychle, rychle!“ Deník pana E., s. 11.

³⁷⁷ Naturarena Kärnten WK 223, Freytag & Berndt 1:50. Karnischer Hohenweg, Lienzer Dolomiten, Kompas 1:50. Gailtaler Alpen, Karnische Alpen, Kompas 1:50.

Törl je odvozen od italského pojmenování hory Findenig a nachází se v její blízkosti, tedy v místě, které je na mapě označeno pouze pojmem *Törl*. Pojem “Lodin *Törl*” vznikl tedy z kombinace italštiny a němčiny a není v této kombinaci dvou cizích jazyků zanesen do map. Označení “*Törl*” je navíc specifikem proto, že se používá převážně v rakouských horských oblastech a znamená malý průsmyk, umožňující průchod hřebene.³⁷⁸ Dalším příkladem jazykové specifičnosti je například označení chaty Ahornach, které se liší dvojitou formou grafické podoby v různých dokumentech, Ahornach nebo Achornach. Názvy chat a k nim patřících pastvin se převážně shodují se jmény lidí z údolí, kterým tyto horské chaty a území patří. Pro orientaci v oblasti a získání potřebných informací je důležité znát význam slova “vulgo”. Jedná se o jakési druhé jméno, které horský zemědělec přejímá z tradičního označení statku (pojmenování „po statku“).

3.6.5. Nová role převaděče a lidé za hranicí

Z deníkových zápisů vyplývá, jak intenzivně pan E. vnímal okolí za hranicí. Tato vnímavost mohla být vyvolána zvýšenou pozorností v novém neznámém prostředí, ve kterém stále hrozilo odhalení. Pan E. se nechává vést, okolí pouze sleduje. Záznam poukazuje na přítomnost lidí pracujících v přilehlých lesích. Podle vyprávění italského sýrárníka, které deník zaznamenává, chodili po horách a do této oblasti chudí lidé hledající v okolních sýrárnách zásoby jídla. Na rakouské straně tyto pochůzky žebrajících lidí, pomáhajících příležitostně například při sezónních pracích, nazývali “*Auf dem Walz*”.³⁷⁹ Šedesát let po přechodu hranice je italská strana hraničního hřebene Findenig/ Monte Lodin osídlena a obhospodařována podstatně méně než strana rakouská. Pozůstatky cest, zarůstající kamenné zídky, ruiny hospodářských stavení, plané ovocné stromy v roklině řeky Cercevesy však upozorňují na dřívější intenzivnější výskyt zřejmě sezónních obyvatel v této oblasti. Převaděč vedle své role průvodce byl zároveň ochráncem. Z textu deníku je patrné jeho využívání taktiky při náhodném setkání. V případě setkání s nečekanou osobou vystoupil podle deníku italský sýrárník sám. Vyzvídal potřebné informace a ptal se na výskyt četnictva a finančníků. Nový podnět k obezřetnosti a taktizování shledával italský pomocník při přiblížení se stavením, jak ukazuje deník. Nebylo možné určit, kdo se v chatě či přístřešku může

³⁷⁸ *Törl*, znamená v rakouské němčině označení malých, úzkých, někdy skalnatých průsmyků, Österreich Lexikon, <http://aeiou.iicn.tugraz.at/aeiou.encyclop.t/612107.htm> 16. 5. 2006.

³⁷⁹ Eichwalder, A., Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal, s. 57.

ukrývat, například před nečasem. V horském prostředí představuje každé přístřeší pro člověka provizorní základnu. I v neosídlených zemědělských příbytcích se mohli nacházet četníci a finančníci.

„Der Italiener bleibt am Weg, knüpft hie und da ein Gespräch und fragt gelegentlich nach dem Auftreten von Gendarmen oder Finanzieri.“³⁸⁰

Setkání s lidmi pan E. zaznamenával. Podrobněji je nepopisuje a nehodnotí. Stejně tak není možné z deníkových zápisů vyčíst rozpoložení pana E. a paní M. při těchto setkáních, jejich strach, projevy chování. V deníku není zapsáno, zda a s jakými osobami se při cestě za hranicí sešli. Je však možné se domnívat, že se nejednalo o finančníky a četnictvo, neboť takové setkání by s největší pravděpodobností pan E. zaznamenal.

3.6.6. Cizí jazyk

Cizí jazyk je jednou ze součástí při zkoumání fenoménu emigrace. Pro většinu emigrantů byla základní znalost cizího jazyka jedním z hlavních předpokladů pro integraci do společnosti, pro získání práce, a v důsledku tedy pro přežití. Dva zápisy deníku upozorňují i na další význam základní znalosti jazyka země, ve které se uprchlíci pokoušeli hledat asyl. Ze zápisů popisujících události na italské straně hranice jsou patrné dvě hlavní výhody znalosti jazyka: krycí funkce, nenápadnost, a zároveň snažší orientace podle informací okolních osob, které spolu komunikují svým mateřským jazykem. Znalost jazyka měla pro uprchlíky na cizím území tedy další dvě výhody - rozumět a nebýt odhalitelný. Situace pana E. a paní M. se změnila přechodem do jiného jazykového prostředí. Podle dalších deníkových zápisů je zřejmé, že ani jeden z uprchlíků italsky neuměl. Ukazuje, že pan E. znal několik italských slov a frází, ale pro komunikaci s italským sýrárníkem využíval německý jazyk, dále pak tohoto pomocníka používal jako tlumočníka. Neznalost jazyka byla tedy pro uprchlíky dalším rizkovým faktorem. Pan Altschul směřující z Vídně do Švýcarska, nebyl tedy prozrazení z jazykových důvodů vystaven.

³⁸⁰ „Ital zůstává na cestě, navazuje tam a onde rozhovor a občas se ptá na výskyt policie a finančníků.“ Deník pana E., s. 10.

3.6.7. Změna domluveného plánu a cesta s nezasvěcenými Italkami

Úkol italského převaděče a průvodce byl předem stanoven. Z deníkových zápisů vyplývá, že italský pomocník opustil pana E. a paní M. dříve, než bylo domluveno.

„Anni winkt sofort ab und ich gebe ihm zu verstehen, dass diese Situation ganz gegen unsere Abmachung sei. Er beteuert immer wieder „Kann nix machen“, er müsse noch vor Einbruch der Nacht auf seiner Alm sein.“³⁸¹

Dvě okolnosti byly pro jeho rozhodnutí opustit “své svěřence” podle deníku rozhodující. Byl to osobní důvod, nutnost návratu na hospodářství a dále pak náhodné setkání s dvěma mladými Italkami. Toto setkání mu mohlo umožnit návrat na chatu, avšak znamenalo dohodnout se nejprve s panem E. a potom s neznámými ženami. Reakce uprchlíků závislých na pomocníkovi nebyla souhlasná. Je to moment, kdy se podle popisu deníku výrazně projevuje paní M., kterou údajně nejistota a porušení dohody vyprovokovalo k prudké reakci, jež autor deníku zaznamenal. Tato událost tedy ukazuje na prosazení paní M. v situaci, se kterou nesouhlasí a chce vyjádřit své stanovisko. Změna plánu a počáteční nesouhlas nevedly k rozkolu mezi oběma stranami. Došlo k dohodě, průvodce poskytl rady pro další úsek cesty, a před předáním italským průvodkyním došlo k rozloučení. Nejednalo se o převaděče, který by nedodržel slib a lehkovážně opustil své svěřence. Jeho impulsivní nenadálé jednání zaznamenané již ve fázi příprav a domluv však vedlo k ostražitosti. V deníku popsané klidné rozloučení ukazuje na osobitý charakter ve své podstatě dobrého, ale impulsivního Itala. Tento pomocník byl jediným člověkem, který o samotném přechodu těchto lidí věděl a byl si vědom, jakou službu vykonává.

Tři italské ženy sehrály roli pomocnic jen náhodou. Tyto ženy byly pouze jakýmsi průvodkyněmi udávajícími směr. Nemohly varovat či taktizovat jako předchozí pomocník. Cesta s nimi byla jiná než s italským převaděčem. Proč se v daném místě objevily, nevíme. Text ukazuje, že se v horách pohybovaly přirozeně a terén znaly. V některých pasážích deníku se o nich hovoří jako o ženách, v jiných jako o dívkách.

„Plötzlich machen die Mädels in einem Walde vor uns Halt, werfen die Körbe ab - zeigen auf Beerenobst. Wir schlagen uns auch in die Büsche und laben uns an – Erd- und Heidelbeeren italienischer Provenienz.“³⁸²

³⁸¹ „Anni ihned zamítá a já mu dávám na srozuměnou, že tato situace je zcela proti naší domluvě. Stále znovu namítá „Nedá se nic dělat.“ musí být ještě než se snese noc na jeho pastvině.“ Deník pana E., s. 11.

³⁸² „Najednou se děvčata v lese zastavují, shazují koše a ukazují na bobuloviny. Prodíráme se též do křovin a pochutnáváme si na jahodách a borůvkách italské provenience.“ Deník pana E., s. 12.

Z deníkových záznamů není znát postoj těchto žen vůči panu E. a paní M. Obsáhlejší konverzace se ženami není v deníku zaznamenána. Jazyková indispozice obou stran rozhovory neumožňovala. Iniciativa paní M. využít základní znalosti francouzštiny později vedla k navázání kontaktu.³⁸³

3.6.8. Komunikace paní M. se ženami

Zajímavé je, že autor v deníku zaznamenává pouze momenty komunikace paní M. se ženami. Zdálo by se, že paní M. se s muži do hovoru téměř nedávala. Paní M. totiž doprovázela do jisté míry cizího muže, ne svého manžela, a většinu času byla vystavena společnosti cizích, v horách žijících mužů. Tyto projevy jasně naznačují na dobu, ze které obě osoby vycházely, a na jejich modely chování. V mezních podmínkách mohlo být toto chování ještě modifikováno přizpůsobením se tradičnímu modelu rozdělení mužských a ženských rolí ve venkovském prostředí.

3.6.9. „Záznam o Lilli Marlen“

Změna popisu cesty je vyvolána změnou charakteru pochodu s italskými ženami. Cesta je klidnější, uvolněnější. Autor si žen všímá, popisuje jejich bezstarostný pohyb, zpěv. Podle jednoho zápisu se domnívá, že jednomu popěvků zaslechl několik taktů písně „Lilli Marlen”.³⁸⁴

„Unsere Italienerinnen laufen vor uns wie die Wiesel und trällern ab und zu ein italienisches Lied - hie und da glaube ich auch einige Takte der „Lilli Marlen“ herauszuhören.“³⁸⁵

Italské dívky možná ani tuto píseň neznaly, avšak tento neverifikovatelný záznam upozorňuje na jinou okolnost. Zápis hovořící o písni Lilli “Marlen” prozrazuje myšlenky, asociace a vnitřní vnímání pana E. Tento záznam dokládá, jak se v těžkých situacích vracejí do podvědomí vzpomínky na minulost. Hudba, pozitivní zážitky, rodinný kruh vstupovaly v nečekaných asociacích do prožitků pronásledovaných i vězněných v koncentračních táborech a udržovaly je v kontinuitě s dosavadním, avšak již téměř neexistujícím životem.

³⁸³ Jahres- u. Semestral-Ausweise, Privat-Mädchen-Obergymnasium in Wien 1915–1917.

³⁸⁴ Lilli Marlen je píseň složená v první světové válce před odchodem básníka a spisovatele Hanse Leipa na frontu. Za druhé světové války dosáhla velké popularity na obou válčících stranách. V Říši byla ale zakázána.

³⁸⁵ „Naše Italky běží před námi jak lasičky a zpěvují čas od času nějakou italskou píseň - občas mám pocit, že rozpoznávám také nějaké taktý “Lilli Marlen”.“ Deník pana E., s. 12.

3.6.10. První znaky italské civilizace a závěr dne přechodu

Záznam v deníku uvádí, že italský sýrárník informoval ženy o zamýšleném směru tras. Zda podal další a podrobnější informace o panu E., není známo. Pan E. zůstával opatrný a měl obavy především z náhodného setkání s cizími osobami. V záznamu uvádí autor, že za horou Monte Nedis právě probíhala výstavba silnice. To znamená, že právě těsně pod hřebenem Monte Nedis došli k prvnímu místu se znaky civilizace na italské straně. Do vysokohorského území vedla silnice, aniž by se v její bezprostřední blízkosti nacházely nějaké budovy nebo vesnice. Je možné, že tato silnice vedoucí do neosídlených míst byla stavěna v rámci programů na regulaci nezaměstnanosti, který Mussoliniho režim též využíval.

Wir begegnen an der Strasse verschiedenen Arbeitsgruppen scheinbar bei der Mittagsrast - wir betrachten alles – Deshalb verursachen einige Minuten später 2 leitende Bauorgane vom Straßenbau einiges Herzklopfen bei uns!³⁸⁶

Dosažení silnice přivedlo pana E. znovu k ostražitosti a vzbudilo nové obavy. Silnice totiž mohla znamenat výskyt stavení, domů, vesnic, ale například i kasáren a měst. Umožňovala jednodušší přístup administrativních orgánů do oblasti. Pan E. oblast neznal, silnice pro něj mohla představovat nová doposud neznámá nebezpečí. Očekával, podle zápisů v deníku, výskyt budov administrativního typu, kasáren a domů finančních orgánů v okolí. Takové budovy ani jejich pozůstatky se v oblasti dnes nenacházejí, je však možné, že dříve tam stály budovy provizorní. Nejbližší osadou je malá obec Ligosulo.

Cesta přechodu trvala deset hodin a vyžadovala chůzi náročným vysokohorským terénem. Trasa byla až na svém konci zakončena sestupem po asfaltové silnici. Záznam ze dne přechodu je končí dosažením obce Ligosulo. To je první malá osada ve svazích hory Monte Nedis. Krajinný profil je jiný než na rakouské straně. Věž venkovského kostela upozorňuje na osadu z obou dvou přístupových směrů. Kontakt na domácnost ochotnou poskytnout ubytování byl zásadní informací, kterou pan E. dostal od italského sýrárníka, když uprchlíky předával italským pomocníkům. V této chvíli je patrná spolupráce pomáhajících osob. V neznámém prostředí a v pozdních odpoledních hodinách by bylo hledání přístřeší bez znalosti místního jazyka komplikované. Kontakt na osobu hovořící německy situaci usnadňoval. I jiní uprchlíci měli předem domluvené

³⁸⁶ „Potkáváme u silnice různé pracovní skupiny, očividně při poledním odpočinku – všímáme si všeho – pročež se nám o pár minut později při setkání s dvěma silničními stavbyvedoucími rozbuší srdce.“ Deník pana E., s. 12.

kontakty pro určitou etapu nebo pro celou trasu útěku. Panu E. se předem promyšlený plán změnil už dříve, v Lesachtalu. Při pohybu v osadě nebyli nikým, podle pana E. spatřeni. Italské pomocnice zavedly obě osoby přímo k doporučenému obydlí. Z textu je stále patrná odevzdanost italským pomocníkům. Zda vycházela z důvěry či vědomého rozhodnutí, se nedá z textu určit.

Majitel domu se podle deníku v objektu nenacházel, neboť byl podle informací pana E. na práci ve Štýrsku, což bylo italským pracovním silám dovolováno z důvodu vysoké nezaměstnanosti.³⁸⁷ Italové byli přijímáni především v pohraničních oblastech, v Korutanech a ve Štýrsku. Kdo pana E. v domě přijal a kolik osob se v domě nacházelo, není v deníku zaznamenáno. Ze záznamu nevyplývá, že by se jednalo o pohostinství, ubytování nabízející. O bližší komunikaci s místními se pan E. nezmiňuje. Přístřeší u neznámých lidí přesto znamenalo pro pana E. podle deníku po náročném dni určité uvolnění. Není možné potvrdit, zda tato domácnost pomáhala i jiným případným uprchlíkům. O jiných přechodech v této oblasti, které by vysvětlovaly funkci tohoto domu, nejsou dostupné informace. Pro srovnání je ale možné uvést výsledek nejprve zdařeného útěku německého uprchlíka, který překročil hranici v blízkosti Brenneru v roce 1943 a schovával se na statku na venkově, na statku v blízkosti Bolzana. Po odhalení na statku byl předán policii a poslán zpět do Říše.³⁸⁸ Tento příběh ukazuje, že na severoitalském venkově byla možnost se ukrývat.

Z popisu deníku je zjevná únava obou osob po celodenním pochodu v horském terénu. Vyčerpání zasáhlo oba. Pan E. a paní M. s díkem odmítli večeři od místních a přijali pokoj. Spočinutí v soukromí a doplnění sil bez přítomnosti cizích lidí, naznačuje potřebu fyzického a psychického uklidnění. Z textu vyplývá, že přechod, cesta od hranice do prvního civilizačního bodu v Itálii, měl původně trvat dva dny. Pouze zásluhou průvodců znalých oblasti mohl pan E. zdolat tento úsek za pouhý jeden den. Cestu nemusel hledat, a to mu umožnilo rychlý průchod hraničním územím.

„Wir essen wohlverdient unsere vorgesehene Reiserpflegung nach einer für 2 Tage projektierten Marschleistung – die wir in einem Tag hinter uns brachten.“³⁸⁹

³⁸⁷ Karner, Zwangsarbeit in Österreich Land- und Fortswirtschaft, s. 219.

³⁸⁸ Voigt, Zuflucht auf Widerruf, s. 35.

³⁸⁹ „Jíme zaslouženě naše připravené rezervy – které jsme měli pro náš zamýšlený dvoudenní pochod, který jsme zvládli za jeden den.“ Deník pana E., s. 12.

3.6.11. Vybavení na cestu

Již z prvních zápisů je čtenáři známo, jak podrobně pan E. plánoval a promýšlel svůj útěk. O podobných detailních přípravách na útěk ve svých vzpomínkách hovoří též pan Altschul. Jaké vybavení uprchlíci nesli, není známo. Zda batohy obsahovaly základní zásoby potravin již z Vídně a na jak dlouhou dobu se pan E. těmito zásobami vybavil, nevíme. Na rakouské straně se mohli stravovat zakoupením potravin v Lesachtalu v hostinci a na horské chatě tamními produkty, věděli však, že riskatní cesta přes hory bude vyžadovat rezervní zásoby. S největší pravděpodobností mohl pan E. doplnit základní zásoby potravin, mléko, chléb a máslo, případně sýr, na sýrárnách. Deník přímo uvádí, že z potravinových zásob měli chléb, máslo, zrnkovou kávu a kondenzované mléko. Ve Vídni byly v této době již zavedeny potravinové lístky. Na židovské potravinové lístky se však mnoho těchto potravin nevydávalo, jako například zrnková káva. Podle dalších deníkových zápisů víme, že pan E. měl mapu, kterou používal na obou stranách hranice. Zda měl mapu z doby první světové války či ze svých předchozích horských túr, anebo zda si ji opatřil před odchodem z Vídně, není známo. Území bylo po obou stranách hranice kartograficky zpracováno v roce 1929, kdy vyšel průvodce hlavních tras Kernských Alp. Již v roce 1923 byly vydány mapové listy, které zachycovaly podle válečných plánů obě strany hranice.³⁹⁰ Mapy oblasti tedy byly v Rakousku před válkou k dostání. Altschul si koupil před odjezdem z Vídně mapu oblasti svého přechodu v tradičním kartografickém obchodě Freytag & Berndt v centru Vídně.³⁹¹

3.6.12. Rozdělení rolí mezi paní M. a panem E.

V záznamu z prvního večera v Itálii vystupuje do popředí rozdělení rolí mezi ženou a mužem. Náznaky rozdělených rolí mezi paní M. a panem E. jsou patrné již v předešlých deníkových záznamech,³⁹² ne však zvlášť výrazně. Autor zaznamenává, s jakou samozřejmostí se paní M. chápe přípravy večere.

„Anni übernimmt das Kommando als Köchin und bald sitzen wir an einem tadellos gedeckten Tisch – bei einem Mahl – das für uns Mittagmahl - Jause und Abendbrot in einem ist. Es ist auch danach: Käse-Sardinen in Öl, Butterbrot und duftende Bohnenkaffe mit Kondensmilch.

³⁹⁰ Zeitschrift des Deutschen Alpen-Vereins 1942, s. 79.

³⁹¹ Bailer, Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale, s. 77.

³⁹² Prüfungsergebnisse, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941

*Wir essen wohlverdient unsere vorgesehene Reserveverpflegung nach einer für 2 Tage projektierten Marschleistung – die wir in einem Tag hinter uns brachten.*³⁹³

Tento deníkový záznam ukazuje na dva aspekty a dvě svědectví deníku. Žena si zvyká a adaptuje se postupně na provizorní situaci, bere si za své každodenní úkony, snaží se jednat přirozeně podle vžitých modelů chování. Pan E. vnímá ženu z perspektivy muže narozeného v 19. století, v době, kdy určité role v domácnosti vykonává pouze žena. Vlastně si tímto chováním simulují „normální“ všednodenní domácí život.

3.6.13. Cíle a etapy útěku

Zatímco v chatách na korutanské straně se pobyt protáhl, své italské přístřeší opustili obě osoby hned po prvním noclehu. Dne 15. 7. v časných ranních hodinách pokračovali v cestě. Pan E. si pozorně všímal okolí, nechtěl být nikým spatřen. Choval se tak, aniž by znal reálná nebezpečí lokality. Cesta vedla z osady Ligosullo do většího městečka Paluzza.

Každý útěk před pronásledováním má několik etap. Po zdolání jedné se otvírá cesta k dalšímu cíli. Jednotlivé cíle vymezují trasu. Cíl jako finální destinace může v případě útěku chybět. Dílčím, cílem útěku pana E. byl bod překonání hranice. Tím byla dokončena etapa opuštění země. Poté začala etapa další, etapa exilu. První etapu je možné definovat jako překonání hranice Říše z důvodu pronásledování před hrozící internací do koncentračního tábora. Druhá etapa, etapa exilu, není v deníku jasně ohraničena. Pan E. nemohl mít jasně stanovený cíl, protože stěží mohl předvídat podmínky a okolnosti, které na trase útěku teprve mohly vyvstat. Zda měl pan E. jiný jasně stanovený cíl, návštěvu známých nebo přátel, odjezd do jiné země, není z deníku jasné.

3.6.14. Cesta oblastí Furlansko–Julské Benátsko

Oblast severní Itálie, Furlansko–Julské Benátsko, nebyla v roce 1942 frontovým územím. Mezi Jižní markou a severní Itálií doprava fungovala.³⁹⁴ Komunikace hraničních oblastí byla v důsledku výměny pracovních sil a spolupráce v Ose stále živá. Snaha pana E. vzdálit se rychle z oblasti blízké hranici byla pochopitelná. Právě

³⁹³ „Anni se ujímá velení v kuchyni a brzy sedíme u prostřeného stolu – u jídla – které je pro nás současně obědem, svačinou i večeří. Je to i poté: sýr, sardinky v oleji, chléb s máslem a vonící zrnková káva s mlékem. Jíme zaslouženě naše připravené rezervy – které jsme měli pro náš zamýšlený dvoudenní pochod, který jsme zvládli za jeden den.“ Deník pana E., s. 12.

³⁹⁴ Karner, Zwangsarbeit in Österreich Land- und Fortswirtschaft, s. 528.

městečko Paluzza, do kterého hor pan E. s paní M. přišli, je poslední osadou před hraničním průsmykem Plöckenpass (1357 m.n.m.), přes který vede silniční spoj do rakouského města Kötschach-Mauthen. Nastoupení mezi cestující do autobusu jedoucího v ranních hodinách z malého města Paluzza na jih znamenalo zařadit se mezi místní obyvatelstvo, do cizí skupiny lidí. Tato změna vyžadovala překonání strachu a současně vystavení se novým rizikům. Uprchlíky mohlo prozradit jejich vzezření a jazyk. Nápadnosti v důsledku zevnějšku si byl pan E. podle deníkových zápisků vědom. Batohy byly znakem odlišnosti. Pan E. na jednom místě deníku popisuje muže nesoucího batoh a nazývá jej alpinistou. Všichni ostatní cestující čekající na zastávce měli podle deníku kufry. Pan E. a paní M. mohli na veřejnosti, v autobuse, ve vlaku a na dalších veřejných místech s batohy vzbuzovat pozornost.

V deníkovém záznamu je zapsána další, téměř kuriozní skutečnost. Svou zvláštností připomíná již zmiňované události, a to odesílání přebytečných věcí z korutanského údolí zpátky do Vídně. Autor deníku píše, že před cestou autobusem vyjmuli s paní M. ze svých batohů kufry a přemístili obsah batohů do nich. Jak těžká a velká zavazadla celou cestu přes hraniční hřebeny nesli si lze jen těžko představit. Tyto objemné batohy musely být nepochybně nápadné. V oblasti Furlansko se hovoří místním jazykem, zvláštním italským dialektem.

Neznalost jazyka, jak již bylo uvedeno výše, byla handicapem. V přímém kontaktu s lidmi a v uzavřeném autobuse, na sebe dvojice hovořící německy musela upoutávat pozornost. Neznalost jazyka bránila bezprostředním reakcím na výzvy, znesnadňovala orientaci v prostředí. Pan E. a paní M. museli volit taková témata rozhovoru, aby předešli případnému odhalení. V případě, že by jejich spolucestujícími byli německy mluvící Italové, občané z Říše nebo příslušníci německé menšiny žijící dodnes na trojmezí Rakouska, Itálie a Slovinska, vystavovali by se tím dalšímu riziku. Podobná nebezpečí se mohla objevit i v dalších etapách cesty po Itálii.

„Wir verständigen uns mit den Augen – erkennen bald gegenseitig unser Glücksgefühl.“³⁹⁵

Není známo, jak dvojice změnila způsob dorozumívání. O dorozumívání máme jediný záznam, který současně upozorňuje na prohlubující se vztah uprchlíků.

Trasa uprchlíků směřovala na jih, zamýšlený cíl však na začátku záznamu není uveden. Využili dvou dopravních prostředků, autobusu a vlaku, lokálních i hlavních tras

³⁹⁵ „Dorozumíváme se očima – pocítujeme brzy navzájem štěstí.“ Deník pana E., s. 13.

a rychlou spontánní reakcí s plynulou návazností. Okolní krajinu, kterou pan E. citlivě vnímal a v zápisech popisoval, jak sám uvádí, znal. V kapitole o životě pana E. do roku 1938 bylo uvedeno, že autor deníku na začátku 20. století v této oblasti dvakrát byl: pracovně s firmou Siemens a jako voják v první světové válce.³⁹⁶ Zajímavá je ze záznamu dobře čitelná vnitřní myšlenková projekce zážitků z minulosti, které asociuje při průjezdu známými místy. Pan E. jmenuje názvy za sebou jdoucích osad, popisuje průjezdy městy a přestupy do jiných dopravních prostředků. Jeho popis je podrobný, avšak jeho ponoření do vzpomínek má za následek nepřesné pojmenování míst.

Klidný popis za oknem ubíhající krajiny však střídá uvažování o vývoji trasy. I v případě cesty dopravními prostředky reflektuje autor deníku napětí a strach své spolucestovatelky, paní M. která své obavy nedokázala zakrýt.

„Wir durchfahren vom Studium unseres Fluchtwegs geläufige Stationen wie Venzzone, Gemona, Artegna und freuen uns die „militärische Zone“ endlich, glücklich hinter uns zu haben“³⁹⁷

Autor deníku píše o pocitu uvolnění po zdolání tzv. vojenské zóny. V tomto období však podle dostupných pramenů na tomto území vojenská zóna nebyla. Tento údaj v deníku je znakem přetrvávajícího strachu z blízkosti hranice a současně znakem opakovaného srovnávání aktuální válečné situace se situací za první světové války. V jistém ohledu měl pan E. pravdu, všechny osoby bez platných dokladů opravňujících k pobytu v pásmu, které byly nalezeny v blízkosti hranice, měly být na nejbližším hraničním přechodu předány říšským úřadům, jak uvádí Klaus Voigt.³⁹⁸ Cestu autobusem vystřídala cesta lokálním vlakem a následně dvěma rychlíky. Pan E. se vrátil zpátky k železniční trati, kterou společně s paní M. před 28 dny opustil. Byla to Jižní dráha, která vede z Vídně přes Klagenfurt, hraniční Tarvisio a dále pokračuje na Řím. Pan E. podle deníku navázal na původně zamýšlený plán. Taktika a promyšlení detailů je patrná ze záměru pana E. nastoupit na této mezinárodní trati až do vnitrostátního spoje. Pan E. se totiž obával eventuálních kontrol v mezinárodní spoji. V této části etapy pan E. vnímal situaci jako vážnou a pokoušel se taktizovat. Podle popisu deníku se snažil rychle reagovat na momentální situaci, vyhodnocovat okolnosti a volit méně riskantní varianty. Následující příklad zachycuje tento způsob jednání. Pan E. se rozhodoval, zda má setrvat na vlakovém nádraží, kde se nacházely vojenské jednotky a četnictvo, nebo zda

³⁹⁶ KA/I, Karton-Nr.: 1126, Ort/Land/Körper: Wien, Geburtsjahr: 1887, Inhalt: Du – Ep. Kriegsarchiv, OESTA.

³⁹⁷ „Projíždíme ze studia naší trasy útěku nám známé stanice jako Venzzone, Gemona, Artegna a těšíme se, až budeme mít „vojenskou zónu“ konečně šťastně za sebou.“ Deník pana E., s. 13.

³⁹⁸ Voigt, Zuflucht auf Widerruf., s.122.

má urychleně přestoupit do vlaku bez jízdenek a pokračovat v započatém průjezdu Itálií. Přítomnost uniformovaných mužů na železničních zastávkách vyvolávala v panu E. nové obavy a strach z možnosti odhalení. Autor deníku se musel rozhodnout, která ze dvou možností je právě pro něj méně riskantní. Zvolil cestu vlakem bez jízdenek. Vyvarování se přímé konfrontace s uniformovanými jednotkami, důvod jejichž přítomnosti na nádraží není znám, a rychlé vzdálení se hranici, znamenalo pro pana E. bezpečnější řešení.

V momentech rozhodování pana E. sehrávala podle deníku důležitou roli paní M. Spolucestovatelka vnímala cestu odlišným způsobem a mohla ovlivňovat eventuální unáhlené rozhodování svého partnera. Partneřství na cestě mohlo tedy do jisté míry znamenat dohled a ochranu ze strany blízkého a se situací obeznámeného člověka.

3.6.15. Stále přítomný pocit pronásledování

Permanentní nedůvěra a ostražitost vůči okolí mohla být pod vlivem nečekané a překvapivé události vystřídána přirozeným jednáním a uvolněným chováním pronásledovaných osob. Co mohlo těmito zlomovými událostmi být? V ohrožení se nacházející jedinci očekávali, v důsledku dosavadního přivyknutí výjimečné situaci a neustálému pocitu pronásledování, téměř výhradně negativní jednání okolí a tedy všudypřítomné nebezpečí. Vytržení člověka z všedního života a především z přirozené struktury mezilidských vztahů a modelů komunikace ovlivnilo a změnilo chování lidí nejen v koncentračních táborech, ale i v civilním prostředí, kde se pronásledování stále ještě jistým způsobem nacházeli na svobodě. Pan E. a paní M. nikdy doposud v internaci nebyli, avšak dosavadní tři roky trvající životní situace v diskriminujících podmínkách jejich chování a jednání ovlivnily a změnily. Zlomovým momentem bylo setkání s jiným než s očekávaným jednáním, totiž s pozitivním přístupem okolí. Záznam z druhého dne v Itálii a z cesty vlakem je konkrétním příkladem. Pan E. a paní M. nastoupili do vlaku bez jízdenek. Podle záznamu měl pan E. obavy, že dojde k jejich odhalení, a že by mohli být označeni za černé pasažéry a předáni policii. Pan E. podrobně popisuje situaci ve vlaku, který byl přeplněn a v kterém nebylo místo k sezení. Průvodčí je však neobvinil z jízdy načerno, ale prodal páru jízdenky ve vlaku a nabídl jim dvě místa ve vozu druhé třídy s lepším vybavením. Popis cesty se touto událostí mění.

„In 5 Minuten taucht er wieder in unserer Nähe auf und ruft winkend: „Signori, signori!“ erschreckt folge ich und ich glaube zu träumen – der Mann öffnet ein Abteil 2 ter Klasse und weist mir zwei Sitzplätze mit Plüschpolsterung an.“³⁹⁹

Strach z kontrol je zachycen v celém textu, od začátku útěku do jeho konce. Kontroly osobních dokladů a identifikačních dokumentů bylo za války možné očekávat téměř neustále a v různých prostředích. Jednalo se o kontroly plánované, náhodné o kontroly spojené s obyčejnou kontrolou jízdních dokladů. Na území cizí země, v Itálii, měla kontrola osobních dokladů pro pana E. a paní M. jiný rozměr. Pouze pasový doklad říšského občana vybavený vízem opravňoval podle ustanovení z 16. května 1940 ke vstupu do Itálie.⁴⁰⁰ Tato ustanovení se týkala všech druhů víz, vstupních turistických i tranzitních. Pas označený písmenem „J“ ke vstupu do země jeho držitele pochopitelně neopravňoval. Ve Východní marce, jak ukazují denní zprávy gestapa,⁴⁰¹ odhalení pravé identity znamenalo zatčení, převoz zadrženého na sběrné místo, transport do koncentračního tábora. V případě odhalení pravé identity pana E. a paní M. v Itálii by byla potvrzena jejich ilegální přítomnost v zemi.

3.6.16. Adaptace na nové prostředí

V průběhu cesty a v důsledku vzdalování se od hraničního území došlo k adaptaci na prostředí vlaku. Z textu je i přes trvajícím sledování okolí čitelné uvolnění pana E. a jeho potřeba sdílet své dojmy. V záznamu cesty po Itálii se znovu potvrzuje specifická skutečnost útěku v páru nebo ve skupině. Cesta ve dvou neumožňovala pouze možnost poskytnutí vzájemné pomoci. „Partnertsví spolucestovatelů“ představovalo pro uprchlíky jistotu symbolického zázemí. Pocit osamocení a citové izolace uprchlíků, vytržených z dosavadních mezilidských struktur, z rodinných vazeb a přátelských vztahů, byl pro tyto jedince obrovský. Paní M. reagovala na okolí jinak než pan E. Jak ukazuje deníkový zápis, pan E. pozoroval a vnímal cestu a chtěl své dojmy sdílet. Paní M. naproti tomu byla ponořena do svých myšlenek, uzavřena vůči okolí. Pan E. silně reflektoval její chování, snažil se jí přiblížit, sdílet s ní své prožitky.

³⁹⁹ „Za 5 minut zase objevuje poblíž nás a volá mávající: „Panstvo, panstvo!“ vylekaně jej následuji a myslím, že se mi to zdá – ten muž otevírá kupé 2. třídy a ukazuje mi dvě místa s plyšovým polstrováním.“ Deník pana E., s. 14.

⁴⁰⁰ Voigt, *Zuflucht auf Widerruf*, s. 31.

⁴⁰¹ DÖW 5731–8475, Tagesberichte der Geheimen Staatspolizei Wien.

„Versuche, Anni in den Wagengang zu rufen, um ihr das ersehnte Meer zu zeigen – scheitern. Sie sitzt auf ihrem Platz und denkt – studiert – worüber, wer weiss.“⁴⁰²

Příjezd k moři byl pro autora deníku tak důležitý, že situaci zaznamenal. Znamenal pro něj tudíž změnu, dosažení jednoho ze symbolických cílů. Sám autor napsal, že se jednalo o dosažení „vytouženého moře“. Právě o tento prožitek se chtěl muž se svou spolucestovatelkou podělit.

3.7. TERST

3.7.1. Příjezd do přístavního města a pomocníci v Terstu

Cesta vlakem byla zakončena v Terstu. Záznam zachycuje první dojmy po dosažení zřejmě zamýšleného cíle. Následující etapa měla být naplněna hledáním nových možností pro přežití v neznámém prostředí. Popis pohybu po Terstu ukazuje určité uvolnění. Osobní dokumenty pana E. a paní M. z této doby nejsou zachovány. Je možné znovu předpokládat, že se jednalo o dokumenty falešné. V případě odhalení židovského a rakouského původu by obě osoby byly odvezeny na hranice Itálie.⁴⁰³ Od poloviny roku 1942 bylo nucené vyhoštění následováno předáním německým úřadům, osoby byly označeny za nežádoucí.⁴⁰⁴ Pro řadu emigrantů bylo „druhým cílem“ po dosažení země exilu navázání kontaktu s přáteli, známými, s rodinnými příslušníky (pokud se už v zemi nacházeli) nebo s jinými osobami, na které měli emigranti kontakt. Kontaktování těchto osob bylo předem domluvené ale i náhodné. V případě, že přišli emigranti do země, ve které žádné vazby neměli, zůstávala ještě možnost obrátit se na síť organizací, které utečencům v dané zemi pomáhaly. Tito lidé nebo organizace patří do široké kategorie pomáhajících osob. Pan E. a paní M. měli pouze kontakt na dvě rodiny v Terstu. Neměli s nimi ale předem domluvené setkání ani postup v řešení osobní situace. Paní M. disponovala adresami na konkrétní osoby. Jaký k těmto lidem měla vztah, jak dobře je znala, není z žádných dochovaných dokumentů čitelné. Verifikace totožnosti těchto osob proto není možná, zabraňuje jí také uvedení iniciál namísto celých jmen. Nejen Voigtova publikace ukazuje, že se italské obyvatelstvo chovalo vůči židovským uprchlíkům jinak, bylo jim otevřenější. Mírnější protižidovská politika státu,

⁴⁰² „Pokusy zavolat Anni do uličky vagonu, abych jí ukázal očekávané moře – ztroskotaly. Sedí na svém místě a přemýšlí – studuje – o čem, kdo ví.“ Deník pana E., s. 14.

⁴⁰³ Voigt, Zuflucht auf Widerruf, s. 32.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 33.

který židovské obyvatelstvo neinternoval bezpodmínečně do internačních táborů, vlídné přijetí umožňovala. Zda pomocníky pana E. v Terstu byli místní obyvatelé, Italové nebo přesídlení známí z Rakouska, není z dostupných pramenů a dokumentů jasné. Podle záznamu se ukazuje, že se obě strany neznaly příliš důvěrně.

Z malé židovské obce v Korutanech (byla po Voralbersku a Solnohradsku třetí nejmenší a čítala v roce 1934 269 členů⁴⁰⁵), směřovaly po anšlusu emigrační vlny do Palestiny a severní Ameriky. Hlavní trasy emigrace šly přes Vídeň. Malý počet uprchlíků si zvolil bezprostředně po anšlusu jako trasu emigrace známou a blízkou oblast, severní Itálii.⁴⁰⁶ Kromě znalosti oblasti mohly být dalším důvodem pro zvolení příhraniční oblasti jako počátku emigrace přeshraniční kontakty s italskými obyvateli. Paní M. žila v Korutanech 10 let před druhou světovou válkou. Je tedy možné, že někdo z jejích přátel či známých na italskou stranu odešel a žena znala novou adresu těchto osob. Druhá možnost, kterou uvádí deník, je, že lidé, u kterých se pan E. a paní M. v Terstu rozhodli hledat pomoc, patřili mezi její zahraniční přátele. V deníku jsou z adresáře paní M. vybrané osoby označeny pouze zkratkami Be. a Ce. Jejich totožnost není ani jedním ze dvou výše uvedených způsobů verifikovatelná a doložitelná. Hledání téměř cizích lidí v jejich bydlištích však ukazuje snahu využít všechny možnosti a prostředky pro zajištění existence alepoň na přechodnou dobu v exilu.

„Dort haben wir Glück, treffen die Familie zu Hause, und obwohl man keinen von uns kennt – sind wir bald bekannt gemacht.“⁴⁰⁷

Setkání s lidmi, kteří byli bez předešlé domluvy žádání o pomoc, mohlo být provázeno komplikovaným vysvětlováním. Otázka, jak vysvětlit svou přítomnost ve městě, jak vysvětlit způsob příjezdu do země, jak se rychle před dveřmi bytu neznámých lidí představit a vysvětlit situaci osobám, na které pronásledovaný dostal kontakt například od přátel a známých, byla těžká. Neznalost jazyka tuto situaci komplikovala. Pan E. a paní M. našli oporu a dočasný asyl u téměř neznámých lidí. Důvody a způsob odchodu z Východní marky sdělil pan E. svým hostitelům pouze částečně. Další okolnosti sdělil pravdivě a v úplnosti, neboť, jak text ukazuje, žádal postupně o další formu pomoci, umožnění zprostředkování povolení k pobytu. Získání takového dokladu je málo pravděpodobné, pan E. uvádí, že dostal transitní víza.

⁴⁰⁵ Moser, Demographie der jüdischen Bevölkerung, s. 7.

⁴⁰⁶ Walzl, Die Juden Kärntens und das dritte Reich, s. 231.

⁴⁰⁷ „Tam máme štěstí, nacházíme rodinu doma, a přestože nikoho z nás neznají – jsme brzy seznámeni.“ Deník pana E., s. 14.

„Kann man überhaupt mit der Sprache allein das wiedergeben, was wir in der letzten Wochen erlebt haben? Dazu wäre die genaue Kenntniss der Ursache unserer Flucht und vor allem unseren Leben in der letzten Monaten ja das Ertragen der Qualen der letzte Jahre notwendig. Wenn wir weiter Glück haben, dann werden wir sicher Mittel und Wege finden, um unserem Leben als „Paria“ unserem Freunden zu schildern.“⁴⁰⁸

Evropská přístavní města byla již od konce třicátých let cílem pro řadu uprchlíků. Italský Terst byl pro rakouské židy nejbližší přístavní branou, kudy mohli uprchnout před nacistickými opatřeními, jak dokládá například výpověď v knize *Die erste Hälfte meines Lebens* popisující útěk štýrských pronásledovaných nejprve do Jugoslávie a pak do Itálie,⁴⁰⁹ a dále Walzlova kniha o židovské komunitě v Korutanech.⁴¹⁰ Terst byl cílem organizovaných i neorganizovaných emigračních vln. Z deníku nevyplývá, že by pan E. měl zájem o využití v přístavu kotvicích lodí a o pokračování útěku cestou přes moře. To už od počátku války nebylo možné.⁴¹¹ Zájem o vystavení povolení k pobytu značí neznalost zákonů a nařízení. Tranzitní, přechodné povolení k pobytu, jak je nazývá pan E., které získali díky pomoci slečny Be., není doložitelné. Zda se jednalo o dokument obdrženy s pomocí uprchlických organizací, kterými byly v Itálii organizace Delasem a organisace Mensa di Bambini,⁴¹² či katolických institucí a kvakerů, kteří spolupracovali s Vatikánem, není známo. Delasem se v polovině roku starala o 9000 internovaných i na svobodě žijících židovských přistěhovalců,⁴¹³ mohla být jednou z nich. Do roku 1943 se jí podařilo „vyemigrovat“ téměř 5000 osob.⁴¹⁴

3.7.2. První dvě základní opatření po příchodu do města

Dvě základní opatření po příchodu do města byla: nalezení místa noclehu a získání povolení k setrvávání v zemi. Mussolinim bylo schváleno memorandum,⁴¹⁵ které umožňovalo příjezd do země nejbližším rodinným příslušníkům těch židů, kteří se

⁴⁰⁸ „Může člověk vůbec slovem vysvětlit to, co jsme v posledních týdnech zažili? Proto by byla nutná a přesná znalost příčiny našeho útěku a především našich životů v posledních měsících, zátěže toho utrpení posledních let. Když budeme mít nadále štěstí, pak najdeme jistě prostředky a cesty, jak vyličit našim přátelům náš život utečenců. Deník pana E., s. 15.

⁴⁰⁹ Biro, *Die erste Hälfte meines Lebens, Erinnerungen eines Grazer jüdischen Rechtsanwalts von 1900–1940*, Literaturverlag Droschl, Graz – Wien 1998.

⁴¹⁰ Walzl, *Die Juden Kärntens und das Dritte Reich*, s. 231. „Emerich Salzberg přešel ilegálně hranici. Nakonec dorazil do Terstu, kde se mu podařilo nějakou dobu se ukrývat.“

⁴¹¹ Voigt, *Zuflucht auf Widerruf*, s. 50. Krohn C. (Hg), *Handbuch des deutschsprachigen Exils 1938–1945*, Primus Verlag Darmstadt 1998, s. 33.

⁴¹² Delegatione per l'Assistenza agli Emigranti.

⁴¹³ Olga Hostovská, *Italští Židé v době fašismu (1922–1945)* In: *Stín šoa nad Evropou. Židovské muzeum Praha 2001*, s. 222.

⁴¹⁴ Tamtéž.

⁴¹⁵ Voigt, *Zuflucht auf Widerruf*, s. 173.

na území Itálie již nacházeli. Nařízení tohoto memoranda se nedalo podle rodinné situace ani jedné z osob, jak ukazuje kapitola o rodině, aplikovat na situaci pana E. a paní M. Pokus o vyhledání kontaktních osob podle adresáře paní M. znamenal pokus o opatření přístřeší a noclehu. Pro utečence znamenalo takové místo nejen prostor pro úkryt a načerpání nových sil, ale též možnost odložení zavazadel a dalších osobních věcí.

3.7.3. Záznam o „uniknutí peklu“

Zdařený útěk charakterizuje pan E. metaforicky jako „uniknutí peklu“, „uniknutí katům“. Tato tvrdá metafora ukazuje (pokud tento zápis nebyl napsán až po válce) na vlastní stylizaci pana E. a na znalost situace v tehdejší Evropě. Z Vídně odjely v létě 1942, za necelý jeden měsíc od útěku pana E. a paní M. čtyři transporty se 3960 osobami.⁴¹⁶ V tomto období se stali oběťmi deportace rodiče paní M., kteří byli 28. června 1942 odvezeni s 29. transportem starých rakouských židů do Terezína.⁴¹⁷ Ve Vídni zbývající židovské obyvatelstvo bylo vystaveno dalšímu pronásledování a transportům. Poslední transport odjel z Vídně v zimě roku 1945.⁴¹⁸

3.7.4. Poslední záznam deníku

Dne 15. 7. byl napsán poslední deníkový záznam. Jedná se o poslední zachovalý zápis. V záznamu hodnotí autor vlastní čin, útěk. Autor deníku si byl rozměru svého činu vědom. Byl pro něj a pro jeho partnerku, jak uvádí, nezapomenutelný. Tato „nezapomenutelnost“ měla v poválečné době za následek opak. Jednalo se o usilovnou snahu potlačit vzpomínky na minulost a na zážitky z útěku, zamlčení, téměř o snahu zapomnění. Paní M. do konce svého života, více než čtyřicet let, usilovala o potlačení vzpomínek na svou minulost, které se projevovalo zamlčováním vlastní minulosti před svými potomky. Tato „nezapomenutelnost“ je komplikovaná a souvisí s fenoménem „vypořádávání se s minulostí“.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Freund, Die Verfolgung, In: NS-Herrschaft in Österreich, s. 793.

⁴¹⁷ Theresienstädter Gedenkbuch, Österreichische Jüdinnen und Juden in Theresienstadt 1942-1945, Institut Theresienstädter Initiative, DÖW (Hg.) Prag 2005.

⁴¹⁸ Freund, Die Verfolgung, s. 794.

⁴¹⁹ „Vergangenheitsbewältigung“.

3.7.5. Neznalost Terstu a situace v něm

Autor deníku situaci v Terstu neznal, nevěděl, jak se pro ně situace ve městě vyvine. K neznámé budoucnosti se však, podle závěrečné pasáže, stavěl s nadějí. V deníkových záznamech není skutečná situace židů v Terstu popsána. Podle Augusta Walzla se situace v přístavním městě v roce 1942 pro židy zhoršila.⁴²⁰ O této skutečnosti pan E. nevěděl. Útoky na synagogu a utečenecký tábor v ulici Via del Monte bylo završeno založením „Kanceláře pro studium židovské otázky“ dne 29. června 1942.⁴²¹ Kancelář byla čtvrtou svého druhu v Itálii a měla za úkol shromažďovat informace o židovských obyvatelích města a okolí, vytvářet seznamy protiněmecky se stavícího obyvatelstva.⁴²² Tento administrativní kontrolní orgán monitorující situaci židů v Terstu byl založen 16 dnů před příchodem pana E. a paní M. do města.

3.7.6. Emigrace aneb vyhnanství. Následný osud pana E. a paní M.

„[...]wir] sind trotz Emigration Menschen unter Menschen.“⁴²³

Deníkové zápisky začínají názvem, který se zabývá otázkou, zda se jedná v případě tohoto útěku o emigraci. Nadřazený pojem „emigrace“ má široký význam. Jednalo se o nucený odchod pronásledovaných ze země, o nedobrovolné ilegální opuštění země po neoprávněném odebrání státní příslušnosti a při ohrožení života. Útek pana E. byl pozdním opuštěním země, nebyl uskutečněn v rámci hlavních emigračních vln. Více než emigrací, která může být dobrovolná, nebo vyhnanstvím, které je důsledkem vyhnání, byl útekem s cílem zachránit život. Emigrace a exil se podle Theo Stammena liší. Exil je vynucený zcela z venku a je tudíž nedobrovolný. V případě emigrace hraje roli vlastní rozhodnutí jedince, který se po zvážení situace, která jej až životně ohrožuje, odejít.⁴²⁴ Toto rozdělení je ale sporné. Podle Wolfganga Benze, exil znamenal pro pronásledované osoby možný návrat, s kterým však nikdo nepočítal.⁴²⁵ V své práci proto nazývám aktéry tohoto útěku uprchlíky.

Na konci textu sám autor vyjadřuje, že i přes emigraci a provizorní podmínky je člověkem na svobodě, že jeho situace je jiná. Viděl v nové životní situaci, ve které se

⁴²⁰ Walzl, Die Juden Kärntens und das Dritte Reich, s. 284.

⁴²¹ Tamtéž s. 283. Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea www.cdec.it, 16. 6. 2006

⁴²² Tamtéž, s. 284.

⁴²³ „[...] i přes emigraci jsme lidé mezi lidmi.“ Deník pana E., s. 15.

⁴²⁴ Theo Stamm, Exil und Emigration <http://www.doew.at/thema/laplata/laplata2.html>, 7. 5. 2006.

⁴²⁵ Benz, Das Exil der kleinen Leute, s. 35.

nacházel, naději. Ta byla jedním z předpokladů pro přežití. Situace byla v Itálii pro židy a židovské emigranty jiná než v jiných částech Evropy, internaci nepodléhaly všechny osoby, internace měla v Itálii různé formy. Situace se změnila až po obsazení severní Itálie německou říší na podzim roku 1943. Pan E. a paní M. válku přežili. Z neznámých důvodů Terst opustili. Zda to bylo z důvodu internace či dalšího útěku, není z žádného z dokumentů známo. Víme jen, že obě osoby byly internovány do koncentračního internačního tábora Borgo san Dalmazzo v severozápadní Itálii v oblasti Piemont.⁴²⁶

Obě osoby válku přežily. Na začátku deníku bylo uvedeno, že se muž a žena poznali až těsně před útekem z města. V průběhu komentáře byl sledován vyvíjející vztah těchto dvou osob. Rok před koncem války se této dvojici uprchlíků, pětáctyřicetileté paní M. a sedmapadesátiletému panu E., v zemi úkrytu, narodila dcera. V roce 1946, tedy čtyři roky po odchodu ze země, se pan E. a paní M. vrátili do Rakouska. Část jejich rodin válku nepřežila, část byla na konci války roztroušena po Evropě.

⁴²⁶ Certificato, Comune di Bra, 17. Maggio 1946. V rodinné pozůstalosti dcery autora deníku.

4. Závěr

Tato práce má dvě roviny. Jednak zpracovala autobiografický pramen, jednak se zabývala fenoménem útěku z Východní marky. Za svůj hlavní úkol jsem si vytkla přiblížit válečné události jinou optikou a ukázat tak další obraz válečných dní a života lidí v něm. Zpracovávaný pramen – deník pana E. – není textem spisovatele ani vědce. Avšak jeho forma a jazyk, ale především jeho obsah, mají vysokou výpovědní hodnotu. Je v něm zachycen konkrétní, dosud neznámý příběh z války a současně je v něm uchováno vnímání nejen válečných, ale též všedních dnů člověkem, který je prožíval. Přestože není doloženo, zda autor deníku byl před sepsáním těchto deníkových zápisů literárně tvůrčí, domnívám se (podle jeho předchozího života a vzdělání), že tento dokument bylo jeho jediným delším literárním textem. Přesto však není jeho text strohý a čistě informativní, má své zbarvení a obrazná, místy dokonce metaforická vyjádření.

Deník hovoří o řadě osob, a to s různou intenzitou. Hlavními postavami deníku je však dvojice uprchlíků, žena a muž. Muž je přitom tzv. subjektem autobiografického pramene. O „příběhu“ jeho spolucestovatelky se dozvídáme pouze na základě autora popisů, její vlastní vnímání situace a útěku neznáme. Vlastní obraz autora v deníku nestojí na prvním místě, autor je spíše v pozadí. Samotného autora poznáváme z textu především nepřímo, například z popisu, v kterém reflektuje jiné, v jeho blízkosti se vyskytující osoby, především pak jeho spolucestovatelku paní M. a pomocníka Waltra. Text má charakter spíše cestovatelských zápisů, „deníku cestovatele“. Na tento fakt ukazuje chronologický a podrobný, přesný záznam událostí, jakož i míst a topografie. Je možné se domnívat, že si autor při své cestě dělal pouze poznámky, text pak při přepisu doplňoval. K této domněnce mne vede skutečnost, že je text dochován pouze ve strojopisné podobě, ale pokud jej autor psal přímo při svém pochodu, musel jej následně přepisovat na psacím stroji. Na „cestovatelský“ popisný charakter upozorňuje i fakt, že autor sám nevystupuje do popředí, v jeho zájmu je především popis cesty. Deník pro něj není osobní zpovědníci duše, autor neutíká při psaní textu před událostmi do jiného vnitřního světa.⁴²⁷

Verifikaci a zasazení do dobového kontextu umožnily především další prameny z rodinné pozůstalosti. Jejich porovnávání a zpracování však ukazuje na opatrnost, se

⁴²⁷ Jako je tomu například u Anny Frankové nebo v jiné formě u Viktora Klemperera.

kteřou se musí tyto primární prameny zkoumat, ne vždy je ústní rodinná paměť (a to z různých důvodů) důvěryhodným zdrojem. Mikrohistorické prameny je nutné zkoumat s přihlédnutím k okolnostem a době, kdy byly psány. Aby mohla být skutečně verifikace pramene a zasazení příběhu do souvislostí, nebylo sledováno pouze jedno či dvě hlavní témata. Aby byl obraz deníkem popisovaného příběhu dotvořen, nemohl se výběr témat pro zkoumání spokojit pouze s tématem pronásledování židů a fenoménem emigrace, rozsah oblasti zkoumání bylo nutné značně rozšířit.

Deníkové zápisky umožňují vidět popisovanou událost ve dvou rovinách - jak ji autor ukazuje a jak se v ní autor deníku formou svého popisu ukazuje sám. Zde se potvrzuje teze o nutnosti chápání člověka v kontextu a jedinečnosti. Pro pana E., který nebyl zvyklý psát, byl jeho čin něčím výjimečným a této výjimečnosti si byl vědom. Přesný důvod napsání jeho záznamů z útěku a zřejmě i pozdějšího strojopisného přepsání originálního rukopisu nám není znám. Význam zaznamenání prožité a složité události, útěku z vlastní země, pro pana E. je bezpochybný. Ať již měl pan E. se svým textem jakýkoliv úmysl, jeho sepsání ukazuje na význam a důležitost, kterou pro autora znamenal odchod z rodné země. Útek byl pro autora deníku těžkou zkušeností a životní změnou, kterou ve svých 55 letech prodělal.

Druhá rovina této práce se zabývala konkrétním příběhem popisovaném v deníku, útekem dvou lidí z Vídně. Interpretací deníku se ukázala řada nových témat, které by mohly být inspirující pro další práce. Tato práce upozorňuje na různé prožívání a vnímání druhé světové války, a to jak v geografických, tak sociálních prostorech. Od tohoto různého prožívání a reflexe války se odvíjelo i různé chování a jednání. I v době války a krizových situací prožívají lidé všední dny. Jiné bylo vnímání situace lidmi v údolích, jiné starosti měli lidé v horských sýrárnách, všechny však ovlivňovala válka a vládnoucí systém. Stále přítomné nebezpečí, spojené s neustálým strachem symbolizovalo situaci pronásledovaných, kteří žili v neustálé pozornosti a s pocitem napětí. Jiná byla rizika a komunikace s lidmi ve Vídni, jiná obezřetnost byla zapotřebí v korutanských horách, jiná v Itálii. Tato rizika souvisela s mnoha faktory. Pokud šlo o nebezpečí ze strany vládnoucího systému (člověka), hrozilo, že se prozradí identita utečenců. Jiná byla situace utečenců ve Vídni, kde se lidé znali, kde byli židé shromažďováni do „sběrných“ čtvrtí, kde vládl nacionalněsocialistický systém. Jiná byla situace pro utečence v horách, kde hrozilo nebezpečí ze strany přírody. „Cizincem“ byl na odlehlém venkově téměř každý v obci neznámý člověk, i obezřetnost v tomto ohledu

měla předejít rizikovým situacím. Cizí jazyk mohl být po ilegálním překročení hranice znakem zvyšujícím nebezpečí, neboť upozorňoval například na jinou státní příslušnost.

Jazyk je dalším zajímavým tématem při zkoumání fenoménu útěku a emigrace. Rozhodnutí se pro emigraci, lépe řečeno pro odchod ze země, znamenalo potřebu integrace v jiném sociálním a kulturním prostředí. Neznalost cizího jazyka tuto eventuelní následnou integraci ztěžovala. Neschopnost komunikace v cizím jazyce omezovala také možnost žádání o pomoc a celkovou společenskou interakci. To mohlo hrát pro utečence jistou roli i z psychologického hlediska. Specifický regionální charakter severní Itálie (částečně dvojjazyčný) prvotní jazykový náraz zmenšoval, neboť se pan E. mohl ještě na italské straně hranice domluvit se svým „italským průvodcem“ často německy.

Útěk před pronásledováním a před hrozící smrtí je tragický sám o sobě. Aby však obraz rozsahu lidské tragiky byl čtenáři bližší, aby si uvědomil, že se příběh týká člověka v jeho intimitě a všednodennosti, je nutné brát v potaz i omezené přídělky jídla a především špatného vybavení lidí vydávajících se do hor. I tyto skutečnosti totiž ovlivňovaly průběh a způsob cesty uprchlíků. Téměř celý deník zaznamenává, kteří lidé a jak panu E. při jeho útěku pomáhali. Především však zasazení příběhu útěku do kontextu dosavadních životů jedinců ukazuje na tragiku útěku z rodné země před ohrožením. Rozdělené rodiny, které už se nikdy nesešly, jsou toho důkazem. Ať to již byla vědomá či nevědomá pomoc, text deníku zaznamenává řadu osob, s kterými pan E. komunikoval a kteří mu pomáhali. Má práce je postupně sleduje a jejich typy rozebírá, stejně jako vztahy pana E. ke konkrétním osobám. Označila jsem je v této práci jako tzv. pomocníky. Pomocníci pana E. se od sebe navzájem lišili, sehráli různou roli, a každý po jinou dobu. Fenomén pomocníků je ale zajímavý a stál by za větší pozornost. Pro pana E. hráli jeho „pomocníci“ velkou roli. Nejedná se pouze o „pomocníky“ převaděče. Popis domluvy s pomocníky ukazuje na některé z vlastností pana E. a na předpoklady nezbytné pro úspěšné zakončení přechodu přes hranice. Pan E. musel mít k těmto lidem často důvěru, musel umět dobře komunikovat, v některých případech vyslovovat svá přání přímo a taktéž riskovat. Někteří „pomocníci“ nemohli být se všemi záměry pana E. téměř vůbec obeznámeni. Důvěra, odvaha a připravenost riskovat byla předpokladem.

Tato práce poukazuje rovněž na další dimenzi ženy za druhé světové války. Je to žena, pronásledovaná a prchající, žena rozhodující se pro riskantní čin a uchylující se k

takřka cizímu muži. Pronásledování na základě židovského původu vedlo ženu narozenou v měšťanské společnosti k tomuto sebezáchovnému činu. Avšak jaká změna se v pronásledovaných a ponížených ženách odehrála, jaké prožitky se v nich při jejich posledních pokusech o záchranu vlastního života odehrávaly, nevíme. Je ale jasné, že to musely být ženy silné, ženy, které chtěly dál žít. Jistě i emancipace počátku 20. století ovlivnila ženu, jejíž příběh je součástí deníku. Její přechod hor pro ni musel znamenat velkou zátěž. O jejím vnímání tohoto přechodu hor není nikde záznam, po válce o něm žena již nemluvila. Můžeme se domnívat, že právě z toho důvodu, že tato zkušenost pro ni byla velice těžkou a nezapomenutelnou. Odchod z rodné země, kde třiačtyřicetiletá žena zanechala své staré rodiče, kde byla opuštěna svým manželem, musel být tragický. Dalším novým tématem ke zpracování by mohla být problematika role sexu v zátěžových a mezních situacích, například v případě internace do koncentračních táborů a ilegálního útěku.

Právě tento příběh nemanželského páru, ženatého muže a vdané ženy, dvojice staršího věku, mnohé vysvětluje. Chopení se poslední možnosti záchranu vlastního života s cizím člověkem vyžadovalo odvahu, ochotu přizpůsobit se, akceptovat jeden druhého, a to i v situacích a momentech, které by dříve neodpovídaly konvencím, které jednomu z „páru“, který párem nebyl, mohl být nepříjemným. Vztah obou uprchlíků, jak ukazuje deník, se vyvíjel, a to přesto, že je znám pouze z podání pana E. V textu se ukazuje potřeba blízkosti druhého člověka a díky situaci, osamoceního jedince, stejně jako potřeba sdílení se. Nepřítomnost blízkých osob, rodinných příslušníků a vytržení z dosavadního života znamenalo izolaci. O pravém důvodu pobytu v horách věděly jen obě osoby samy, jejich propojení bylo proto možná ještě užší, sdílení důležitější. Změny, kterými prošel v první polovině 20. století člověk, který se narodil na jeho počátku, ukazují, jak se musel vypořádávat sám se sebou a s okolní společností. Bezprostřední reakce na situaci, odvaha a velké nasazení, to vše bylo hlavním předpokladem pro přežití a zdárný úspěch riskantní cesty.

Emigrace je široký pojem, v souvislosti s druhou světovou válkou se hovoří především o emigraci politické a literární. Avšak zúžení na tyto dvě skupiny by nebylo, jak dokazuje příběh popsany v zde analyzovaném deníku, správné. Tímto autobiografickým pramenem je zachycen útěk obyčejného člověka z jeho rodné země, a to z důvodů rasové diskriminace. Právě v Rakousku se často hovoří o vlastní politické emigraci. Jako by ale ostatní příběhy ze země prchajících lidí do kategorie emigrace

nepatřily, jako by jiná emigrace nebyla. Paní A. po svém návratu do Vídně do dotazníku svazu vězňů KT uvedla jako důvod svého pronásledování politické a rasové důvody (na druhou kategorii důvodů tato země dlouho nebrala ohled). Ilegální přechod zelené hranice znamená útěk ze země. Nepatří mezi odborně zkoumané emigrační vlny. A přesto tento doposud neznámý příběh lidí dokumentuje způsob a okolnosti opuštění vlasti, který není dostatečně definován a zkoumán. V případě této dvojice se nejednalo o dobrovolnou emigraci, ale o útěk z důvodů rasové diskriminace. Autor deníku o tom všem „zanechal svědectví“.

Na závěr se pokusím doložit význam této práce za pomoci výroků historika Klause Voigta a spisovatele Bertolda Brechta. Podle Klause Voigta je jen velice málo případů, které popisují zdárné ilegální překročení říšsko–italské hranice.⁴²⁸ Bertold Brecht si kladl stejnou otázku jako pan E. Označení „emigranté“ v případě uprchlíků ve druhé světové válce považoval za nesprávné. Píše: „[...] *my jsme se přece nevystěhovali po svobodného rozhodnutí [...] my jsme prchali. Jsme vyhnanci, jsme psanci.*“⁴²⁹

Každý jinak prožíval stejnou epochu, válečné události mají mnoho obrazů a přestože se lidské příběhy odehrávaly na různých místech celého světa, někdy se i protnuly. Tato práce přiblížila příběh útěku dvou nesezdaných lidí středního věku z Vídně do Itálie. Při rešerši pramenů a literatury jsem našla příběh současného rakouského žurnalisty Michaela Petra Lingense,⁴³⁰ který jako malý chlapec přišel se svou chůvou do odlehle korutanské osady Birnbaum, ve které se téhož roku pronásledovaný starší muž pan E. loučil se svou rodnou zemí. Malý Michael Petr, jehož matka byla internována do koncentračního tábora za pomoc uprchlíkům a za ukrývání pronásledovaných osob židovského původu, zde přežil. Panu E. a paní M. se záměr zdařil. I příběh malé obce a neznámých lidí patří do rakouských, evropských a světových dějin.

⁴²⁸ Voigt, *Zuflucht auf Widerruf*, s. 35

„Je jen velice málo známých případů, kdy se židům po ilegálním překročení hranice německo-italské hranice podařilo aby byli v Itálii přijati. Zaslouží si pozornost, nejen kvůli neobyčejným, dramatickým okolnostem jejich útěku [...]“

⁴²⁹ Bailer, *Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale*, s. 343.

⁴³⁰ Dnes je Petr Michael Lingens kromě jiného redaktor týdeníku *Profil*.

5. Zusammenfassung

Eine Epoche wird von verschiedenen Menschen anders erlebt. Durch die Verarbeitung von autobiografischen Quellen, des auch nicht literarischer Schichten und durch das Einsetzen der beschriebenen Erfahrung im geschichtlichen Kontext bekommt man ein anderes und breit gefächertes Bild von der Vergangenheit und Geschichte. Dank der autobiografischen Quelle wird die Vergangenheit auf zwei Ebenen gezeigt. Die erste Ebene gibt uns die Auskunft über das beschriebene Geschehen, die zweite Ebene zeigt das Geschehen durch den Autoren selbst, weil der Autor zugleich der Held der beschriebenen Geschichte ist.

Diese Arbeit widmet sich der Verarbeitung eines Fluchttagebuches aus dem Jahre 1942, das die Geschichte zweier Wiener Juden beschreibt. Im vorgegebenen Umfang beschränkt sie sich jedoch auf den interpretierenden Kommentar des Tagebuches. Aus dieser Interpretation entwickeln sich Fragestellungen, die bis heute nicht ausführlich im Zusammenhang mit dem Thema Emigration beschrieben wurden. Wenn es um den technischen Vorgang der Flucht geht: der in dem Tagebuch beschriebene illegale Grenzübertritt und die Art der Flucht aus dem Heimatland zeigt die Vieldeutigkeit des Begriffes Emigration und seine Ungenauigkeit.

Verschiedene Arten der Verifikation der primären Quelle haben dazu beigetragen, dass sich die Differenzen und Charakteristika verschiedener sozialer Gruppen und geografischer Gebiete im Zweiten Weltkrieg gezeigt haben. Damit wurde nicht nur die Geschichte selbst dargestellt, sondern auch der Umstand greifbar, dass auch in abgelegenen Gebieten Europas die Menschen der Krieg in ihrem Alltag erlebten. Autobiografische Texte können daher darüber berichten, was nicht weniger bedeutsam ist, als die von der Makrogeschichte beschriebene Vergangenheit. In dieser Arbeit wurde durch das Tagebuch eine Geschichte entdeckt, die sich im Dreiländereck Österreich, Slowenien, Italien im Jahre 1942 abgespielt hat, deswegen ist sie aus internationaler Perspektive relevant. Klaus Voigt, deutscher Historiker, schreibt dass es nur wenige Fälle bekannt sind, die Auskunft über einen erfolgreichen illegalen Grenzübertritt der deutsch-italienischen Grenze geben. Das in dieser Arbeit vorgestellter „Ego-Dokument“ berichtet über diesen bisher nicht bekannten Weg und ist ein Zeugnis von der erlebten Flucht zweier verfolgter Menschen, die alles aufgegeben haben und zugleich eingesetzt haben um ihr Leben zu retten.

Auch ein Tagebuch als Quelle kann eine eigene Geschichte haben. Die Geschichte des hier vorgestellten Tagebuches zeigt die Problematik einer Vergangenheitsbewältigung, die bis heute aktuell ist, und an deren Komplexität auch die Republik Österreich einen Anteil hat.

6. Seznam pramenů a literatury

6.1. PRAMENY

Archivní dokumenty

Pozůstalost autora deníku (Soukromý archiv rodiny autora deníku ve Vídni)

Arbeitsbestätigung aus der Fabrik SAMUM, Wien 18. 2. 1942.

Auszug aus der Geburtsmatrik des unterzeichneten röm.-kath. SOAmtes, Geburts und Taufschein, Band XV Blatt 284, 8. November 1909, Pfarramt Heiligenstad, Wien XIX/2 17. 4. 1941.

Auszug aus der Traungsmatrik des unterzeichneten röm.-kath. SOAmtes, Trauschein, Band XVIII Blatt 120, 9. Mai 1933, Pfarramt Heiligenstad, Wien XIX/2 17. 4. 1941.

Certificato, Comune di Bra, Italia. 17. Maggio 1946.

Briefe und Korespondenz. 8. 1. 1946 u. 22. 10 1946.

Dienstzeitbestätigung, Österreichische Apothekerkammer, Wien 1965.

Eidesstättige Erklärung von Frau Johanna E., Wien 24. November 1938.

Geburtschein und Taufschein von Frau Anna Maria Deutsch, NÖ, Bruck/ Leitha, Wien, Schwechat 1907.

Jahres- u. Semestral–Ausweise, Frau Anna Maria M. Privat–Mädchen–Obergymnasium in Wien 1912–1917.

Heimatschein Abschrift von Maier Karl, Völkermarkt, Eisenkappel, Kärnten 3. 12. 1938.

Mein Lebenslauf. 24. November 1938, Wien.

Meine letzte Wille, Testament. Herr E., Wien 23. 6. 1951.

Mitgliedsbuch der Arbeitsfront, Herr E., Wien Kreis 2, Mai 1940.

Reisepass Nr. 171.277, Republik Österreich, Ausgestellt : Wien 8. 11. 1922.

Taufschein auf Grund des Taufbuches, Jahrgang 1825 Seite 174, Katholische Stadtpfarramt Weiden, 1938.

Tessera di Riconoscimento – Anna Maria Montanari, 16. 8. 1944.

Traungsurkunde, Bezirkshauptmanschaft Völkermarkt, 28. 1. 1933.

Verbannung – oder Flucht über die Grenze! 1942. (Deníkové záznamy z června a července 1942.)

VERMÄHLUNGSANZEIGE, GFÖHL, MAI 1898.

Matrika vídeňské židovské obce (Matrikelamt der Israelitischen Kultusgemeinde Wien)

(IKG Wien)

Geburtsbuch: Rz.: 3013/XVI/1887.

Heiratsbuch: Rz. 285/I/1911.

Heiratsbuch: Rz. 91/2P/1935.

Dokumentační archiv rakouského odboje (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes)

(DÖW)

DÖW 21.290

DÖW 22.344/7

DÖW 7249

DÖW 5731–8475

DÖW 20000/F139

DÖW 16.352/A 39

DÖW 22.176/21

Videňský městský a zemský archiv (Wiener Stadt- und Landesarchiv)

Historische Wiener Wohnungs-Meldezettel vor 1948.

M-3411-112/05.

Vojenský archiv Rakouského státního archivu (Kriegsarchiv, Österreichisches Staatsarchiv)

(OESTA)

KA/I, Karton-Nr.: 1126, Ort/Land/Körper: WIEN, Geburtsjahr: 1887, Inhalt: Du – Ep.

Archiv sýrárenského společenství v oblasti Gailtal (Gemeinschaft der Gailtaler Almsenereien)

PRÜFUNGSERGEBNISSE, Bergkässeprüfung des Milch und Fettwirtschaftsverbandes Südmark, Villach 1941.

SCHREIBEN AN DIE BESITZER UND PÄCHTER, Lanwirtschaftskammer für Kärnten, Klagenfurt 21. Juni 1938.

Národní archiv Praha

Matrika narozených ŽO, Nová Cerekev, sv. 1873- str. 3 - č.ř. 196.

Kroniky a pamětní knihy

SCHULCHRONIK DER SCHULE BIRNBAUM, Schuljahr 1941/1942. Ve vlastnictví školy v obci Liesing, obvod Kötschach-Mauthen, Korutany.

SCHULCHRONIK DER SCHULE KORNAT, Schuljahr 1941/1942. Ve vlastnictví školy v obci Liesing, obvod Kötschach-Mauthen, Korutany.

GEDENKBUCH DER GEMEINDE KORNAT, 1942. Ve vlastnictví fary v obci Liesing, obvod Kötschach-Mauthen, Korutany.

Archiv Institutu Tereziánské iniciativy

Transport Liste EW Schweiz 1945. Insitut Tereziánských iniciativy.

Archiv památníku koncentračního tábora Dachau (KZ-Gedenkstätte Dachau)

Namenslisten und Zugangsbücher vom 24. 6. 1938.

Publikované prameny

Amtliches Kursbuch des Protektorates Böhmen und Mähren, Protektoratsbahnen 1944

PFEIFER Helfried (Hg.). Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung. Wien 1941.

RUDOVSKY Franz. Festschrift zum 70jährigen Bestand des Zweiges Austria,

D.u.Oe.A.-V., 1862–1932. Wien 1932: Verlag des Zweiges Austria.

ZEITSCHRIFT DES DEUTSCHEN ALPENVEREINS (Jahrbuch), Verlag Bruckmann, München 1942.

Rozhovory a výpovědi pamětníků

Buchacher–Platzner Josefina. Kirchbach, Gailtal, Kärnten. 15. 5. 2005.

(Archiv autorky)

Lingens Michael Peter. Wien. 6. 6. 2005. (Archiv autorky)

Stabentheiner Anton. Nostra - Birnbaum, Lesachtal, Kärnten. 16. 5. 2005.

(Archiv autorky)

Wassertheurer Christof. Wassertheurerberg, Gailtal, Kärnten. 15. 5. 2005.

(Archiv autorky)

6.2. LITERATURA, ČLÁNKY A ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Literatura, monografie a sborníky

APPUHN Karl. Microhistory, In: Encyclopedia of European Social History, Bd. 1. Detroit 2001.

BAILER-GALANDA Brigitte (Hg.). Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale. Berichte von Verfolgten. Wien 1992: Österreichischer Bundesverlag.

BENZ Wolfgang. Das Exil der kleinen Leute. Alltagserfahrungen deutscher Juden in der Emigration. Frankfurt am Main 1994: Fischer.

BENZ Wolfgang (Hg.). Dimension des Völkermords. München 1996: dtv.

FREUND Florian, **PERZ** Bertrand. Zwangsarbeit von zivilen AusländernInnen, Kriegsgefangenen, KZ-Häftlingen und ungarischen Juden in Österreich. In: NS Herrschaft in Österreich. Wien 2000: öbv.

FREUND Florian, **SAFRIAN** Hans. Die Verfolgung der österreichischen Juden 1938–1945. Vertreibung und Deportation. In: NS Herrschaft in Österreich. Wien 2000: öbv.

FULD Werner. Das Lexikon der Fälschungen, Historie, Wissenschaft und Literatur. Frankfurt am Main 1999: Eichborn.

HANISCH Ernst. Österreichische Geschichte, Der lange Schatten des Staates. Wien 1994: ÜBERREUTER.

HERZFELD H. Österreich-Ungarns letzter Krieg, Der 1. Weltkrieg. Wien 1966: Österreichischen Bundesministerium für Heerwesen und Kriegsarchiv.

HILBERG Raul. Täter, Opfer, Zuschauer, Die Vernichtung der Juden 1933–1945. Frankfurt/Main 2003: Fischer.

HOSTOVSKÁ Olga. Italští Židé v době fašismu 1922–1945. In: Stín šoa nad Evropou. Praha 2001: Židovské muzeum.

HYNDRÁKOVÁ Anna & kol. Prominenti v ghettu Terezín 1942–1945. Praha 1996: USD AV ČR.

KARNER Stefan. „[...]des Reiches Südmark“. Kärnten und Steirmark im „Dritten Reich“ 1938–1945. In: NS Herrschaft in Österreich. Wien 2000: öbv.

KROHN Claus-Dieter (Hg.). Handbuch des deutschsprachigen Exils 1938–1945, Darmstadt 1998: Primus Verlag.

LANGTHALER Ernst. Einsinnige Kolonien. NS-Agrarsystem und bäuerliche Lebenswelten 1938–1945, In: NS Herrschaft in Österreich. Wien 2000: öbv.

LINDEMANN Mary. The sources of social history, In: Encyclopaedia of European Social History, Bd. 1. Detroit: 2001.

MOSER Jonny. Demographie der jüdischen Bevölkerung Österreichs 1938–1945. Wien 1999: DÖW.

QUACK Sibylle. Zuflucht Amerika. Zur Sozialgeschichte der Emigration deutsch-jüdischer Frauen Frauen in die USA 1933–1945. Bonn 1995: Verlag J. H. W. Dietz Nachfolger.

RABINOVICI David. Instanzen der Ohnmacht, Wien 1938–1945. Frankfurt/Main 2000: Jüdischer Verlag.

SCHULZE Theodor. Interpretation von autobiografischen Texten, In: Handbuch, Qualitativ Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft, Weinheim und München 1997: Juventa Verlag.

SEMOTANOVÁ Barbora. Spolupráce židovských představitelů s nacistickým režimemna příkladu Benjamina Murmelsteina. Praha 2003: FSV UK, IMS.

SCHULZE Winfried (Hg.). Ego-Dokumente, Annäherung an den Menschen in der Geschichte. Berlin: 1996.

SCHWARZ Peter, **GANGLMAIR** Siegwald. Emigration und Exil 1938–1945. In: NS Herrschaft in Österreich. Wien 2000: öbv.

TÁLOS Emmerich (Hrsg.). NS-Herrschaft in Österreich, Wien 2000: öbv & hpt.

VOIGT Klaus. Zuflucht auf Widerruf : Exil in Italien 1933–1945. Stuttgart 1993: Klett-Cotta.

VOGL Friedrich. Österreichs Eisenbahner. Wien 1968: DÖW.

WALZL August. Die Juden Kärntens und das dritte Reich. Klagenfurt 1987: Universitätsverlag Carinthia.

Zprávy Komise historiků (Historikerkommission)

(HISKOM)

BURGER Hannelore, WENDELIN Harald. Staatsbürgerschaft und Vertreibung. Die Praxis der Vollziehung des Staatsbürgerschafts an den österreichischen Juden. Wien 2002: Historikerkommission.

HISTORIKERKOMMISSION (Hg.). Zwangsarbeit in der Land- und Forstwirtschaft auf dem Gebiet Österreich. Wien 2002: Historikerkommission.

Články a studie z odborných publikací

CAVAGLION Alberto. Foreign Jews in western Alps (1938–43). In: *Journal in Modern Italian Studies* 10(4) Turin 2005: Taylor & Francis, s. 426 – 446.

GÜNTHER Dagmar. „And now for something completely different“ Prologomena zur Autobiographie als Quelle der Geschichtswissenschaft In: *Historische Zeitschrift* Band 272, München 2001: R. Oldenbourg Verlag, s. 25 – 60.

PEŠEK Jiří. Recenze: Anonyma, *Žena v Berlíně*. Deníkové zápisky z období od 20. dubna do 22. Června 1945 In: *ČČH* 103. 2005, s. 210 – 212.

UNGAR-KLEIN Brigitte. Bei Freunden untergetaucht, U-Boote in Wien. In: *Der Pogrom 1938*. Wien 1993: ÖBV, s. 87 – 92.

Paměti, beletrie a deníky

BIRÓ Ludwig. Die erste Hälfte meines Lebens, Erinnerungen eines Grazer jüdischen Rechtsanwalt von 1900–1940. Graz – Wien 1998: Literaturverlag Droschl.

BRECHT Berthold. Flüchtlingsgespräche. Frankfurt am Main 1998: Suhrkamp Verlag.

DOLLINGER Hans (Hg.). Kain, wo ist dein Bruder. Köln 2003: Komet Verlag,

EPSTEINOVÁ Helena. Nalezená minulost. Praha 2000: Rybka Publishers.

FITKO Lisa. Mein Weg über die Pyrenäen. München 1985: Carl Hanser Verlag.

FRANK Anne. Tagebuch. Frankfurt/Main 1999: Fischer Verlag.

KERTÉSZ Imre. Člověk bez osudu. Praha 2003: Akademie.

KLEMPERER Viktor. Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten, Tagebücher 1942–1945. Berlin 1996: Aufbau Verlag.

KLÜGER Ruth. Weiter Leben. Eine Jugend. München 2004: dtv.

LINGENS Ella. Gefangene der Angst. Ein Leben im Zeichen des Widerstandes. Berlin 2005: Berliner Taschenbuch Verlag.

LEVI Primo. Das periodische System. München 2004: Süddeutsche Zeitung Bibliothek.

PRESSBURGER Chava. Deník mého bratra, Zápisky Petra Ginze z let 1941–1942. Praha 2005: Trigon.

SCHROBSDORFF Angelika. Du bist nicht so wie andre Mütter. München 2004: dtv.

WIESEL Elie. Noc. Praha 1999: Sefer.

*Elektronické zdroje**IKG Wien – Friedhofs-Datenbank*

URL: < http://www.ikg-wien.at/static/unter/html/re_index.htm [citováno 22. února 2006]

Namentliche Erfassung der österreichischen Holocaustopfer

URL: < <http://www.docw.at/ausstellung/shoahopferdb.html> [citováno 4. ledna 2007]

Bailer–Galanda Brigitte, Frauen und Nationalsozialismus

URL: < <http://www.docw.at> [citováno 29. dubna 2006]

Theo Stammen, Begriffsdefinitionen: Exil und Emigration

URL: < <http://www.docw.at/thema/laplata/laplata2.html> [citováno 7. května 2006]

Rutz Andreas, Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion?

URL: < <http://www.zeitenblicke.de/2002/02/elit/index.html> [citováno 17. prosince 2006]

Shoa.de

URL: < <http://www.shoa.de/content/view/123/201/>, [citováno 19. prosince 2006]

Deutsche Reichsmeldeordnung 1. Mai 1938

URL: < <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/sammlung4/werk/AdressbuchHD1939.xml?docname=AdressbuchHD1939&pageid=PAGE0450&print=yes> [citováno 1. května 2006]

Karnischer Höhenweg

URL: < <http://www.karnische-alpen.com> [citováno 16. května 2006]

Associazione Nazionale Alpini

URL: < <http://www.ana.it> [citováno 17. listopadu 2006]

URL: < <http://www.judeninkrems.at> [citováno 16. května 2006]

Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea

URL: < <http://www.cdec.it> [citováno 6. června 2006]

Österreich Lexikon

URL: < <http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclp.t/t612107.htm> [citováno 16. května 2006]

7. Transkript deníku

Autor: pan Sigmund Johann E., narozený 1887 ve Vídni
Titul: Verbannung – oder Flucht über die Grenze!
Datum sepsání: neuvedeno

Verbannung – oder Flucht über die Grenze!

Noch liegt es in unserer Hand unser zukünftiges Leben selbst zu gestalten. Morgen, ja vielleicht schon in den nächsten Stunden, kann man uns zur Deportation verurteilen, kann es zu spät sein! Wie sich die Dinge entwickeln, ist mit der Möglichkeit zu rechnen, dass einer von uns beiden irgendwie erwischt wird und was dann? Wir fühlen uns auch in unseren diversen Verstecken nicht mehr sicher – es ist höchste Zeit zum Verschwinden. Wir haben uns in vollster Ordnung unserer Arbeitsverpflichtung entledigt und programmgemäß unseren gesetzlichen Erholungsurlaub mit „Bescheinigung“ angetreten. Die ganzen letzten Tage werden in nervöser Hast verbracht – jeder von uns beiden trifft seine letzten Maßnahmen, belehrt die Zurückbleibenden, verschleppt seine Kleider, Wäsche und sonstige Dinge, die uns von einem geregelten Haushalt noch verblieben sind. In Wirklichkeit zerfällt alles um uns – alles was wir jeder nach seiner Art fast ein Menschenalter lang durch unsere Händearbeit zusammen getragen und aufgebaut haben – um unsere Existenz sicher zu stellen! So lassen wir jeder neben dem rechtlich erworbenen Anspruch auf eine staatliche Pension, eine Menge mehr oder weniger wichtige Dinge und vor allem unsere ganze lebende Umgebung von lieben Angehörigen und lieben Freunden zurück. Niemand kann uns helfen, niemandem können wir helfen, gehetzt wie schutzlose Kreaturen wenden wir uns zur Flucht aus größter Gefahr.

17. 6.

Als letzte unserer Vorbereitungen zur Abreise haben wir heute die Fahrkarten Wien – Klagenfurt im Reisebüro gelöst – Gott sie Dank es wird ernst. Nachmittags trennen wir uns, um verschiedene persönliche Verabschiedungen zu absolvieren. Abends bin ich zum letzten Besuch bei P. geladen. Wir sitzen beim Abschiedmahl, plötzlich um 20:30 klingelt das Telefon; Die Karl Meißl Straße ruft an: „Ist E. dort? soll

nicht nach Hause kommen – die Karl Meißl Straße ist eben abgesperrt worden – Razzia in allen Häusern und auf der Straße!“ Aus ist es mit dem Essen, rasch bedankt und verabschiedet bei St. Die nett wie immer ist, nur kann sie diesmal ihre ängstliche Anteilnahme nicht verbergen. Rasch schiebt sie mir noch einen Talisman in meine Rocktasche – und schon bin ich aus der Wohnung. Auf der Straße überlege ich, und gehe doch in die Karl Meißl Straße. Dort sehe ich die Eingänge vieler Häuser besetzt und mache mich sofort auf dem Weg nach Döbling, wo ich bereits zum „Packen“ erwartet werde. Das Hauptthema ist nun hier auch der Vorfall in der Karl Meißl Straße und wie ich zu meinem Rucksack komme. Um Mitternacht rufe ich wieder die Karl Meißl Straße an und erfahre folgende Situation: „Die Aktion ist im vollem Gange, verschiedene Personen wurden schon abgeführt.“ Wir beraten, was zu tun ist und entscheiden, dass es für mich sicherer ist, den Rest der Nacht in Döbling zu verbringen.

18. 6.

Nach einer schlaflosen Nacht gehe ich um 5:30 h von Döbling weg und bin eine Stunde später im 20. Bezirk. In der Gegend der Karl Meißl Straße ist noch alles aufgeregt. Sobald die Luft rein ist, kann ich in das Haus, das mir in den letzten Tagen illegalen Unterschlupf gewährte und endlich kann ich meinen Rucksack packen. Eben erledige ich eine wichtige - Sache auf der Schreibmaschine als wieder das Telefon schrillt: „In kurzer Zeit kommt ein SS-Organ um die Generalien der Frau E. wegen ihrer „Unterbringung“ zu überprüfen“ Das auch noch! Die Aufregung in der Wohnung steigert sich momentan zur Unerträglichkeit, Mutter und M. weinen und O. ist zu allem Unglück nicht zu Haus; ich bin rasch reisefertig, verabschiede mich von den beiden weinenden Frauen (meine Mutter ist bald 90 Jahre alt) und verschwinde, ehe mich die Fanghunde in letzter Minute schnappen. Wie von Furien gehetzt rase ich nach Döbling, um meine Reisegefährtin abzuholen. Dort werde ich schon ängstlich erwartet – bald haben wir uns auch von diesen guten Leuten verabschiedet, Rucksack geschultert und hinaus geht es zur Straßenbahn. 10h vor dem Südbahnhof treffen wir wie vereinbart O. mit meinem Gepäck. Kurz darauf sind wir oben am Bahnsteig und verabschieden uns auch von dem guten Kerl O. - als dem letzten unserer Wiener Angehörigen. Als wir in den Pullmann – Wagen klettern, macht er gute Miene zum bösen Spiel – lächelt uns zu und ruft immer wieder: „Gute Reise – gute Reise.“ Bald haben wir zwei Sitzplätze ergattert und um 10:38 h fahren wir ab. So verlassen wir unsere Heimat als Vertriebene – ins Exil Flüchtende, weder freudig noch traurig, nur mit dem gegenseitigen Wunsche

– dass unsere Fahrt ins Ungewisse so enden möge, dass wir später einmal die Möglichkeit haben Einiges wieder gut zu machen, was jetzt vertierte Individuen - an armen unschuldigen Menschen verbrechen.

Der Semmering ist längst hinter uns, wir durchfahren die Steiermark und auf einmal wird es so - als ob wir uns wirklich auf einer Urlaubstour befänden. Wir tauschen Eindrücke aus und sind bald in Kärnten. Nach Friesach kommt ein Herr im grauen Anzug durch unseren Wagen, fixiert mich stehend bleibend und herrscht mich an: „Zugkontrolle! Bitte ihre Ausweispapiere.“ Rasch krame ich in meiner Briefftasche und reiche ihm den Lichtbildausweis, Urlaubsschein und habe noch einige Sachen bereit. Der Mann hat aber genug, dankt höflich und geht. Der Vorfall macht uns stutzig, wir halten kleine Aussprache – mit dem Ergebnis: Wir verlassen den D Zug Wien – Rom bevor wir in die eigentliche Revisionszone kommen und steigen in St. Veit an der Glan in einen Lokalzug Richtung Villach um. Abends um 19:30 verlassen wir die Bahn und nächtigen in Feldkirchen in Kärnten im Gasthof „Zur schönen Aussicht.“ Das wäre ein guter Anfang - hoffentlich werden die Aussichten für uns wirklich schön.

19. 6.

Wir verlassen Feldkirchen in Richtung Villach, fahren von dort ins Gailtal und erreichen um 17:34 h Kötschach–Mauthen. Nun ist beabsichtigt mit dem Autobus ins Lesachtal zu fahren. Wir sind zu viele Fahrgäste für den kleinen Wagen – weshalb der Fahrer entscheidet, nur Leute mit Dringlichkeitsbescheinigung mitnehmen zu können. Nachdem wir eine „solche“ haben – können wir mit, und sind, die mir wohlbekanntes Gräben durchfahrend um 19 h in Birnbaum im Lesachtal. Im Wagen treffe ich den ersten Bekannten dieser Gegend von 1915–1917 und erfahre für uns wichtige Dinge. Im Gasthof „Edelweiß“ werden wir überaus herzlich aufgenommen, obwohl die mir bekannten Wirtsleute nicht mehr hier sind. Es ist kein Platz für Neuankommende, aber wir bilden eine Ausnahme und beziehen für die erste Nacht das Zimmer der Wirtin Paula, die ich schon als kleines Kind der damaligen Besitzerin kannte.

20. 6.

Die mir liebgewordene Bergwelt der Karnischen Alpen ziehen auch Annie in ihren Bann, vertraute Namen tauchen wieder auf: Polinig – Plöcken – Cellon – Kellerwand – Maderkopf – Wolayer u.s.w. Herrliches Wetter veranlasst uns gleich am ersten Tag zu einem Spaziergang nach Nostra. Nach den ersten zehn Minuten hält uns auf der Lessachbrücke ein Grenzjäger an: „Wo wollen sie hin?“ Wir: „Nach Nostra“,

der Jäger: „Da muss ich sie um ihre Ausweispapiere bitten!“ Da wir auf einem so kurzen Spaziergang mit einer Grenzkontrolle nicht rechneten, hatten wir unsere Legitimationen nicht bei uns. Höflich aber entschieden bedeutete uns der Mann die Brücke nicht passieren zu dürfen. Nach einer interessanten Unterhaltung mit dem Grenzer machten wir wieder kehrt und gingen bedächtig nach Hause. Nachdem wir nichts anderes zu tun hatten, besahen wir uns einmal unsere p.t. Mitbewohner im Gasthof; soweit sie Sommergäste waren, kamen sie mit einigen Ausnahmen aus dem Altreich – Piefke nichts als Piefke. Bald konnten wir erkennen, dass diese „Herrschaften“ auch hier nicht weniger als beliebt sind. Leider erfuhr ich auch, dass die von mir in Aussicht genommene Käserei von hier nicht mehr betrieben wird, auch ist der alte „Sepp“ dem ich eine besondere Funktion in unserem Plan zgedacht habe, nicht mehr.

21. 6.

Sonntag – Rast im Birnbaum.

22. 6.

Erster Trainingsmarsch. Wir fahren nach Tröpolach im Gailtal von dort entlang der Hänge nach Mauthen. Dauer 4 Stunden. Mit dem Bus nach Birnbaum.

23. 6.

Zahme Spaziergänge darunter auch nach Nostra. Heute hält uns niemand an – weil wir „alles“ bei uns haben. |

24. 6.

Schlechtes Wetter – erzwungene Rast.

25. 6.

Übungsmarsch zum Wolayersee.. In einer Jagdhütte unter dem Maderkopf stattete ich - den Stier bei den Hörnern packend - den dort befindlichen Grenzjägern einen Besuch ab. Einsetzendes Schlechtwetter zwingt uns vor dem Erreichen unseres Zieles zur Umkehr. In einer Hirtenhütte am Fuße des Wolayer finden wir Schutz vor dem Unwetter, trinken dort die herrlichste Almmilch und was noch wichtiger ist – erfahren allerhand über die Verhältnisse an der nahen Grenze.

26. 6.

Das gestrige Unwetter hat ein Stück Straße bei St. Jakob in die Gail geschwemmt. Der Autobusverkehr durch das Tal ist nur noch durch Umsteigen bei der Absturzstelle möglich. Trotzdem fahre ich heute nach Dellach im Gailtal um einen

anderen Weg „hinüber“ zu suchen. Nach 5 Stunden Marsch durch das Nöblingtal zum Zollnersee habe ich den Weg gefunden. Der Steig ist stellenweise verfallen und sehr beschwerlich, aber er führt zu einer Käserei hart an der Grenz. Wird denselben Anni mit ihrem schweren Rucksack „derpacken“?

27. 6.

Heute wollten wir aus Birnbaum verschwinden, aber da sich das Wetter wieder verschlechtert hat, redet uns die Wirtin zu und wir bleiben noch. Wir nützen aber den Tag aus und expedieren ein Paket mit „Balast“ per Post nach Wien.

28. 6.

Festtag in Birnbaum und Kornat. Goldenes Priesterjubiläum mit einem wunderbaren echten Volksfest. Wir erfahren, dass morgen mit Peter – Paulstag der größte Teil des Viehs auf die Almen getrieben wird. Die Gelegenheit wollen wir benützen, um auch „auf die Alm“ zu gehen.

29. 6.

Das Wetter ist ideal zum Wandern, wolkenbedeckt, so dass uns die Sonne nicht zu sehr braten kann und angenehm feucht die Luft. Wir entscheiden uns zum Abschied. Die Wirtin ist äußerst lieb und redet uns zu, noch ein paar Tage hier zu bleiben, aber wir haben keine Ruhe mehr und fahren nach Dellach im Gailtal. Dort heraus aus dem Zug und Anni schultert das erste Mal ihren schweren Rucksack. Gleich am Anfang unserer Tour müssen wir oft rasten. Anni klagt über Atemnot. Wahrscheinlich ist die Arme zu sehr erregt. Deshalb wähle ich einen leichten Aufstieg zu den Nöblingraben. Nach einer Wegstunde rasten wir, ein des Weges kommender Bursche (Walter der später eine Rolle spielt) übernimmt nach kurzen Verhandlungen Annies Rucksack und nun geht es tadellos bergauf. Unser „Träger“ ist ein Hüterbub von der Ahornacher=vulgo Unterbergalm, ein Blick auf meiner Karte, verrät mir, dass dies eine der Almen ist, die wir suchen. Da ich noch erfahre, dass wir dort oben nächtigen können und außer uns niemand Fremder in der Hütte ist, ändere ich unsere Route und wir gehen nicht auf den Zollner, sondern auf den Findenig. Nach vier Stunden schweren Aufstieges passieren wir eine Steinfurt über den Gebirgsbach, ich rutsche mit meinen gummibesohnten Schuhen – und durch den schweren Rucksack fahle ich rücklings zwischen die mächtigen Steinblöcke. Zunächst kann ich mich nicht rühren- und als ich wieder mit Annies und Walters Hilfe auf den Beinen stehe, bemerke ich neben Hautabschürfungen an beiden Armen, dass ich meinen linken Fuß nicht bewegen kann. So liege ich nun -

kaum 25 Wegminuten von unserem heutigen Marschziel entfernt fast bewegungslos auf dem Wiesenboden und denke, was nun geschehen soll. Walter ist inzwischen verschwunden – er trägt Annies Rucksack voraus zur Hütte um dann, nachdem er nach seinem Vieh gesehen hat, mich und meinen Rucksack zu holen. Nachdem ich mich etwas erholt habe, schleppe ich mich auf 2 Stöcken gestützt über ½ Stunden und erreiche gegen 17 Uhr die Käserei. Mein, an der Umfallstelle liegen gebliebener Rucksack, wird erst 2 Stunden später von den Almleuten geholt. Ich bin verzweifelt und sehe schon unsere Aktion gescheitert – da ich immer unbeweglicher werde. Die Sennerin und der Halter reden mir Mut zu – aber ich sehe mich schon irgendwo unten im Spital und wage nicht auszudenken, was mit Annie geschehen soll.

30. 6.

Vollkommen lahm auf der Alm. Ich kann nicht gehen – nicht stehen - nicht liegen – alles bereitet mir unheimliche Schmerzen. Annie betreut mich nach bestem Wissen und ist der Meinung, ich hätte eine Muskelquetschung oder einen Bänderriss erlitten – während, ich glaube ich habe etwas im Hüftgelenk gebrochen. Der „Sammer“ (der zweite Viehalter) war heute mit dem Tragtier im Tal unten, um Butter und Käse abzuliefern und hat bei dieser Gelegenheit den Arzt wegen meinem Zustand befragt, er kommt mit dem Resultat: der Arzt könne so nichts sagen – er empfiehlt auf jeden Fall warme Umschläge und zu warten, bis sich der Zustand bessert. Bis jetzt bekam ich kalte, essigsauere Tonerde - Wickel und nun gehen wir zu Umschlägen mit heißer Molke über welche Annie aus der Käseküche herbeischafft.

1. 7.

Mein Zustand wird vielleicht langsam, ganz langsam besser; ich kann mich schon etwas bewegen, zwar unter großen Schmerzen - aber die müssen eben verbissen werden. Den kranken Fuß kann ich von der Hüfte aus absolut nicht heben, sodass ich nur in der Almhütte und in der nächsten Umgebung Ausschau halten kann. Über Standquartier hier oben über 2000 m. hoch – scheint die ideale Basis für unser Vorhaben zu sein. Einige m. Luftlinie von der Grenze, zu der verschiedene eingesehene und gut gedeckte Wege führen. Die Bewohner unser Almkäserei, die Sennerin, der erste Halter, der 2. Halter und der Bua Walter – lauter typische Kärntner Gebirgsbauern, mit denen wir uns hoffentlich recht bald anfreunden werden. Es gelingt uns auch wegen unserer Verpflegung eine Lösung zu finden – so dass wir uns als Sommerfrischler die uns zugewiesene Dachkammer bald häuslich einrichten können. Durch einige,

unbemerkt in die Unterhaltung eingestreute Fragen erfahren wir – dass nicht allzu oft Grenzjäger hier Nachschau halten und wenn, dann nur um hier bei Milch und Käse zu rasten. Touristen kämen heuer auch viel seltener herauf u.s.w. Wir müssen trotzdem sehr aufpassen, um den Zweck unseres Hierseins nicht zu verraten.

2. 7.

Es geht wieder besser meine Gehversuche bereiten mir unheimliche Schmerzen, aber ich lasse mir nichts merken. Anni ist auch wieder zuversichtlicher geworden, hilft der Sennerin in der Wirtschaft und lernt „kassen“ (Käsebereitung).

3. 7.

Die heutigen Gehversuche führten uns auf die untere Zollneralm, Anni hat sich mit mir sehr abgeschleppt.

4. 7.

Walter der Hüterbub, den ich mit verschiedenen kleinen Geschenken immer mehr an mich ziehe, fragt mich jetzt täglich, wann ich endlich mit ihm gehen werden, damit er mir sein Vieh zeigen könne. So lädt er uns heute ein, seine Ochsen, die oben am Findenig – Törl weiden, zu besuchen. Wir gehen mit Anni auf die Waideggeralm und dann zum Findenig – Grat, wo wir Walter mit seinen Ochsen herumschreiend antreffen. Später gehen wir mit ihm hinauf zum Törl und überschreiten wir zum ersten Mal die Reichsgrenze. Ca. 250 Schritte drüben halten wir bei einer steil abfallenden Wand und sehen unten auf der italienischen Seite Paularo. Der Abstieg hier scheint sehr schwer zu sein – deshalb deutet Anni nur für mich verständlich hinüber auf die Straningeralm. Von Walter erfahren wir dann gelegentlich, dass drüben auf der „Straningerseite“ ein Finanzwachthaus sei - deshalb ist diese Gegend für uns „uninteressant“. Dann gehen wir wieder hinunter auf unsere Alm - die wir zwei wegen meiner „elenden Hatscherei“ um eine Stunde später erreichen als Walter, der einer Gemse gleich, ohne einen Weg zu benutzen, über Stock und Stein hinunterstürzt.

5. 7.

Der gestrige Ausflug war für mein krankes Hüftgelenk doch zu viel. Heute geht es bei mir wieder bedeutend schlechter, weshalb ich heute wieder in der Hütte unfreiwillig rasten muss. Während der beiden letzten Nächte hatten wir schaurige Hochgebirgsgewitter. Der Halter erzählte uns - dass vor ungefähr zwei Wochen 20 Schritte von der Hütte entfernt eine Kuh vom Blitz erschlagen wurde. Heute Nacht fuhr der Blitz ebenfalls in der nächsten Nähe vor uns zur Erde – so dass in der Hütte Alles

erzitterte. Walter hatte seine liebe Not mit den Ochsen droben, denn gestern und vorgestern verstiegen sich einige der im Freien nächtigenden Tiere durch das Unwetter. In diesem Zusammenhang erzählte heute der Bub der Sennerin von einem etwas deutsch sprechenden italienischen Hirten - der ihm die Erlaubnis gab, seine Ochsen des Nachts in einem italienischen Rinderstall cirka 4-500 Schritte vor der Grenze entfernt einzustellen. Walter war mit der Lösung befriedigt, weil ihm dadurch das viele Stunden dauernde nicht ungefährliche Suchen der „verlaufenen Tiere“ erspart bliebe - und mich interessierte „der Italiener“ wieder aus einem anderem Grunde. Sollte es etwa unserer Führer werden?

6. 7.

Mein Hüftgelenk will nicht gut werden - ich kann noch immer nur unter großen Schmerzen gehen. Die Zeit drängt, wir sind schon eine volle Woche hier oben auf der Alm, deshalb muss ich heute mit Walter hinauf, mir den „wallische Ochsenstall“ zu besehen. In einer halben Stunde sind wir über einen halbsbrecherischen Jägersteig oben beim Grenzstein. Ein Törl ermöglicht leicht das Übersteigen der Grenzlinie und in einigen Minuten über einen Weg am Findenighang sind wir bald bei dem italienischen Ochsenstall. Mir wird bald klar - wenn mit den italienischen Hirten alles klappt, ist das unser Weg „hinüber“. Weitere 25 Minuten Weg am Hang und wir sind in einer italienischen „Käserei.“ Buon Giorno!“ und wir sind inmitten von 8 - 10 italienischen Hirten. Bald habe ich den „Deutschsprechenden“ herausgefunden und versuche mit ihm ins Gespräch zu kommen. Gastfreundlich bietet er uns Polenta und Milch an. Wir unterhalten uns eine Weile, dann mahnt Walter zur Rückkehr und in einer halben Stunde sind wir wieder bei den deutschen Ochsen. Während ich hinunter steige sind all meine Gedanken bei dem Italiener. Kaum eine Stunde kenne ich den Mann, der mir der Richtige für unseren Plan zu sein scheint, und schon beschäftigen mich die verschiedensten Probleme, um denselben unauffällig für unsere „italienische Reise“ zu gewinnen. Walter muss, da er seine Aufgabe erfüllt hat, geschickt abgeschüttelt werden.

7. 7.

Gestern haben wir wieder unsere Rucksäcke kontrolliert, da dieselben trotz der „Erleichterung“ in Birnbaum noch immer zu schwer und voluminös sind, haben wir verschiedene entbehrliche Sachen herausgesucht, die wir heute per Post nach Wien senden. Nachmittags bin ich wieder oben in der italienischen Käserei. Es ist sehr schwer

mit dem Italiener bezüglich unseres Vorhabens ins Gespräch zu kommen. Unverrichteter Dinge muss ich wieder zurück auf die Unterberger Alm.

8. 7.

Heute denke ich an meine Mutter die ihre 89. Geburtstag feiern. Ich weiß nicht einmal wo sie diesen Tag verbringt, denn als ich sie am 18. Juni also vor 3 Wochen verließ, holte man die Arme eben ab – unbekannt wohin? Im Laufe des Vormittags bin ich wieder bei dem Italiener. Die heutige Aussprache nahm einen fast dramatischen Verlauf. Als ich lächelnd den Wunsch aussprach mit ihm einmal nach Paularo hinunter zu wollen - änderte der Mann plötzlich seine Haltung. Er lehnte kurzerhand ab – „non – non – nix-! Geht nix!“ Ließ mich stehen und lief etwas italienisch murmelnd davon. Mein Rufen und Beschwichtigen half nichts – bald stand ich allein, und ging unschlüssig zurück zum Grenzstein. Der Mann traut mir scheinbar nicht, hält mich für einen deutschen Spion oder sonst einen gefährlichen Menschen. Jedenfalls heißt es jetzt nicht locker lassen und doppelt vorsichtig zu sein, um das Vertrauen des Italieners wieder zu gewinnen. Bald bin ich wieder unten in unserem Stützpunkt und finde Anni beim Käsekessel arbeitend. Jedenfalls macht sie Fortschritte beim „Kasen“ den sie bereitet heute den „Schotten“ schon allein.

Bevor Walter nachmittags zu seinen Ochsen hinaufgeht, sehen wir uns vor der Hütte, er pirscht sich an mich heran und gibt mir zu verstehen, dass er mit mir allein reden will. Wir gehen von der Hütte weg und er erzählt mir heimlich: „Der Wallische – lasse mir sagen, er hatte mit mir zu reden und erwarte mich zu diesem Zweck noch heute Abend um 8 Uhr am Grenzstein beim Törl. Ich überlege rasch, was den Italiener zu diesem Schritt veranlasst haben kann. Nun heißt es auf der Hut zu sein. Sollte sich der Mann seine Stellungnahme vom Vormittag überlegt haben und doch mitmachen zu wollen oder aber er hält mich für einen *schlechten** Menschen – und lockt mich in eine Falle und mich oben der Behörde auszuliefern. Auf jeden Fall lehne ich für heute ab, um mir die Sache noch gründlich zu überlegen und benutze das schlechte Wetter als Ausrede. Walter ersuche ich, heute alleine hinauf zu gehen und drüben zu sagen, dass ich morgen Vormittag kommen werde.

* Ručně dopsáno – gefährlichen – „nebezpečným“

9. 7.

Um 8 Uhr früh sind wir schon oben und rasten circa 20 Schritte von Grenzstein entfernt auf deutschem Boden. Kurz darauf kommen einige Italiener mit Holzbündeln am Rücken den deutschen Hang herauf und rasten in unserer Nähe; ich biete allen Zigaretten an und bald qualmt Alles um mich herum. Plötzlich zupft mich ein Italiener beim Rock und deutet auf einige des Weges kommende Männer in Lederhosen. „Finanzieri? Finanzieri? – ich beruhige die Leute und sage „Turista! Turista!“. Die Italiener nehmen ihre Holzbündel hoch und wollen gehen, aber schon steht einer der „Touristen“ vor uns, nimmt seinen Rucksack an dem eine Pistole hängt - zeigt eine Plakette und ruft uns barsch zu: „Grenzsicherungsstreife! Ausweisen“. Der deutsch sprechende Italiener springt über die Grenze „Drei Touristen“ ihm nach, holen ihn wieder zurück - können denselben aber nicht hindern, dass er sein Holz in „Italien“ abwirft. Nun beginnt ein Verhör mit den Italienern: „Wieso? Warum? Holzdiebstahl auf deutschem Boden. Grenzübertrittschein!“ Schließlich droht der Führer der Patrouille mit Verhaftung und Einlieferung nach Hermagor. Die Italiener lassen Alles über sich ergehen: „Italiano! Italiano! Niente capire! Nix - tedesco“, „Und was ist mit Euch?“ So werden ich und Walter angerufen. Walter zeigt ruhig seinen Grenzüberschrittschein und ist bald erledigt, ich stelle mich als Urlauber und Sommerfrischler auf der Unterberger Alm wohnend vor und zeige meine Ausweispapiere: 1. amtl. Lichtbildausweis, 2. Urlaubsschein, 3. meine Legitimation als Besitzer des Hindenburgkreuzes für deutsche Frontkämpfer von 1914 – 1918. Mit einem: „Geht in Ordnung Herr Ingenieur!“ bin auch ich kontrolliert. Während die Italiener über die Grenze gejagt werden – geht Walter um nach seinem Vieh zu sehen? Ich erspähe einige Ochsen und treibe sie Walters Herde nach. Mich umwendend sehe ich die „Touristen“ in der Richtung zum Zollner zu verschwinden. In einer Halben Stunde, bin ich wieder beim „Törl“ – vorsichtig herumlugend konstatiere ich, dass die Luft rein ist und husche über die Grenze, denn ich muss heute noch mit dem Italiener sprechen – bin neugierig, was er gestern Abend noch von mir wollte? In einer weiteren halben Stunde bin ich wieder in der italienischen Käserei, wo alles bei Milch und Polenta sitzt und wie ich zu verstehen glaube, das heutige Erlebnis mit den deutschen Grenzjägern eifrig besprochen wird. Außer einem 12 - 14 jährigen italienischen Buben scheint die Begegnung niemanden erschüttert zu haben.

Mein Italiener lächelt und fragt mich, ob ich denn keine Angst gehabt hätte und so schnell nach der Visitierung wieder gekommen sei. Die Herren“ könnten sich irgendwo versteckt haben, um uns weiter zu beobachten. Bald gibt er mir dem Kopf winkend zu verstehen, dass ich ihm aus der Hütte folgen soll, draußen teilt er mir kurz mit, dass er sich entschlossen habe, mich nach Paularo zu begleiten. Wir einigen uns auch über verschiedene Fragen in diesem Zusammenhang und vereinbaren Anfang nächster Woche den gemeinsamen „Ausflug“ in das italienische Tal “Addio? Addio!“ Ich eile wieder zurück über die Grenze, muss aber diesmal besonders aufpassen, denn vom Hang zum „Hohen Trieb“ suchen einige Personen mit Ferngläsern das Terrain ab, welches ich durchqueren muss. Sollte der Italiener mit diesbezüglicher Bemerkung Recht haben? Ohne Hindernis habe ich bald den Grenzstein hinter mir und eine Geröllhalde nach dem Muster Walters nehmend, verschwinde ich bald in dem „Jägersteig“, entlang einer steil abfallenden Wand. Das Ergebnis unserer heutigen Aussprache geht mir derart im Schädel herum, dass ich mich heute besonders beeile, ohne mir dessen bewusst zu sein.

Kurz nachher sehe ich „unsere“ Hütte unter mir und davor Anni - das Gelände zwischen Findenig und Zollner nach mir absuchend. Na, die Ungeduldige wird aufhorchen – wenn ich mit dem heutigen Resultat komme. Die Arme wird schon nervös und fantasiert immer von „Meer sehen wollen“. Ja ich wäre auch schon am liebsten von hier weg, aber leider geht es nicht schneller – soll unsere Sache gelingen, dann muss alles bis in das kleinste Detail überlegt und vorbereitet werden. Ein überhasteter Schritt – und alle Strapazen der letzten Woche und damit die letzte Chance sind dahin. Das Wetter ist wieder trübe geworden, schwere Nebelschwaden wälzen sich über die Bergkämme, kommen ins Tal hinunter. Wir beschließen doch einen kleinen Spaziergang am Abend zu machen, um über unsere „Sache“ ungestört sprechen zu können.

10. 7.

Heute hat sich das Wetter total verschlechtert, in der Nacht wütete wieder schlechtes Gewitter und außerdem hat es geschneit. Im Gailtal reicht der Schnee ziemlich weit hinunter und die Almen in Drautal mit den vielen Vieh oben sind ebenfalls Schnee bedeckt. Dafür präsentieren sich die 3000 der in Osttirol und im Salzburgischen, die Schobergruppe, der Großglockner und alle Gipfel rund um Sonnblick als herrlichstes Winterdiorama. Die Findenigspitze und der Gipfel des

„Hohen Trieb“ haben mächtige Nebelhauben aufgesetzt - und bei uns ist alles in die warmen Kleider gekrochen. Mein Fuß und das kranke Hüftgelenk schmerzen mich heute wieder sehr, wahrscheinlich wegen der Kälte und dem nassen Wetter - trotzdem muss ich wieder hinauf – denn die Zeit drängt und „unser“ Freund muss mit meinen Absichten jetzt stets am Laufenden gehalten werden. Heute ist das Gehen mit meinen Gummisohlen und den Gummiabsätzen fast unmöglich, Schnee und Hageleis bedecken Hänge und Wiesen- ich überlege ob ich nicht in die Hütte zurückgehen soll, um mir Steigeisen auszuborgen. Halt! Das würde vielleicht Anlass geben zur Frage: Was haben Sie bei diesem schlechten Wetter dort oben zu suchen? Hinauf muss ich unter allen Umständen, deshalb entschieße ich mich zum Weitermarsch, wenn es auch diesmal länger dauert. Schweißbedeckt trotz Kälte und Sturm komme ich beim Einstieg an. Ein Viehhirt von der Waidegeralm kommt auf mich zu und fragt, ob ich keine Kühe auf meinem Weg gesehen habe. 3 seiner Tiere haben sich bei dem Unwetter verstiegen. Nachdem er weg ist gehe ich vollständige im Nebel gehüllt über die Grenze; die Gegend vom „Ochsenstall“ passiere ich ohne denselben sehen zu können. Erst um 10 Uhr bin ich bei der italienischen Käserei, die versperrt ist - dann gehe ich zu den Viehställen - alles leer. Die Italiener haben bereits ausgetrieben wahrscheinlich wegen des schlechten Wetters - weiter ins Tal hinunter. Vollständig im Nebel kaum 10 Schritte sehend - entschieße ich mich die Italiener mit ihrem Vieh zu suchen und versuche nun nach den Spuren der Rinder und der Richtung der Klauenspitzen – der Herde zu folgen. Eine halbe Stunde gehe ich nun schon – wie ich durch meinen Kompass feststelle immer Richtung Süden. Auf einmal höre ich Kuhglocken und bald darauf italienische Rufe; ich stehe vor einem Abhang – für Sekunden zerreißt der Nebelschleicher und den Hang hinunterblickend, sehe ich einen Hirten, der mit erhobener Hand zu mir herauf grüsst und knapp hinter denselben 3 italienische Soldaten, Alpini oder Finanzieri mit dem Gewehr über die Schulter auf ihren Bergstöcken gestützt mit dem Hirten redend – circa 20 Schritten unter mir. Was nun? Stehen bleiben und erzählen ich hätte mich im Nebel verirrt und sei auf italienisches Gebiet geraten – hatte wenig Aussicht auf Glaubwürdigkeit. Die Hirten kannten mich doch von meinen früheren Besuchen und hätten mich ohne es vielleicht zu wollen, verraten. Deshalb wende ich mich rasch entschlossen zur Flucht-. Nach einigen Sätzen bin ich wieder im dicken Nebel und laufe - laufe so gut es mein kranker Fuß und meine sonstige Verfassung mir ermöglicht. So laufe ich 10-15 Minuten bergauf, auf einem

schmalen holprigen Pfad, dann drehe ich mich das erste Mal keuchend um und gewahre niemanden hinter mir. Wenn mich die „Grenzer“ verfolgen würden, hätte ich doch schreien, pfeifen oder schießen hören müssen – also bin ich scheinbar allein. Trotzdem eile ich so gut ich kann weiter und erreiche weit oberhalb die italienische Käserei. Der alte Käsemeister sieht mich einen Moment und winkt mir mit einem Milchgefäß - aber ich kann nicht bleiben und erreiche vollständig durchnässt und erschöpft den Ochsenstall. Die letzten Minuten zur Grenze gehe ich etwas langsamer und bald darauf bin ich froh – so merkwürdig es klingt – einige Meter hinter der Grenze auf dem italienischen Boden ausschnauften zu können. Na! Heute war es wieder einmal kritisch, um ein Haar und ich wäre früher als ich's geahnt habe unfreiwillig in einer italienischen Kaserne als Häftling gelandet. Keuchend und mit pfeifendem Atem sitze ich nun hier am Weg und überlege, ob ich dieses Zusammentreffen Anni mitteilen – oder um sie nicht ängstlich zu machen, ihr alles verschwiegen soll. Um mich nicht zu erkälten, gehe ich nach kurzer Rast weiter und bin nach $\frac{3}{4}$ Stunden von Nebelschauer und Schnee total durchnässt und in Schweiß gebadet – von Anni schon sehnsüchtig erwartet wieder in unserer Behausung. Sie erkennt bald meinen Zustand – erzählt mir von Angstgefühl und bösen Ahnungen, die sie heute Vormittag gehabt habe und bestürmt mich mit Fragen was den eigentlich vorgefallen sei? Nach und nach erfährt sie alles, was ich erlebt habe und meint gutmütig, mich nicht mehr allein auf „Erkundungen“ gehen lassen zu wollen.

11. 7.

Durch das schlechte Wetter der letzten Tage hört man überall auf den Almen von verlaufenem und abgestürztem Vieh. Dem armen Walter fehlen auch einige Ochsen – weshalb er schon rechtzeitig zum Weideplatz aufgebrochen ist. Auf der Weidegeralm ist eine Kälbin abgestürzt und liegt nur unweit von unserer Hütte unten im Graben. Der Halter meint, wenn er hinunter geht und das abgestürzte Vieh ausweiden und abtransportieren hilft, gibt es für uns eine ausserturliche Fleischzuteilung, die uns bei der, wenn auch guten so doch eintönigen Almverpflegung herrlich zustatten käme. Das Wetter hat sich zwar leicht gebessert, aber dafür stürmt es heute ganz unheimlich. Trotzdem gehe ich wieder „hinauf“ wegen des Vorfalles von gestern – will Anni heute unbedingt mit mir gehen. Wir wählen den Weg über untere Zollneralm, dort überrede ich sie wegen des Sturmes doch lieber zurückzubleiben und sie entschließt sich, meine Rückkehr eventuell in einer nahen Hütte abzuwarten. Kurz nachdem wir uns trennen, begegne ich dem Halter vom Zollner, der auch auf Viehsuche war und mich vor dem

Hinaufgehen warnt. Oben auf der „Schneid“ sei ein ganz „schiaches“ Wetter, ein Sturm wüte oben, als ob alle Teufel los wären. Wir verabschieden uns und ich strebe trotzdem zur Höhe. Unten am Almboden sehe ich Anni, die mir mit einem Tuch winkend beweißt, dass sie meinen Aufstieg verfolgt. Als ich drüben ankomme, treffe ich nur den „alten Käsemeister“ allein in der Hütte und erfahre, dass bei den Italienern gestern 2 Stück Vieh tödlich abgestürzt sind und die Leute jetzt damit beschäftigt seien „das Fleisch“ zu holen. Nach einer halben Stunde kommen die Leute und ich kann vor der Hütte mit meinem „Freund“ verhandeln. Nach dem ich mich zu verstehen gebe, dass ich je früher desto besser mit ihm „ausfliegen“ will – einigen wir uns auf den kommenden Dienstag zum Start. Wir schütteln uns die Hände und ich verschwinde. Gegen Mittag bin ich wieder beim Abstieg und sehe Anni- die nach stundenlangen Warten mich wieder erspäht hat und mit ihrer „Fahne“ wieder heraufwinkt. 20 Minuten später sind wir wieder beisammen und stapfen hinunter zu unserem Standquartier. Unten angekommen sitzen wir bald im Kreise der übrigen Hüttenbewohner rund um eine dampfende Schüssel beim Schmaus echter „Kärntner Nudeln“.

12. 7.

Heute ist Sonntag. Wir bereiten langsam unseren Abzug von der Ahornacher Alm vor. Die Rucksäcke werden wieder in Ordnung gebracht, die Reserveverpflegung wird kontrolliert und was nicht unbedingt notwendig ist, wird kassiert. Am Nachmittag entschließen wir uns zu einem letzten Marschtraining. Wir gehen zur Weideggeralm. Kaum sind wir eine ¼ Stunde unterwegs bemerken wir die Höhe heraufkommend den Halter und die Sennerin unserer Hütte, wir lassen die beiden an uns vorüber ziehen und hören – dass sie auch einen Besuch beim Weidegger „Kasmaster“ machen wollen. Wir schlagen einen anderen Weg ein und gehen Richtung Straninger Alm. Wir besuchen einige Stellungen, wo ich als Soldat 1917 war, und Anni äugelt noch immer mit dem Weg Stranning – Paularo. Dann verlassen wir diese Gegend, gehen über den Findenigrat und sind am Abend bei unserer „Route“ genau informiert, ich zeige ihr den Einstieg und führe sie nachher zu unserem „Stelldichein“ am Dienstag - dem Ochsenstall. Sie hat diesmal ein wenig Herzklopfen, da wir so weit ins Italienische hineingehen – aber das schadet nicht, im Gegenteil je öfter man hinüber wechselt, umso sicherer fühlt man sich. Nach diesem „Lokalausweis“ gehen wir wieder Richtung Deutschland und übersetzen bald die Reichsgrenze. Die einbrechende Dämmerung zwingt uns rasch den Weg nach Hause zu nehmen; kaum sind wir unten ruft die

Sennerin: „Gemma essen!“ Und schon bringt sie süßen Mus, den wir von der Hütte sitzend uns schmecken lassen.

13. 7.

Während des Vormittags überholen wir unsere Garderobe und bringen unsere sonstige Ausrüstung in Ordnung. Nachmittags wird der übliche Spaziergang angetreten. Einige Schritte vor der Hütte bemerkt Anni, dass sie ihre Brille vergessen hat. Rasch gehe ich zurück, um dieselbe zu holen und – erwische den Halter in unserem Dachraum beim Kramen im unserem Gepäck. Auf meine Frage, was er denn da suche? erklärte er betreten, er wolle beileibe nichts „nehmen“, es interessiere ihn nur der Inhalt unserer schweren Rucksacke, der ihm ganz „g’spassig“ vorkäme. Ich nehme Annis Brille und wir verlassen beide den Raum. Der Halter beteuert immer wieder: „Na ich han nix nemma woll’n.“ Vor der Hütte teile ich den Zwischenfall Anni mit, wir gehen zurück zur unserer Behausung und bleiben in bzw. bei der Hütte. Der Halter ist ganz merkwürdig, im Gegensatz von früher kann er keinem von uns beiden in die Augen sehen – Anni glaubt seinen Argwohn uns gegenüber schon seit einigen Tagen zu bemerken. Jedenfalls wird die Situation für uns hier schon ungemütlich – sollten wir uns irgendwie verraten haben? Fest steht, dass uns der Mann nicht mehr recht traut, ein Grund mehr, dass wir trachten müssen, baldigst von hier zu verschwinden. Am Abend spielen wir die „Sorglosen“ gehen spazieren um noch einmal nachzuprüfen wie viel Zeit wir für unseren morgigen Aufstieg vorsehen müssen und sind in einer Stunde wieder „oben“. Während Anni am Weg beim „Törl“ wartet, eile ich ein letztes Mal zu unserem italienischen „Freund“ – um volle Gewissheit wegen morgen zu haben und ihn außerdem zu erinnern, dass er genug Lire für uns mitbringen soll. Alles wird rasch in vollster Übereinstimmung erledigt und wir verabschieden uns mit einem „buona note“ „arivederci!“ Auf unserem Rückweg beschließen wir, von unserem morgigen Abmarsch keinem unserer Mitbewohner etwas zu sagen, um nun ja keinen Anlass zu Besprechungen im Kreis des Halters zu geben. Am Abend sitzen wir wieder beim gemeinsamen Nachtmahl, als ob nichts geschehen wäre und – ziehen uns dann, etwas früher als sonst mit einem friedlichen „Gute Nacht“ allseits zurück.

14. 7.

Tagwache in vollkommener Ruhe vor 4 Uhr. Bald nachher hören wir die Sennerin und die anderen Hausbewohner ihre Schlafstellen verlassen und kurz darauf verrät uns das Geklitze der Milcheimer, dass alles beim Melken im Stalle ist. Wir sind

schnell marschbereit und mit dem Rucksack beladen steigen wir so ruhig wie möglich die Holzterpe hinunter in die Käseküche. Walter hält im Polenta rühren inne und ruft erstaunt: „Jo se geahn scho?“ Die Sennerin kommt eben mit dem vollen Milcheimer vom Stall, etwas erschreckt von Verwunderung meint sie: „Jo wos is denn, sö geahn scho? Wolln-s ka Milch?“ Wir lehnen dankend ab, sagen, dass wir uns entschlossen haben doch die Tour zum Zollnerhaus zu machen, um dort noch einige Tage bis zu unserem Urlaubende zu verbringen. Sie schüttelt verblüfft den Kopf ich reiche ihr 10 Mark zur Begleichung unserer Restschuld und schnell empfehlen wir uns beide. Der Halter kommt ebenfalls mit seinem Eimer, schaut eben so erstaunt wie die Anderen und hat keine Ahnung, was vorgeht. Die Überraschung ist also vollkommen gelungen – und während Walter uns nachruft: „Woartens doch, um siebene geh'i auffi!“ verlassen wir die Almkäserei, die uns zwei Wochen hindurch gastliche Unterkunft gewährte. Anni schleppt zur größten Verwunderung der Almleute ihren Rucksack selber und bergauf geht es über den nassen Almboden und durchs Geröll zum Schein - zur Zöllnerhöhe. Einige hundert Meter oberhalb ändern wir unsere Marschrichtung und erreichen um 7 Uhr 30 unser „Törl“. Ich setze sofort hinüber und beim Ochsenstall wartet wie vereinbart „unser italienischer Freund“ mit einem Buckelkorb. 10 Minuten später hole ich Anni über die Grenze. In einiger Entfernung drehe ich mich zum Grenzstein um und denke heute geh ich nicht mehr zurück – deshalb „Addio Germania!“ „Unser Italiener“ hat die Führung und Annies Rucksack übernommen – lautlos ohne jedes Gespräch, einer Schmugglerbande gleich, gehen, gleiten wir die taufrischen Almwiesen hinunter auf dem Rücken des Monte Lodin in das italienische Tal des Rio Cercevesa Richtung Paularo. Anni geht in unserer Mitte und bald wieder als Letzte der Gruppe, sie war schon beim Passieren der Grenze sehr aufgereggt, deshalb schaue ich immer wieder nach ihr zurück. Die Arme rutscht und rutscht, bemüht sich aber nach bestem Können das Höllentempo des Italieners einzuhalten. Vorüber geht es an Almhütten und Viehställen in 1 ½ Stunden sind wir bei einem Bachbett im Tal. Von Zeit zu Zeit warnt unserer Führer vor Begegnungen mit entgegenkommenden Personen – die in den umliegenden Käsereien allerhand Essbares zu ergattern suchen. Dann lässt uns wieder ein Geräusch aufhorchen, das sich später als der Rhythmus von Axthieben erkennen lässt und irgendwo, wo in der Nähe Holzarbeiter am Werk verrät. Wir treten manchmal in den Wald zurück, um von den Entgegenkommenden nicht gesehen zu werden. Der Italiener bleibt am Weg, knüpft hie und da ein Gespräch; und fragt gelegentlich nach dem

Auftreten von Gendarmen oder Finanzieri. Auf einmal bemerke ich, dass er unsere Marschrichtung ändert – wir übersetzen auf halsbrecherische Art eine Talsperre in Lodintal und steigen am anderen Ufer wieder bergauf. Ein Blick auf meine Karte und ich sehe es geht den Monte Dimon hinan. Ohne Weg, durch dick und dünn kommen wir fast auf eine senkrecht ansteigende Geröllhalde. Nun heißt es alle Kräfte zusammenzunehmen, über 2 Stunden keuchen wir schon hinauf. Schließlich sind wir schweißtriefend nach Überwindung schwerster Anstrengungen – Anni ist schwer mitgenommen auf einem Hochplateau. Nach dem der Italiener keine Miene zum Rasten macht rufe ich ihm zu „Signore, wir müssen halt machen.“ Er sieht auf seine Uhr und meint, wir hätten wenig Zeit und noch einen weiten Weg vor uns – außerdem müsse er noch heute auf seine Alm zurück – deshalb „Subito subito!“ Anni und ich sind schon um 2 Stunden früher auf den Beinen als unserer Führer deshalb suche ich kurz entschlossen einen Platz und schon ist der Rucksack unten und wir rasten. Kaum 25 Minuten später haben wir schon wieder aufgepackt und traversieren auf leichterem Weg einen Berghang. Mehrere bewohnte Holzhütten am Wege vor uns zwingen wieder zur Vorsicht; der Italiener winkt uns zurückzubleiben und sagt er gehe allein voraus, um nachzusehen, was es da vorne gäbe. Nach einer halben Stunde ist er wieder bei uns und sagt, dass die Luft rein sei. Inzwischen sind 3 junge Italienerinnen zu uns gestoßen und nun entspinnt sich eine eingehende Unterhaltung, von der wir kein Wort verstehen, aber trotzdem merken, dass sich das Gespräch um uns dreht. Plötzlich sagt der Führer zu uns: „So ich gehe jetzt wieder zurück und die 3 Frauen zeigen Ihnen den Weg nach Ligosulo.“ Dort werden sie in circa 3 Stunden sein – und dann müssen sie trachten, allein weiter zukommen. Außerdem sei dort ein Gastwirt, der Deutsch verstehe und der könne uns außer verschiedenen „Tipps“ auch noch ein Nachtquartier geben. Anni winkt sofort ab und ich gebe ihm zu verstehen, dass diese Situation ganz gegen unsere Abmachung sei. Er beteuert immer wieder „Kann nix machen“, er müsse noch vor Einbruch der Nacht auf seiner Alm sein. Schließlich entlohne ich ihn und wir machen noch rasch den Tausch Lire – Mark. Dann übergibt er uns in aller Form den 3 Mädels, gibt noch verschiedene Anweisungen wegen den Vermeidens von Begegnungen mit Amtspersonen aller Art, empfiehlt sich lächelnd mit einem „Addio“ und geht wieder zurück. Die Italienerinnen haben inzwischen unsere Rucksäcke in ihren Tragkörben verstaut – und schneller als vorher geht's wieder bergauf. Bald passieren wir die verdächtige Siedlung von vorhin und sind auf einer ganz neuen – nicht einmal noch

fertigen Autostraße über den Rücken des „Monte Nedis“. Unsere Italienerinnen laufen vor uns wie die Wiesel und trällern ab und zu ein italienisches Lied - hie und da glaube ich auch einige Takte der „Lilli Marlen“ herauszuhören. Ein größeres Gebäude links unter der Straße erkennen wir bald als – Kaserne und nachdem wir glücklich vorüber sind - hören wir, dass dieselbe als Finanziere – Unterkunft dient. Anni hat erfahren, dass eine der Mädels französisch kann und versteht es nun mit ihren Französischen Kenntnissen „anzubändeln“ und Verschiedenes zu erfahren. Wir begegnen an der Straße verschiedenen Arbeitsgruppen scheinbar bei der Mittagsrast - wir betrachten alles, deshalb verursachen einige Minuten später 2 leitende Bauorgane vom Straßenbau einiges Herzklopfen bei uns! Paularo – wie in einer Spielzeugschachtel taucht unten auf. Nun geht es stundenlang in der glühenden Mittagssonne ohne auch nur den geringsten Schatten auf der Straße. Einige Male rasten wir durstlöschend an steingefassten Quellen – dann geht es weiter mäßig bergab. Ein Castello an der Straße mahnt uns zur Vorsicht. Plötzlich machen die Mädels in einem Walde vor uns Halt – werfen die Körbe ab – zeigen auf Beerenobst. Wir schlagen uns auch in die Büsche und laben uns an - Erd- und Heidelbeeren italienischer Provenienz. Dann verlieren wir rasch an Höhe wir eilen Serpentina hinunter und bei einer Waldlichtung sehen wir Ligosullo unser heutiges Marschziel, leider noch eine Stunde von uns entfernt. Die Mädels werden immer wieder lustiger und man spürt förmlich, dass sie sich auch auf ihr „zu Hause“ freuen. Wir klopfen wieder wegen eines Nachtquartiers auf den Busch und glauben dann von einer unserer Begleiterinnen etwas von „combineremo“ zu hören und sind deshalb diesbezüglich beruhigt! So sind wir schon in die Nähe des Ortes gekommen und bald bringen uns die Mädels – ohne dass wir einem Ortsbewohner begegnen – in ein nettes Einfamilienhaus abseits von der Straße! Rasch sind wir mit der Hausfrau bekannt gemacht – und erfahren, dass der „Herr des Hauses“ irgendwo in der Steiermark auf Arbeit ist! Die Leute benehmen sich ungemein gastfreundlich, bieten uns „risoto e fagioli“ zum Essen an, was wir dankend ablehnen, denn nun haben wir nur ein Bedürfnis – Ruhe und herunter mit den Kleidern. Begreiflich - wir haben eine außergewöhnliche Marschleistung von fast 10 Stunden hinter uns – davon gut die Hälfte in glühender Sonne von mehr als 30°C! und dies alles ohne auch nur einmal entsprechend gegessen oder geruht zu haben. Um halb fünf Uhr nachmittags beziehen wir unser Zimmer – eine nette, äußerst saubere Stube mit einer fabelhaften Schlafgelegenheit. Anni übernimmt das Kommando als Köchin und bald sitzen wir an

einem tadellos gedeckten Tisch – bei einem Mahl – das für uns Mittagssmahl - Jause und Abendbrot in einem ist. Es ist auch danach: Käse-Sardinen in Öl-Butterbrot und duftenden Bohnenkaffe mit Kondensmilch. Wir essen wohlverdient unsere vorgesehene Reserveverpflegung nach einer für 2 Tage projektierten Marschleistung – die wir in einem Tag hinter uns brachten.

15. 7.

h. 3.15. Wir sind nach dem gestrigen Gewaltmarsch vollkommen ausgeruht und eine Stunde später ist alles wieder reisebereit. Zwei der Mädels von gestern erklären sich bereit uns nach Paluzza zu begleiten. Unbemerkt – wie wir gestern kamen, verlassen wir beim Morgengrauen Ligosullo. Die feuchte Morgenluft lädt zu einem tadellosen Marschtempo ein. Der leichte Morgennebel lässt Telegrafentangen und einzelne Bäume vom Weiten als entgegenkommende Gestalten erscheinen – weshalb Anni etwas-nervös wird.

Kaum taucht etwas am Wege auf – und schon fragt sie: „Wer kommt uns da entgegen?“ „Was ist das?“ u.s.w. Später begegnen wir tatsächlich zur Arbeit gehenden Bauern und Holzfällern, aber Gott sei Dank – kein Amtorgan. Wir passieren zwei 2 Dörfer und sind um 6 Uhr in Paluzza vorbei an einer zu unserem Glück - noch schlafenden Karabinieri – durch den Ort erreichen wir die Haltestelle der Autobuslinie Paluzza – Tolmezzo. Rasch entlohnen wir die etwas furchtsam gewordenen Mädels, die sofort verschwinden. Unsere großen Rucksäcke fallen nun als Reisegepäck immer mehr auf. Ein einziger mit uns wartender Fahrgast, ein Alpini – Unteroffizier, hat auch einen Rucksack, alle anderen haben Koffer. Weshalb wir auch unser Gepäck ändern – und unseren im Rucksack verstauten Koffer in die Hand nehmen – um nun ja nicht verdächtig zu erscheinen. Nach einer langen, bange ¼ Stunde ist der Autobus da. Wir steigen ein, erhaschen 2 Sitzplätze und harren der Dinge, die nun kommen. Anni wird immer unruhiger – die Blicke verschiedener Autobusinsassen auf uns gerichtet. Endlich kommt Bewegung in den modernen Fiat – Wagen. Der Schaffner kommt: „Mancano biglietti?“ Ich: „Due per ferrovia!“ Zücke meinen 10 Lireschein und reiche unsere beiden Fahrkarten Anni zu Ihrer Beruhigung. Der Schaffner sagt noch irgendetwas auf Italienisch – ich verstehe zwar nichts – tue aber so als ob. Inzwischen ist der Fahrer eingestiegen, der Motor springt an und wir sausen Richtung Val di Pietro. Wieder steigen in mir Erinnerungen vom „Vormarsch“ 1917 auf - wir durchfahren Sutrio – Arta – Zuglio – Imponzo u.s.w. Nach fast einer Stunde Autofahrt bei schönem Wetter

durch herrliche Gebirgsgegenden halten wir gegen halb acht Uhr beim Bahnhof Tolmezzo. Rasch heraus aus dem Wagen – und schon bin ich „angestellt“ bei dem Fahrkartenschalter. Mir ist ganz merkwürdig zu Mute. Anni hütet unter dessen unsere Rucksäcke – die Anwesenden scharf prüfend – nichts entgeht ihren aufgeregten Blicken. Die „Uniformierten“ bei den Fahrgästen überwiegen, so dass wir uns langsam an unsere Umgebung gewöhnen, nur ein beim Fahrkartenschalter lehrender Offizier beunruhigt mich, da ich den Zweck seiner Anwesenheit noch nicht erkannt habe. Später bemerke ich, wie er Soldaten und auch einzelne Zivilisten beim Vorweisen ihrer Papiere kontrolliert. Nun stehe ich beim Schalter „Prego due per Udine! Andata?“ Fragt der Beamte. Ich „Si, si!“. Und schon bin ich mit beiden Karten wieder bei Anni – die mich rasch über verschiedene ihrer Beobachtungen informiert. Sie will allerhand bemerkt haben, weshalb wir nicht lange überlegen und uns rasch unter das „Volk“ mengen. 20 Minuten später fährt ein gemischter Personen – Lastzug ein, ich behutsam: „Udine?“ Und nachdem mehrere Umstehende bejahend nicken, kämpfen auch wir uns durch das Menschengewühl und haben auch wir den Wagen erklommen, während der Lokalizug sich in Bewegung setzt. Wir verständigen uns wieder mit den Augen, erkennen bald gegenseitig unser Glücksgefühl: Gott sei Dank! Endlich die italienische Bahnlinie erreicht zu haben. Anni erringt in dem übervollen Wagen einen Sitzplatz, ich bleibe auf „Beobachtung“ bei der Türe stehen. Wir fahren im Tal des Tagliamento und kommen dann nach Carnia, wo alles den Zug verlässt, weshalb auch wir „nachlaufen“ und dann den bereits wartenden Zug nach Udine besteigen. Wir sind wie in meinem Plan vorgesehen – in einem Zug der nicht über die Grenze kommt und deshalb ohne Grenzkontrolle fährt auf der Hauptstrecke Wien – Klagenfurt – Tarvisio – Roma. Von hier ab geht es „elektrisch“ und auch bedeutend schneller. Wir durchfahren, vom Studium unseres Fluchtwegs her uns geläufige Stationen wie Venzone, Gemona, Artegna und freuen uns, die „militärische Zone“ endlich, glücklich hinter uns zu haben. So erreichen wir endlich knapp nach 9 Uhr Udine. Wieder Alles aussteigen. Plötzlich höre ich „Trieste!“ Rasch frage ich „Wo? Wan? Dove il treno per Trieste?“ „Subito, subito! Binario sei, nove dieci!“ ruft ein Eisenbahner. Kombiniierend verstehe ich schnell Bahnsteig 6, 9 Uhr 10. Beide Rucksäcke schleppend eilen wir Stiegen ab – stiegen auf und erreichen den Bahnsteig 6 wo abfahrbereit der D Zug nach Triest steht. Sofort reiße ich eine Tür auf wie immer zuerst Anni, dann die Rucksäcke und ich – wobei uns einige Soldaten helfen, da wir die letzten Einsteigenden sind. Die Tür wird

zugeworfen und schon setzt sich der Zug in Bewegung. Gott sei Dank denke ich mir – da sagt Anni bestürzt – „Wir haben doch keine Fahrkarten“ Ja! Wie hätte ich das machen sollen? In Tolmezzo durfte ich, um nicht aufzufallen, kein allzu weites Fahrziel wählen – in Carnia war es wenig Zeit und außerdem wusste ich nicht ob und wann wir in Udine Anschluss nach Triest haben werden. So stand ich vor der Wahl, entweder den Anschluss zu versäumen oder ohne Karten den bereit stehenden Zug zu besteigen. Da ich mich nun für die zweite Möglichkeit entschied, fahren wir nun ohne Fahrkarten nach Triest in der Meinung, wir lösen uns Fahrtausweise im Zug. Unser Wagen ist zum Bersten voll besetzt. Die fehlenden Fahrkarten sind zunächst kein besonderer Grund zum Nachdenken – ich konzentriere vielmehr meine ganze Aufmerksamkeit auf eine allfällige Kontrolle der Reisenden. Bald streift ein Offizier mit blauer Dienstscharpe über der Brust durch den Wagen – alle Militärpersonen kontrollierend. Gegen die Zivilisten rührt sich nichts. Auf jeder Station schaue ich aus dem Fenster und beobachte Karabinieris, die den Zug verlassen und denselben knapp vor der Abfahrt wieder besteigen. Ist das vielleicht eine Kontrolle? Nun spuken mir wieder die Fahrkarten, die wir nicht haben, im Schädel herum; ich versuche deshalb, den Schaffner zu finden und mich reuig als Fahrgast ohne Fahrtausweis vorzustellen – kann aber niemand finden. Vor Görz taucht ein Bahnorgan auf und schon ist er bei uns: „Biglietti!“ Nun zeige ich unsere Fahrkarten Tolmezzo – Udine und versuche verständlich zu machen, dass wir in Udine keine Zeit hatten Karten zu lösen. Der Mann spricht immer italienisch – ich deutsch - und plötzlich zückt er seinen Dienstblock – schaut in einer Tariftabelle und schreibt und schreibt – Nach Kellnerart hat er bald eine Addition aufgebaut und sagt nun: „Cento trenta nove Lire“, während er mit das gelbe Blatt mit der Rechnung hält. Der Betrag, sofern ich denselben bezahlen kann, interessiert mich überhaupt nicht. Ich habe nur eine Sorge, hoffentlich weist uns der Mann nicht aus dem Wagen oder übergibt uns als erwischte Schwarzfahrer einem mitreisendem Aufsichtsorgan.

Zunächst streift der Schaffner die für uns riesige Summe „kostbarer“ Lire ein und verschwindet unter dem Gemurmel der Umstehenden. In 5 Minuten taucht er wieder in unserer Nähe auf und ruft winkend: „Signori! Signori!“ erschreckt folge ich und ich- glaube zu träumen – der Mann öffnet ein Abteil zweiter Klasse und weist mir zwei Sitzplätze mit Plüschpolsterung an. Vorerst bin ich verblüfft – mich aber rasch in der neuen Situation zurecht findend, rufe ich Anni – hole unser „elegantes Gepäck“

vulgo Rucksäcke, die sich etwas merkwürdig in den Gepäcknetzen des noblen Abteils ausnehmen. Dann nehmen wir breitspurig, wie in dieser Umgebung üblich, unsere im wahrsten Sinne des Wortes „teueren“ Sitzplätze ein. Nun lächeln wir heute zum ersten Mal während unserer heutigen Bahnfahrt. Der Schaffner ist jedenfalls ein Mensch mit Humor. Zuerst behandelt er uns wie ertappte Missetäter, diktiert uns eine empfindliche Strafe und kurz nachher kommt er mit der Domestikenmiene und führt uns - quasi - zu den längst für uns reservierten Sitzplätzen in dem übervollen Zug. Von nun ab wäre unserer Bahnfahrt ein Vergnügen, aber wir kommen doch nicht zur Ruhe; besonders Anni ist wieder nachdenklich geworden und nicht zum Sprechen zu bewegen. Gegen Mittag taucht Monfalcone auf. Wieder werden Erinnerungen wach - aus der Zeit vor 30 Jahren, da ich als junger Siemens - Schuckert Monteur im Stabilimento - Monfalcone gearbeitet habe. Versuche, Anni in den Wagengang zu rufen um ihr das ersehnte Meer zu zeigen - scheitern. Sie sitzt auf ihrem Platz und denkt - studiert - worüber, wer weiß? Miramare - der Freihafen - und wenig später knirschen die Bremsklötze an den Rädern - wir sind im Hauptbahnhof von Triest. Unser Ziel ist erreicht - jetzt da wir aussteigen, überkommt uns das Gefühl einer Hölle entronnen zu sein; unsere Rucksäcke werden in der Bahnhofgarderobe verstaut und bald nachher stehen wir in der gleißenden Sonne auf dem Platz vor dem Bahnhofs. Wir sind wie auf einer anderen Welt. Zunächst stolpern wir unschlüssig den Ankommenden in Wege herum - wir wissen nicht, nach welcher Richtung wir uns wenden sollen. Mit dem Strom den anderen Reisenden sind wir nun auf der Straße, stehen bald nachher am Molo und sehen das Meer.

Was bedeuten heute all die Strapazen und die Gefahren der letzten 4 Wochen? Nichts! Wenn nun auch neue Sorgen auftauchen - was nun? Das Ärgste haben wir hinter uns - wir sind den H e n k e r n entkommen. 13 h. 30 Wir haben - nach mehr als 2 Wochen Unterbrechung - wieder einmal in Ruhe zu Mittag gegessen und zwar in einer „Trattoria“ ganz groß: „Zuppa verdura - pesce arroste insalata die cetrioli-fruta-vino nero“. Mit diesem lukullischen Mahl haben wir „bewusst“ über unsere Verhältnisse gelebt, so dass sich unser Lirebestand bedenklich dem Null - Punkt nähert. Aber dieser schöner Abschluss der Reise, sollte zugleich ein würdiger Anfang in unserer neuen Situation sein. Nun heißt es wieder die Köpfe zusammenstecken und beraten, was nun geschehen soll. Die Quartierfrage und die Sorge um die Aufenthaltsbewilligung stehen im Vordergrund. Anni kramt in dem Adressenmaterial ihrer diversen ausländischen

Freunde und findet in der Gruppe „Italien“ die Familien Be. und Ce. Kürze Überlegung und dann der Riva entlang zu Be's. Dort haben wir Glück, treffen die Familie zu Hause, und obwohl man keinen von uns kennt – sind wir bald bekannt gemacht. Nach der ersten Begrüßung werden wir mit der Frage bestürmt „Wie haben sie das gemacht?“ Nun heißt es erzählen und erzählen. Aber was sind Worte? Kann man überhaupt mit der Sprache allein das wiedergeben, was wir in den letzten Wochen erlebt haben? Dazu wäre die genaue Kenntniss der Ursache unserer Flucht – und vor allem unserer Leben in den letzten Monaten - ja das Ertragen der Qualen der letzten Jahre notwendig. Wenn wir weiter Glück haben, dann werden wir sicher Mittel und Wege finden um unser Leben als „Paria“ unseren Freunden zu schildern. Vergessen wird die Zeit keiner von uns.

15. 7. Am Abend:

Frl. Be hat in einer nicht zu überbietenden Weise sich unserer angenommen. Hat bei den entscheidenden Stellen mit und wegen uns vorgesprochen und überall mit Erfolg. Die Quartierfrage ist für die erste Zeit gelöst. Wir wohnen bis auf Weiteres bei Be's und werden trotz Kriegsbedingter Schwierigkeiten - auch dort gepflegt. Die Frage der „Daseinsberechtigung“ in der Amtssprache „Aufenthaltsbewilligung“ ist ebenfalls geklärt: Wir sind in Triest bis zur entgeltigen Entscheidung höherer Stellen zu Aufenthalte „trans“ (vorübergehend) berechtigt.

Nun schütteln wir tatsächlich den Staub unserer denkwürdigen Reise durch Berge und Täler von unseren Schuhen – nehmen ein in jeder Beziehung reinigendes Bad – und sind trotz Emigration Menschen unter Menschen.

8.: Přílohy

SEZNAM

1. Fotografie a dokumenty z pozůstalosti autora deníku. (Soukromý archiv rodiny autora deníku ve Vídni)
2. Fotografie paní Josefiny Buchacher, bytem v obci Kirchdorf in Gailtal. (1938–1941)
3. Ilustrativní a dokumentární fotografie . Vídeň, oblast Lesachtalu a Gailtalu v Korutanech (2004–2006). (Archiv autorky)
4. Ilustrační mapy (upravené):
Karnischer Hohenweg, Lienzer Dolomiten. Kompas 1:50.
Gailtaler Alpen, Karnische Alpen. Kompas 1:50.

Obsah příloh

1. Ukázka stránek analyzovaného deníku	155
2. Příklady dokumentace a fotografie obou uprchlíků	156
3. Ilustrační znázornění oblasti popisované deníkem	157
4. Dům ve vídeňském 19. obvodě a sýrárna v Korutanech	158
5. Hraniční hřeben v oblasti Gailtal	159
6. Fotografie ukazující život na sýrárnách	160
7. Doklady z první světové války	161
8. Porovnání dvou hraničních hřebenů	162
9. Hraniční oblast u jezera Wolayersee (místo zamýšlené pro přechod)	163
10. Hraniční oblast u hory Findenig (kde byl přechod realizován)	164

Ukázka analyzovaného deníku

Verbannung - oder Flucht über die Grenze.

Noch liegt es in unserer Hand unser zukünftiges Leben selbst zu gestalten. Morgen, ja vielleicht schon in den nächsten Stunden kann man uns zur Deportation verurteilen. Kann es zu spät sein? Wie sich die Dinge entwickeln ist mit der Möglichkeit zu rechnen, dass einer von uns beiden irgendwo erwischt wird - und was dann? Wir fühlen uns auch in unseren diversen Verstecken nicht mehr sicher - es ist höchste Zeit zum Verschwinden. Wir haben uns in vollster Ordnung unserer Arbeitsverpflichtung entledigt und Programmgemäß unseren gesetzlichen Erholungsurlaub mit "Beschneidung" angetreten. Die ganzen letzten Tage werden in nervöser Hast verbracht - jeder von uns beiden trifft seine letzten Massnahmen, belohnt die zurückbleibenden, verschleppt seine Kleider, Wäsche und sonstige Dinge die uns von einem geregelten Haushalt noch verblieben sind. In Wirklichkeit zerfällt alles um uns - alles was wir jeder nach seiner Art fast ein Menschenalter lang durch unserer Händearbeit zusammen getragen und aufgebaut haben um unsere Existenz sicher zu stellen! So lassen wir jeder neben dem rechtlich erworbenen Anspruch auf eine staatliche Pension eine Menge mehr oder weniger wichtige Dinge und vor allem unsere ganze lebende Umgebung von lieben Angehörigen und guten Freunden zurück. Niemand kann uns helfen, niemand können wir helfen, gehetzt wie schutzlose Kreaturen wenden wir uns zur Flucht aus grösster Gefahr ---.

17.6.
Als letzte unserer Vorbereitungen zur Abreise haben wir heute die Fahrkarten Wien - Klagenfurt im Reisebüro gelöst - Gott sei Dank es wird ernst. Nachmittags trennen wir uns um verschiedene persönliche Verabschiedungen zu absolvieren. Abends bin ich zum letzten Besuch bei P. geladen. Wir sitzen beim Abschiedsmahl, plötzlich um 20.30 h klingelt das Telefon; Die K.M. Strasse ruft an: "Ist Ed. dort? Soll nicht noch Hause kommen - die K.M. Strasse ist eben abgesperrt worden - Raiza in allen Häusern und auf der Strasse!" Aus ist es mit dem Essen, rasch bedankt und verabschiedet bei St. die nett wie immer ist, nur kann sie diesmal ihre ängstliche Anteilnahme nicht ganz verbergen. Rasch schiebt sie mir noch einen Teilmann in meine Rucksäcke und schon bin ich aus der Wohnung. Auf der Strasse überlege ich, und gehe doch in die K.M. Strasse. Dort sehe ich die Eingänge vieler Häuser besetzt und mache mich sofort auf den Weg nach Döbling, wo ich bereits zum Packen erwartet werde. Das Hauptmisi ist nun hier auch der Vorfall in der K.M. Strasse und wie ich zu meinem Rucksack komme. Um Mitternacht rufe ich wieder die K.M. Strasse an und erfahre folgende Situation: "Die Aktion ist im vollen Gange, verschiedene Personen wurden schon abgeführt -" Wir beraten was zu tun ist und entscheiden, dass es für mich sicherer ist den Rest der Nacht in Döbling zu verbringen.

18.6.
Nach einer schlaflosen Nacht gehe ich um 5.30 h von Döbling weg und bin eine Stunde später im 20. Bezirk, in der Gegend der K.M. Strasse ist noch alles aufgeregt. Sobald die Luft rein ist kann ich in das Haus, das mir in den letzten Tagen illegalen Unterschlupf gewährte und endlich kann ich auch meinen Rucksack packen. Eben erledige ich eine wichtige Sache - auf der Schreibmaschine - als wieder das Telefon schrillt: "In kurzer Zeit kommt ein SS. Organ um die Generalien der Frau E. wegen ihrer Unterbringung zu überprüfen -". Das auch noch! Die Aufregung in der Wohnung steigert sich momentan zur Unerträglichkeit, Mutter und M. weinen und O. ist zu dem Unglück nicht zu Hause; ich bin rasch reisefertig, verabschiede mich von den beiden weinenden Frauen (meine Mutter ist bald 90 MA J alt) und verschwinde, sehe mich die Fanghunde in letzter Minute schn

15
Unser Ziel ist erreicht - jetzt da wir aussteigen überkommt uns das Gefühl einer Hölle entronnen zu sein - --; unsere Rucksäcke werden in der Bahnhofsgarabobe verstaubt und bald nachher stehen wir in der gelassenen Sonne auf dem Platz vor dem Bahnhofe. Wir sind wie auf einer anderen Welt. Zunächst stolziere wir unachtsam den Ankommenen im Wege herum - wir wissen nicht nach welcher Richtung wir uns wenden sollen. Mit dem Strom der anderen Reisenden sind wir nun auf der Strasse, stehen bald nachher am Molo und sehen - - - das Meer - - - -.

Was bedeuten heute all die Strapazen und Gefahren der letzten 4 Wochen? Nichts! Wenn nun auch neue Sagen auftauchen - was nun? Das Ärgste haben wir hinter uns - wir sind den H e n k e r n entkommen. 13.1.30 Wir haben - nach mehr als 2 Wochen Unterbrechung - wieder einmal in Ruhe zu Mittag gegessen und zwar in einer "Trattoria" ganz gross; "Mappa verdura - pesce arrosto - insalata di cetrioli - frutta - vino - nero" - -. Mit diesem lukullischen Mahl haben wir "bewusst" über unsere Verhältnisse gelebt, so dass sich unser Dreibestand bedenklich dem Null - Punkt nähert. Aber dieser schöne Abschluss der Reise, sollte zugleich ein würdiger Anfang in unserer neuen Situation sein. Nun heisst es wieder die Köpfe zusammenstecken und beraten was nun geschehen soll. Die Quartierfrage und die Sorge um die Aufenthaltserlaubnis stehen in Vordergrund. - Anni kramt in dem Adressenmaterial ihrer diversen ausländischen Freunde und findet in der Gruppe "Italien" die Familien Be. und Co. Kurse überlegung - und dann der Hinweis auf Be's. Dort haben wir Glück, treffen die Familie zu Hause und trotzdem man keinen von uns beiden kennt - sind wir bald bekannt gemacht. - Nach der ersten Begrüßung werden wieder die Frage bestimmt: "Wie haben Sie das gemacht?". Nun heisst es erzählen - und erzählen - aber was sind Worte? Kann man überhaupt mit der Sprache allein - das wiedergeben oder ~~erklären~~ einem Unbeteiligten das ~~Wahre~~ verständlich machen - wir in den letzten Wochen erlebt haben - - -? Dazu wäre die genaue Kenntnis der Ursache unserer Flucht - und vor allem unser Leben in den letzten Monaten - - ja das Ertragen der Qualen der letzten Jahre - - notwendig - - -. Wenn wir weiter Glück haben, dann werden wir sicher "Woh und Wege finden - - um unser Leben als "Faria's" unseren Freunden zu schildern - - - -. Vergessen wird die Zeit keiner von uns - -

15.VII. Am Abend: Frl. Be. hat in einer nicht zu überbietenden Weise sich unserer angenommen. Hat bei den entscheidenden Stellen mit und wegen uns vorgesprochen - und überall mit Erfolg. Die Quartierfrage ist für die erste Zeit gelöst. Wir wohnen bis auf Weiteres bei Be's und werden trotz Kriegs bedingter Schwierigkeiten - auch dort verpflegt. Die Frage der "Daseinsberechtigung" in der Amtssprache "Aufenthaltsbewilligung" ist ebenfalls geklärt. Wir sind in Triest bis zur endgültigen Entscheidung höherer Stellen zum Aufenthalte "trans" (vorübergehend) berechtigt.

Nun schütteln wir tatsächlich den Staub unserer dankwürdigen Reise durch Berge und Täler von unseren Augen - nehmen ein in jeder Beziehung reinigendes Bad - und sind jetzt Emigration M e n s c h e n unter M e n s c h e n - - - -.

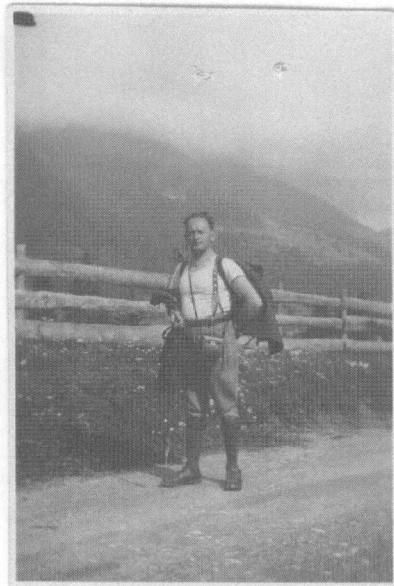
Nejstarší dochovaná verze .

První a poslední stránka deníku. Stránky jsou v originálu ve formátu A4.

Archiv rodiny autora deníku.

Příklady dokumentace a fotografie obou uprchlíků

Fotografie paní M. na jejím falešném průkazu z Itálie.

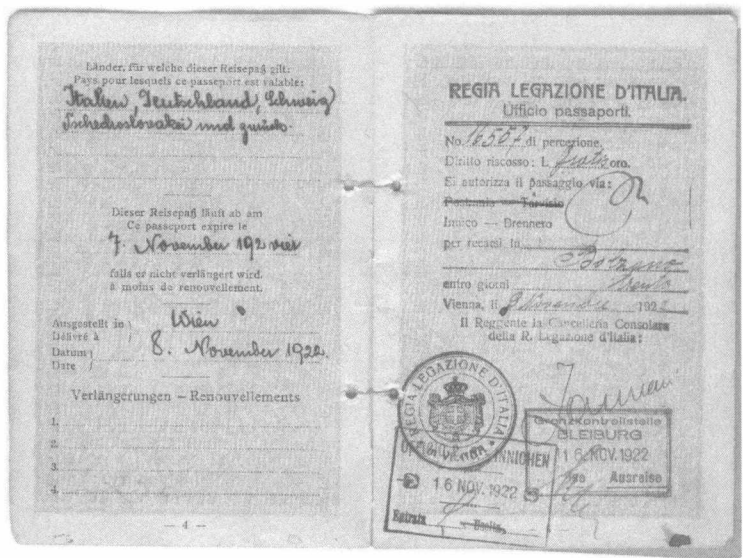

Pan E. (autor deníku) při jeho cestách do hor v období před válkou.

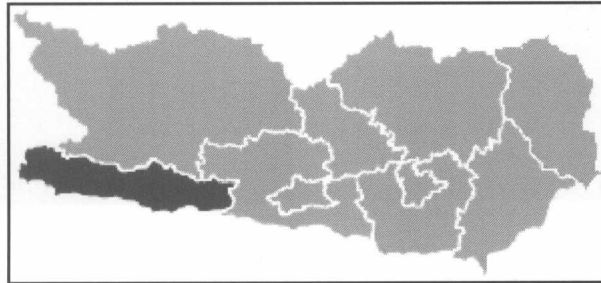
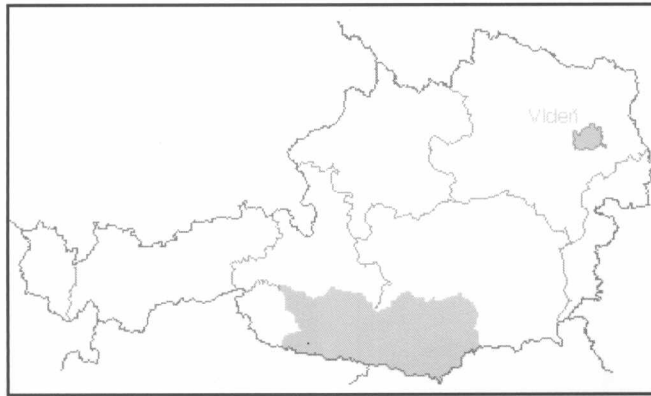
Cestovní pas paní M. z roku 1922.

Razítka dokládají její cesty po Evropě a jednu z jejích cest do Itálie v roce 1924.

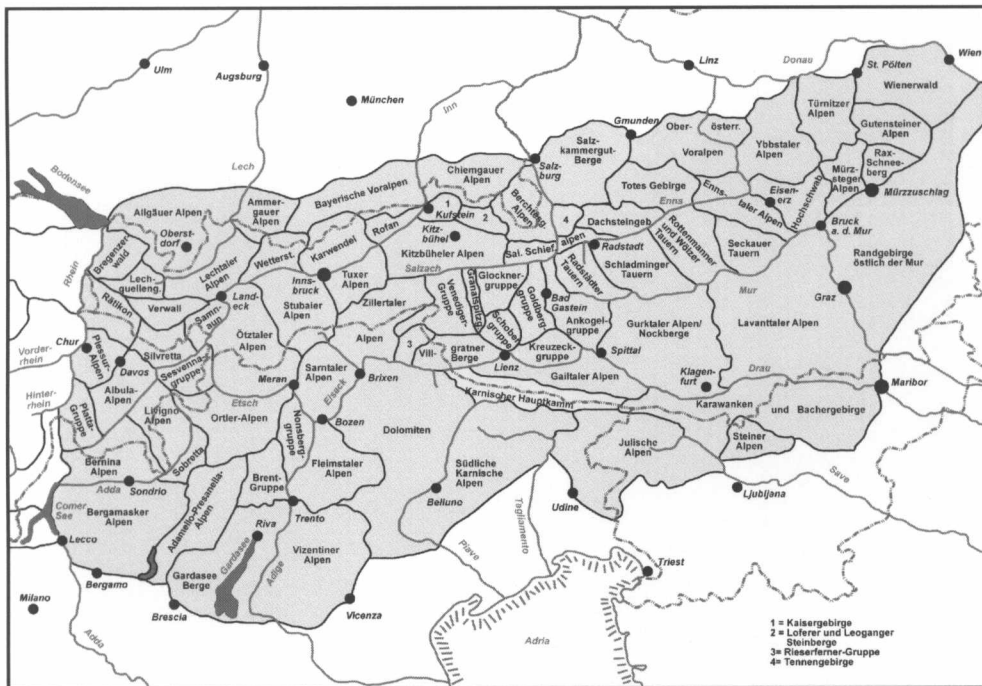

(Archiv rodiny autora deníku.)

Ilustrační znázornění oblasti popisované deníkem

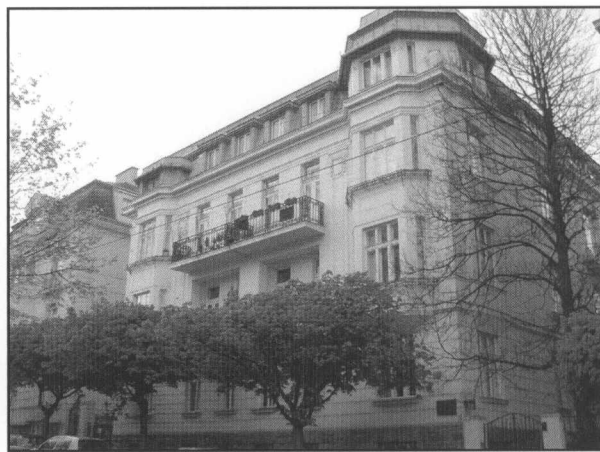

JZ oblast Korutan, kde se deník odehrává, je označena zvýrazněnou červenou barvou.

Žluté označení ukazuje území Kernských Alp, ve kterém uprchlíci přešli do Itálie. V horním rohu vpravo je město Vídeň, dole vpravo přístavní město Terst.

Dům ve vídeňském 19. městském obvodu Döbling a chata Ahornach v korutanských horách

Dům ve kterém paní M. od roku 1938 žila.

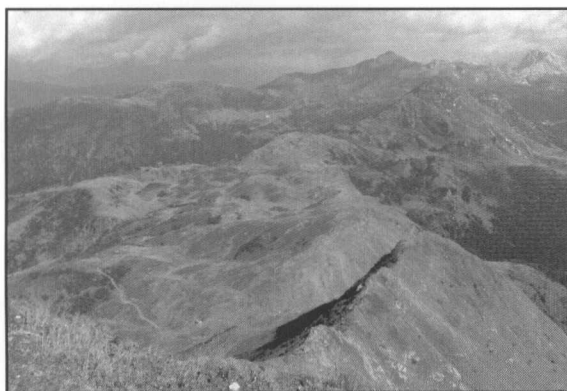
Chata Ahornach pod hraničním hřebenem, ve které oba uprchlíci našli zázemí před opuštěním Východní marky (fotografie obrazu chaty Ahornach)

Archiv autorky.

Hraniční hřeben a jeho okolí oblasti Gailtal

Rakousko - Itálie, Korutany - Furlansko-Julské Benátsko

Hraniční pásmo v oblasti Gailtal. Levý svah hřebene patří Itálii, pravý Rakousku.

Pohled směrem západním k jezeru Zollnersee a Kapli míru.

Sýrárna Ahornach v tzv. keslu, ležící pod hraničním hřebenem.

Pohled na sýrárnu Ahornach z hraničního hřebene

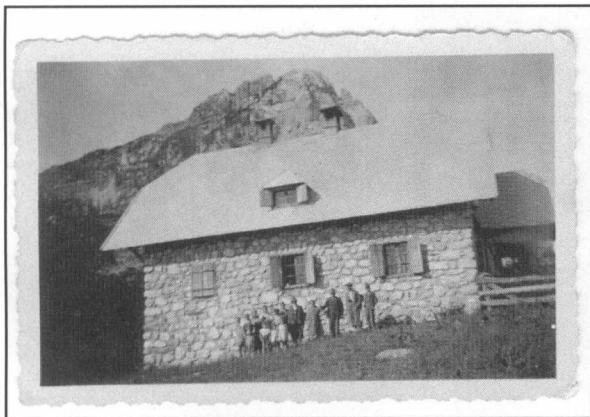
Fotografie ukazující život na sýrárnách v oblasti Kernských Alp v době kolem roku 1940

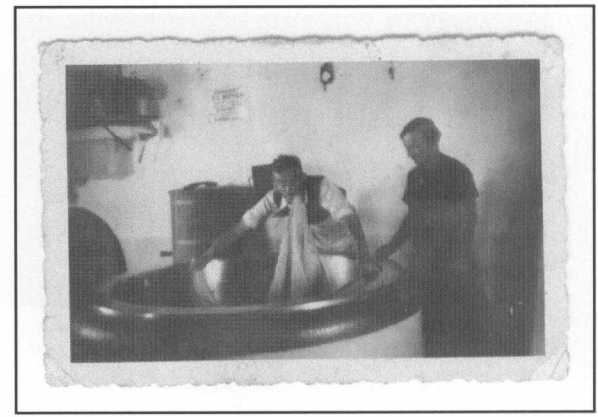
Zaměstnanci sýráren

Sýrárníci se svým produktem

Jedna ze sýráren v oblasti

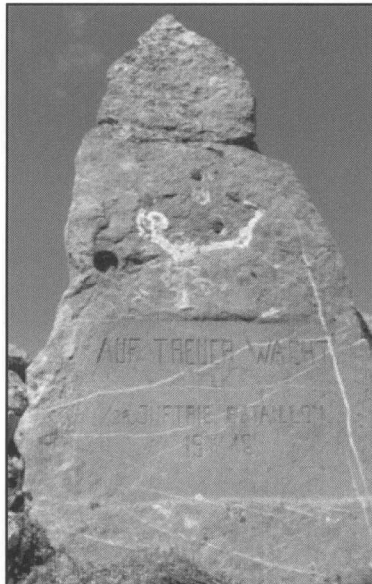

Sýrař při výrobě sýra

Doklady z první světové válce

Památník „Auf treuer Wacht“.
Karnischer Hohenweg

Plastika ve skále
připomínající
„Feldjägerbataillon“ z let
1915-1916. Lesachtal

Foto MK 2006. Archiv autorky.

Kaple míru u jezera Zollnersee
(1800 m.n.m.).
Karnischer Hohenweg

Foto MK 2005. Archiv autorky.

Porovnání dvou hraničních hřebenů vybraných pro útěk

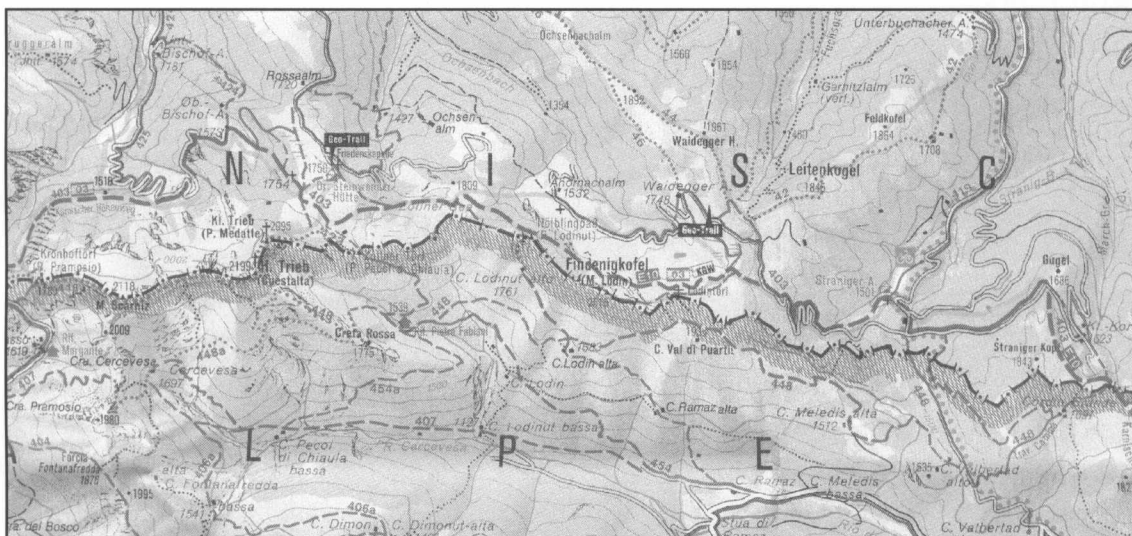
Topografie hřebene v oblasti Lesachtal, kde byl útěk plánován.

Mapa KOPMASS 47 - Linzer Dolomiten - Lesachtal

Topografie hřebene v oblasti Gailtal, kde byl útěk realizován.

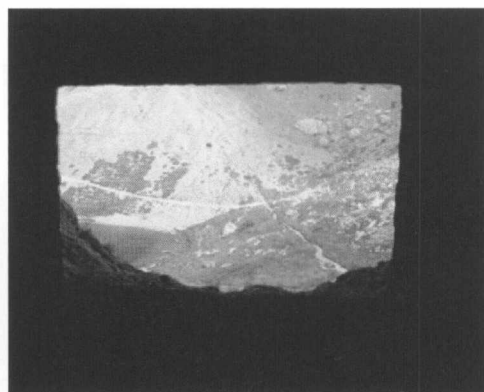
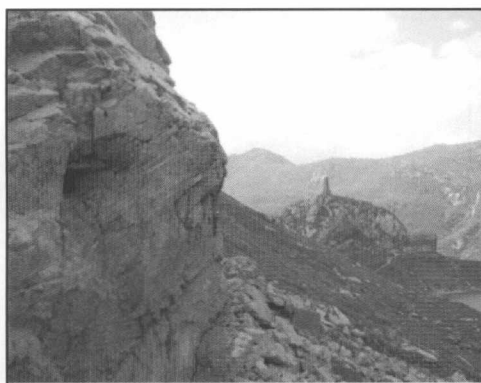
Mapa KOPMASS 60 - Gailtaler Alpen, Karnische Alpen

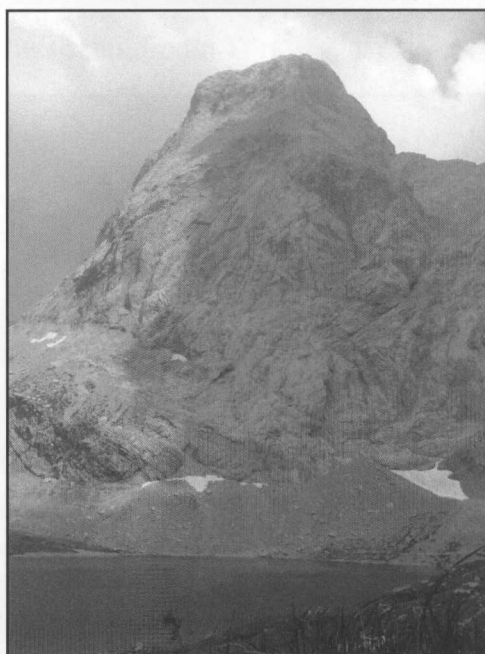
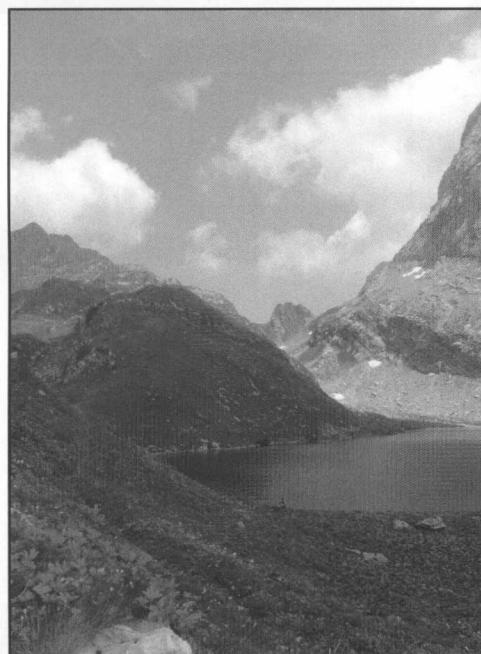
Průsmyk, kterým původně zamýšleli uprchlíci přejít do Itálie

Hraniční oblast u jezera Wolayersee

Bunkr ve skále,
v pozadí chata
Eduard Pichl Hütte
a vlevo nad ní
pomník první
světové války

Pohled z bunkru ve
skále na průsmyk

Jezero Wolayersee
(1967 m.n.m) a nad
ním se tyčící vrchol
hory Rauchkofel
2460 m.n.m.

Úzký soutěskový
průsmyk vedoucí
na italskou stranu
hřebene,
v oblasti Lesachtal u
jezera Wolayersee

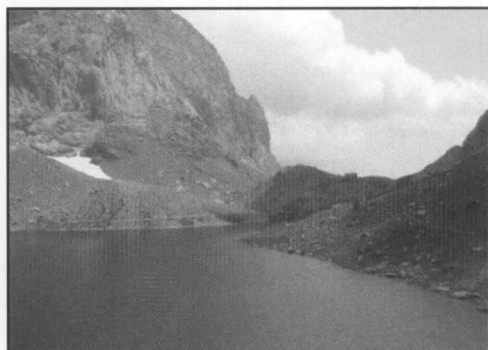
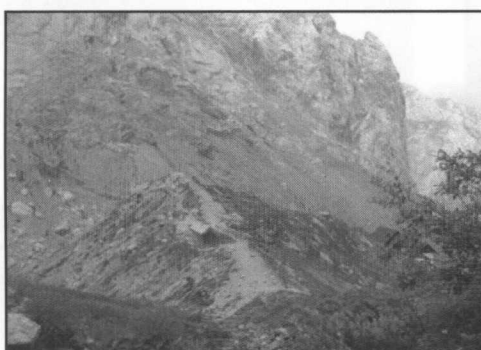
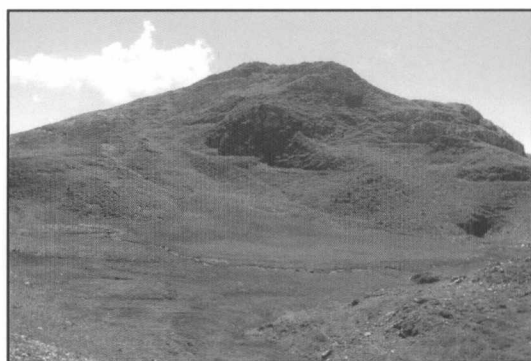
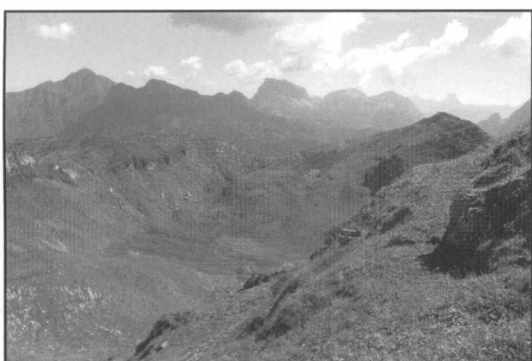

Foto MK 2006. Archiv autorky.

Průsmyk, kterým uprchlíci uskutečnili přechod hranice do Itálie

Hraniční oblast u hory Findenig

Snadno průchodný průsmyk na italskou stranu, Lodin Törl

Strmé travnaté svahy z vrcholu hory Findenig (A)/ Monte Lodin (I) 2015 m.n.m.

Pohled na italský masiv hory Mount Dimon (2045 m.n.m.) a dole pohled do údolí k řece Cercevese, kudy uprchlíci museli projít.

Foto MK 2005. Archiv autorky.